

RÀFEC

ELS MARGINATS

~1~

Comitè editorial

Director

Joan Cebrian i Calvo

Secretaria d'organització

Laura Campos

Tresorer

Xavier Seguí Solivellas

Secretaria d'organització

Candela Landín

Com citar els articles d'aquesta obra?

Cognom Autor, nom (any). Títol de l'obra. Baixada de títol si escau. Revista Ràfec.
Vol. (núm.), pàg.

CONTINGUTS

CARTA DEL COMITÈ EDITORIAL.....	3
ARTICLES DEL NÚMERO.....	5
LA CONCEPCIÓ DE LA POBRESA AL SEGLE XVI. SACRALITZACIÓ, DESSACRALITZACIÓ I ASSISTÈNCIA.....	6
SOTA VIGILÀNCIA: VIDA QUOTIDIANA, EXPERIÈNCIES CONCENTRACIONÀRIES I RESISTÈNCIA A LES NEW VILLAGE DE MALÀISIA, 1948-1955.....	17
L'ALTRA CARA DEL FEIXISME ITALIÀ: EL COLONIALISME AFRICÀ.....	32
NOVES FORMES D'ESCLAVITUDS MODERNES: NEOCOLONIALISME, EXTRACTIVISME I AUSTERITAT.....	43
EL CINEMA COM A EINA DE REPRODUCCIÓ DE LES RELACIONS DE PODER.....	56
LA POBRESA I L'ASSISTÈNCIA ALS POBRES A LA CATALUNYA BAIXMEDIEVAL. UNA MIRADA RURAL.....	66
DONES, BANDOLERS I SOCIETAT: PRESÈNCIA FEMENINA EN EL CONTEXT DEL BANDOLERISME CATALÀ (XVI-XVII).....	80
LA TENSÍO MIGRATÒRIA EXPLICA LA SOCIETAT CATALANA.....	95
EL FRONT D'ALLIBERAMENT GAI DE LES ILLES (FAGI) I EL PAPER DEL MOVIMENT GAI EN LA MALLORCA DELS ANYS VUITANTA.....	107
¿ESTAVEN MARGINATS ELS ESCLAUS A L'ESPANYA DE L'EDAT MODERNA?.....	118
“LES ALTRES MANS”: RECONSIDERAR LA PRODUCCIÓ CERÀMICA IBÈRICA DES DE L'ÒPTICA SOCIAL.....	132
ENTREVISTES.....	149
ENTREVISTA A MARCUS REDIKER: EL SENTIT DE LA HISTÒRIA DES DE BAIX.....	150
RESSENYES.....	169
L'HIDRA DE MIL CAPS: MARINERS, ESCLAUS, TREBALLADORS I LA HISTÒRIA OCULTA DE L'ATLÀNTIC REVOLUCIONARI.....	167

CARTA DEL COMITÈ EDITORIAL

Ràfec neix amb la voluntat de divulgar el coneixement històric arreu dels Països Catalans i de fer-ho en la nostra llengua. Aquesta voluntat, que podria semblar senzilla, pren avui un sentit particular. La revista apareix en un moment d'especial precarització del món acadèmic, en què les condicions materials del treball investigador —la inestabilitat, l'exploració, la pressió productivista i l'exigència permanent d'acumulació curricular— dificulten sovint la participació de les joves investigadores en espais de divulgació que vagin més enllà dels circuits estrictament indexables.

Aquesta situació no és aliena a una transformació més àmplia de les formes de producció, circulació i mediatització del coneixement històric. Mentre bona part del saber produït des de l'acadèmia queda reclòs en espais de circulació limitada, proliferen discursos que, sota l'aparença de relat històric, operen al marge de qualsevol exigència de rigor. El populisme historiogràfic, el revisionisme històric i la instrumentalització programàtica del passat troben sovint més canals de difusió que no pas les formes de coneixement nascudes de la recerca crítica. És també contra aquesta tendència que neix Ràfec: amb la voluntat de socialitzar el coneixement històric, de posar-lo en circulació i de contribuir a fer-lo accessible sense renunciar a la complexitat que li és pròpia.

Ho fem des de la història social, no només com a camp d'estudi, sinó com a forma de comprendre el passat. En l'entrevista que culmina aquest primer volum, Marcus Rediker recorda que la història des de baix és sempre revolucionària perquè ens obliga a mirar els processos històrics des d'aquelles classes, grups i experiències que han estat sovint sostrets del relat historiogràfic. Allà on la història tradicional ha vist masses anònimes, dades quantitatives o simples efectes de decisions preses des de dalt, la història social hi reconeix subjectes, conflictes, formes de vida i capacitats d'acció col·lectiva.

Fer història social significa entendre que, en els camins de la història, les persones corrents i el seu dia a dia no són elements secundaris, sinó protagonistes dels processos històrics. Significa assumir que les grans transformacions socials no es poden explicar únicament a través dels governs, dels tractats, de les institucions o dels noms propis, sinó

també a partir de les vides d'aquelles que treballen, migren, cuiden, resisteixen, pateixen, lluiten i imaginin altres formes d'existència. En aquest sentit, la història social no és només una ampliació del camp historiogràfic, sinó una manera d'impugnar les lectures teleològiques que presenten el passat com el desplegament inevitable de forces impersonals, incomprensibles o impossibles de controlar.

Amb aquest esperit presentem el primer número de Ràfec, dedicat a la història dels marginats. L'elecció d'aquesta temàtica no és casual: vol ser una declaració d'intencions. Obrim la revista amb aquelles veus, col·lectivitats i experiències que sovint han quedat als marges del discurs historiogràfic; amb aquelles formes de vida que han estat silenciades, subordinades o reduïdes a notes a peu de pàgina del relat dominant. Parlar dels marginats és, per a nosaltres, una manera de començar situant al centre allò que massa sovint ha estat expulsat cap als límits de la història.

Aquest primer número és també una afirmació sobre el sentit mateix del coneixement històric. Creiem que la història no pot quedar reduïda a una aportació curricular, a una exigència burocràtica o a una peça més dins l'economia acadèmica. El coneixement històric és, i ha de ser, una eina per comprendre el passat, interpretar el present i obrir la porta a transformar el futur.

Comitè Editorial de Ràfec

ARTICLES DEL NÚMERO

LA CONCEPCIÓ DE LA POBRESA AL SEGLE XVI. SACRALITZACIÓ, DESSACRALITZACIÓ I ASSISTÈNCIA

Laura Campos Quiñones¹

Resum La historiografia d'Època Moderna ha abordat l'estudi de la pobresa i l'assistència des de diferents perspectives, posant l'accent en el procés de dessacralització del pobre al llarg dels segles moderns. El present article analitza l'evolució de la concepció de la pobresa al segle XVI, destacant com, tot i la pervivència del pobre com a instrument de salvació mitjançant l'almoïna, s'imposaren nous discursos que estigmatitzaren el pobre com a insalubre o captaire. Enfront de la Reforma protestant, que negà el valor salvífic de les bones obres, el Concili de Trento reafirmà la caritat com a via de salvació, la qual cosa comportà una proliferació de l'assistència a l'Europa catòlica. En aquest context, estudiarem, de forma primerenca, la figura de Diego Pérez de Valdivia i la fundació de la Casa de la Misericòrdia de Barcelona com a exemple paradigmàtic de la institucionalització de la caritat, sustentada en una ideologia que considerava l'assistència al pobre com un manament diví i una obligació cristiana ineludible.

Paraules clau: pobresa, assistència, Pérez de Valdivia, caritat, Casa de la Misericòrdia.

Abstract The historiography of the Modern Age has studied poverty and assistance from different points of view, emphasising the process of desacralisation of the poor throughout the modern centuries. This paper analyses the evolution of the concept of poverty in the 16th century, noting that, even though the poor continued to be considered an instrument of salvation through almsgiving, new discourses emerged that stigmatised the poor as insalubrious or as beggars. In contrast to the Protestant Reformation, which denied the

¹Laura Campos (2003, Gironella) és graduada a la Universitat Autònoma de Barcelona, actualment cursant un màster en Història i Identitats del Mediterrani Occidental (segles XV-XIX) a la Universitat de Barcelona. Gaudeix d'una beca de la Càtedra UB d'Estudis del Renaixement de Molins de Rei. Investiga espiritualitat i teologia post tridentina.

salvific value of good works, the Council of Trent reaffirmed charity as a path to salvation, which led to a proliferation of assistance in Catholic Europe. In this context, we study, early on, the figure of Diego Pérez de Valdivia and the foundation of the Casa de la Misericòrdia in Barcelona as a paradigmatic example of the institutionalisation of charity, based on an ideology that considered assistance to the poor as a divine command and an inescapable Christian obligation.

Keywords: poverty, assistance, Pérez de Valdivia, charity, Casa de la Misericòrdia.

Rebut: 05.04.2026	Acceptat: 20.04.2026	Publicat: 15.05.2026
-------------------	----------------------	----------------------

Introducció

La historiografia modernista ha abordat l'estudi de la pobresa i l'assistència de diverses maneres, però destacant sempre el procés de dessacralització que experimentà el pobre al llarg dels segles moderns. Tot i que el concepte de pobre sagrat encara està present, s'experimenten, al llarg de la primera modernitat, una sèrie de discursos que estigmatitzaran al pobre com captaire, gandul i insalubre. Tot i això, l'element assistencial dirigit cap a la pobresa no es reduí als segles moderns, en respecte a l'escenari experimentat a època baix medieval, sinó que, sobretot després de la Reforma catòlica, es produí un increment i una fundació de noves organitzacions caritatives, molt vinculades, a l'escenari catòlic, als ordes religiosos.

El pobre esdevé, ja des d'època baix medieval, un element caracteritzat com a conflictiu. Apareix una concepció doble de la pobresa, el pobre real i el pobre fictici, relacionat amb problemes de salubritat i de criminalitat. Aquesta nova pobresa és conseqüència de les dinàmiques socioeconòmiques i les migracions dels espais rurals als espais urbans, tal com José Luis Betrán Moya estudià a la seva obra *Pobreza y marginación en la Barcelona de los siglos XVI y XVII*. Aquesta doble concepció del pobre i la seva dessacralització ha estat molt estudiada per autors de renom com Tomás Mantecón a l'obra

Los pobres y sus actitudes en la temprana Edad Moderna. amb les migracions del camp a la ciutat

El fenomen de la caritat i l'assistència als pobres a l'escenari català ha estat abordat per diversos historiadors. Destaquem les obres de Guillem Roca per l'escenari lleidatà – *Pobresa i hospitals a la Lleida baixmedieval* –, tot i que també destinà obres a l'estudi comparatiu entre aquesta ciutat i Barcelona – *Ferits o infectes de pesta: la gestión de las epidemias en Lleida y Barcelona durante el siglo XVI* –. També seran de singular rellevància els estudis sobre la pobresa i la conflictivitat a Barcelona de José Luis Betrán Moya – *Pobreza y marginación en la Barcelona de los siglos XVI y XVII* –. Destacarem finalment les aportacions historiogràfiques de Jon Arrizabalaga – *Hospitals, Historia i Medicina: l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona* – i, conjuntament amb Teresa Huguet – *Hospital Care for the Insane in Barcelona, 1400-1700* –.

En aquest present article realitzarem un estudi sobre la nova concepció del pobre al segle XVI, elaborant un estudi d'aquest al món catòlic, matisant també com, a l'escenari reformat la sacralitat del pobre fou posada en dubte. Un cop elaborat aquest estat de la qüestió sobre el valor teològic de la pobresa a la primera modernitat, abordarem, de forma superficial, la fundació d'una entitat fonamental en la gestió de la pobresa a Barcelona, la Casa de la Misericòrdia, abordant la ideologia darrera del seu fundador, Diego Pérez de Valdivia, un pensador de gran rellevància a la Barcelona de Joan Dimes Lloris (1576-1598).

Pobresa i assistència al segle XVI

Quan hom es planteja elaborar un estudi sobre la pobresa al segle XVI ha de comprendre els fenòmens de canvi i continuïtat que es plasmen en el món baix medieval. El pobre, al segle XVI, continuarà esdevenint quelcom a través del qual es pot aconseguir la salvació, mitjançant les almoines. És així com atenem el fenomen de la dessacralització del pobre, una dinàmica que conduirà als pobres a ser cada vegada més marginats, vinculant-los a la proliferació de malalties o a l'increment de la delinqüència als carrers. Aquest element de classificació dels pobres té una sèrie de connotacions de gran rellevància per entendre el *boom* assistencial que experimentarà el món catòlic després del Concili de Trento, el qual es fonamenta en el món assistencial medieval.

La concepció del pobre com a element sagrat beu de diferents passatges bíblics on s'aborda aquesta qüestió, els quals podem vincular clarament amb la tasca assistencial. Per exemple; “mai no faltaran pobres en el país, per això et mano que obris generosament la mà als teus germans, als pobres i necessitats del país” (Deuteronomi, 15:11), “Serà beneït el qui és generós, el qui dona al pobre al seu pa” (Proverbis, 22:9), “Qui dona al pobre no passarà necessitat; aplegarà malediccions qui d'ell aparta els ulls” (Proverbis, 28:27) o “Dona a tothom qui et demana, i no reclamis res al qui et pren allò que és teu” (Lluc, 6:30). Així, doncs, el pobre és representat a les Sagrades Escriptures com un element social inevitable i mitjançant el qual es pot arribar a la benedicció. Ara bé, aquesta concepció del pobre sagrat canviarà al llarg de l'època moderna destacant també un paper molt important de la Reforma protestant.

A època medieval la pobresa estava totalment justificada pel Nou Testament, com bé hem matisat en línies anteriors, al final el pobre representava la vida austera i garantia l'oportunitat de la salvació a tots els homes mitjançant la pràctica de la caritat (Benassar, 2025:204). Aquesta visió la veiem encara present en l'escenari de la primera modernitat però acompanyada clarament d'una lògica de marginalització i estigmatització d'una part d'aquesta. Tal com ens plasma Bartolomé Benassar, cap a la dècada de 1540 l'hostilitat cap als pobres, considerant-los ociosos, comportà l'aparició de certes regulacions a l'escenari castellà (Benassar, 2025: 204).

La pobresa, a l'escenari urbà, esdevé un tema primordial d'atenció per a les elits urbanes, ja que, a partir del segle XV la pobresa es considerà vinculada amb el contagi de malalties, considerant-la, fins i tot, un perill per a la seguretat ciutadana (Huguet, Arrizabalaga, 2010: 84). Aquest fet està clarament vinculat a les dinàmiques de migració de població rural a l'escenari urbà. És precisament per això que s'instaurà un sistema assistencial, inicialment sota la iniciativa de religiosos. Les migracions camp-ciutat són clarament influents a l'escenari barceloní, destacant les produïdes a la dècada dels vuitanta del segle XVI. (Betrán Moya, 1990: 106).

Per altra banda, i desviant la mirada cap a l'Europa central, cal tenir en compte com la Reforma protestant – iniciada l'any 1517 amb les 95 tesis de Martin Luter – afectà de gran forma la concepció sacralitzada del pobre. Recordar com el moviment protestant negava la capacitat d'aconseguir la salvació de l'ànima a través de les bones obres, com per exemple

l'almoina dedicada al pobre. Així i tot, plenament conscients de l'existència perpètua de la pobresa com a element permanent a la societat d'Antic Règim, es pretenia mantenir una assistència cap a aquest col·lectiu entesa com una obligació cristiana, però, com hem dit anteriorment, sense capacitat d'intercedir en la salvació de l'ànima (Forte, 2022: 110).

La pobresa i assistència a les ments de l'època

Martí Luter abordà la qüestió de la pobresa quan es dirigí a la noblesa l'any 1520². La seva concepció sobre aquest assumpte no diferia tant de la presentada per Vives, prèviament comentada. Luter també planteja l'existència de dos tipus de pobresa, una veritable i una falsa i planteja la necessitat d'abolir la mendicitat al món cristià afirmant que “cada ciutat havia de cuidar els seus pobres i no admetre captaires aliens, dits aquests com vulguin, siguin peregrins o ordes mendicants” (Luter, 1967: 116). Segons Luter cada poble s'havia d'encarregar dels seus pobres i introdueix la necessitat d'integrar un “administrador” o “tutor” per conèixer la pobresa i assessorar l'organització i assistència d'aquesta. Luter condemnarà la pobresa afirmant el següent:

“Qui vol ser pobre no ha de ser ric. Si vol fer-se acabalat ha de posar la mà a l'arada i buscar-l'hi el mateix de la terra. N'hi ha prou que els pobres en tinguin prou per a no morir-se de fam i fred. No convé que un visqui ocios, perquè l'altre treballa; que sigui ric i porti una vida còmoda, perquè l'altre viu amb estretor” (Luter, 1967: 117).

Aquesta afirmació del reformat alemany serà justificada amb les reflexions trobades a la Segona Carta als Tessalonicencs “Qui no vulgui treballar, que no mengi” (2 Tessalonicencs 3:10). Per tant, el món reformat criticà la pobresa, però, tot i això, va permetre una simple assistència cap a aquest estrat social el qual era francament inevitable.

Humanistes i teòlegs del segle XVI reflexionaren sobre la pobresa. Trobem una consideració comuna a l'ideari de l'època, relacionat amb els passatges del Deuteronomi anteriorment mencionats. La pobresa era quelcom inevitable a la societat, entesa com una conseqüència directa de la caiguda d'Adam i de l'ambició (Forte, 2022: 106). Destaquem l'obra de Joan Lluís Vives, el qual ens proporcionarà reflexions de gran rellevància sobre la pobresa i que ens faran veure clarament la concepció del pobre;

²Martí Luter es dirigí a la noblesa cristiana d'Alemanya l'any 1520. Entre moltes de les qüestions que plantejà es destaquen concepcions morals i teològiques, juntament amb la qüestió de l'assistència als pobres.

“Decidme, qué cosa es que en el día de fiesta, quando todo el pueblo concurre al templo, aya hombre de entrar por entre bu[b]osos, plagados, llagados, leprosos que aun sólo con decirlo espanta? Pónense en dos hileras como escuadrón y por entre ellos han de passar niños, niñas, moços y viejos, pregnadas y vazías. ¿Pensáis que son todos de tan rezió stómago que no se les revuelve el alma con tal vista, especialmente yendo ayunos? ¿Y que no solamente ven estas llagas, pero que os dan con el hedor por las narizes, y se os acercan hasta que los toquéis con las manos y con el cuerpo, tanta es la desvergüenza que tienen en pedir?” (Vives, 2006: lib.2, 44r-44v).

Vives ens vincula, doncs, a aquesta obra titulada el *socorro de los pobres*, directament la mendicitat – ‘desvergüenza que tienen en pedir’ – amb la malaltia i la seva proliferació atinent, segons la concepció de l'autor, a un problema de salubritat pública.

L'escenari tridentí, el qual és el nostre marc d'interès per a aquest treball, fou primordial. Al Concili de Trento es reafirma la capacitat de les obres per a intercedir en la salvació de l'ànima dels fidels, en contraposició a la doctrina de la predestinació la qual advocava el món protestant. Això comportà una proliferació d'organismes assistencials a l'Europa catòlica (Huguet i Arrizabalaga, 2010: 84). La fonamentació doctrinal de la caritat està clarament vinculada al manament evangèlic, igual que la fonamentació doctrinal de l'hospital (Arrizabalaga, 2006: 203).

Vives no fou l'únic pensador que reflexionà sobre la problemàtica de la pobresa, i sobretot la mendicitat. En realitat, aquest tòpic fou titular de grans obres com la de Juan de Medina, de 1545, titulada *De la ordenación que se ha instaurado en las limosnas para socórrer a los verdaderos pobres en algunas ciudades de España*. El mateix títol de la obra de Medina respon a aquesta lògica de criminalització d'una part de la pobresa. Altres obres com la *Deliberación sobre la causa de los pobres*, de Domingo de Soto, publicada també l'any 1545 foren rellevants. Soto, en aquest cas, ferm a la concepció sacralitzada de la pobresa, renunciava a qualsevol pràctica que limites l'assistència als pobres (Susín, 2000: 123).

Diego Pérez de Valdivia i la Casa de la Misericòrdia

Després de visualitzar la concepció de la pobresa que es configurarà ja als segles XV i XVI és important observar un cas concret de gran rellevància a la Barcelona posterior a Trento, la fundació de la Casa de la Misericòrdia, a mans del teòleg Diego Pérez de Valdivia. Abans, però, per entendre la fundació d'aquest hospital hem d'entendre el pensament que hi havia darrere de l'autor. En el present apartat tractarem de definir la ideologia vers la pobresa i la caritat del teòleg, així com entendre la importància de la fundació de l'hospital.

La Casa de la Misericòrdia de Barcelona fou fundada l'any 1581, quan Pérez de Valdivia acudí al Consell de Cent per l'autorització, la qual s'atorga el 25 d'abril del mateix any, coincidint a establir l'hospital de pobres a la Casa dels Àngels (Lacuesta, 1992: 108). L'hospital, però, no acollirà pobres fins a l'any 1584 i el gener de 1585 el Consell de Cent aprova demanar al bisbe Joan Dimes Lloris que accepti el càrrec de Conservador de l'Hospital (Lacuesta, 1992, p. 108). La importància d'aquest hospital fou clara. Per exemple, l'any 1599 s'ordenà que tots els pobres de la ciutat fossin duts a aquest hospital (Roca, 2020: 17).

La ment pensant darrere de la iniciativa de fundació era Diego Pérez de Valdivia fou un religiós i teòleg originari de Baeza, Jaén, molt proper a l'Ordre de Frares Menors Caputxins, que s'instal·là a la ciutat de Barcelona l'any 1578. A la mateixa ciutat esdevé un predicador primordial i esdevindrà catedràtic de la Universitat de Barcelona. Elaborà grans obres teològiques, les quals són primordials per entendre l'espiritualitat catòlica després del Concili de Trento com ara l'*Aviso de gente recogida y especialmente dedicada al Servicio de Dios*, el *Tratado de la singular y puríssima concepcion de la madre de Dios* o el *Tratado de la frecuente communion y medios para ella*.

Si atenem un dels manuscrits més rellevants del teòleg, els *Opusculos y Sermones*, conservats al Fons Antic de la Universitat de Barcelona, observem la importància que dotà l'autor a l'assistència de la pobresa, vinculant-ho sempre tant a les Sagrades Escripures com als textos patristics, sobretot destacant a Sant Agustí. Al sermó titulat *Declaración del Pater Noster* ens parlarà de la importància de la clemència, la pietat i la misericòrdia cap als pobres³. Al sermó dedicat a la devoció del rosari Valdivia reflexionà sobre les diferents virtuts afirmant:

³Fons Antic, Manuscrits, Ms 1041, fol.2v.

“unes birtudes enseña(n) mas claramente que otras, que son las que su magestad nos quiso encomendar, como son la humildada, paciència y charidad de Dios y obediència, y misericòrdia con los proximos, y pobreza”⁴.

També si observem la seva obra *Aviso de gente recogida y especialmente dedicada al servicio de Dios*, conservada impresa, també al Fons Antic UB, destacarem també com Diego Pérez de Valdivia tracta la caritat, seguint també a Sant Pau, el qual, segons Valdivia, ensenyà la caritat. Sobre aquest fet el religiós ens dirà:

“Segun la qual deve el hombre Christiano esforçarse, y servir a todos quanto pudiere, y hazerles el bien que pudiere, segon sus fuerças y caudal. Desta condicion de la caridad no se deve escusar nadie” (Pérez de Valdivia, 1613: fol.5v).

Per tant, per a Pérez de Valdivia la caritat era una obligació de la qual cap cristià estava exempt i que, entenent que a vegades no es donà per amor, però que continuarà sent totalment necessària, amb una necessitat de ‘pressionar’ al ric; “assi como al rico le avemos de persuadir que de limosna porque aunque el no la da por puro amor de Dios, ganase que el pobre sea socorrido” (Pérez de Valdivia, 163: fol.5r).

Observem, doncs, en la figura de Diego Pérez de Valdivia un clar exemple de religiós devot a la seva obra caritativa. Sabem com dedicà part de les seves rendes a l'assistència de la pobresa (Madurell, 1957:353), pràctica comuna a l'època. De fet, l'antiga Casa dels Àngels requerí obres de millora arquitectònica per poder assumir la creació de la Casa de la Misericòrdia, sufragant-se els costos d'aquestes obres gràcies, per una banda, al Consell de Cent de Barcelona però també gràcies a l'aportació monetària del seu fundador (Lacuesta,1992: 100).

Conclusions

La pobresa fou un dels tòpics abordats per pensadors i teòlegs del segle XVI per tal de combatre-la, alguns des de la criminalització d'aquesta, altres des de la institucionalització i la pràctica assistencial. El món catòlic posterior al Concili de Trento fou de vital importància – encara que trobem una assistència a la pobresa ja des del segle XV - una pràctica de creació d'hospitals per l'auxili dels pobres, deguda a una reafirmació de les bones obres com a forma

⁴Fons Antic, Manuscrits, Ms 1041, fol. 8v.

de salvació de l'ànima. Sens dubte algun una de les principals bones obres per aconseguir la salvació fou la pràctica de la caritat, tal com s'especifica a diferents relats bíblics.

Per tant, afirmem que hi ha tota una lògica sustentada en la teologia darrera dels programes d'assistència que proliferen a l'Europa de la Reforma catòlica deguda, precisament, a la dimensió teològica que tradicionalment se li atribuï al pobre. Al segle XV i XVI, amb l'aparició d'una gran massa de pobres al món urbà, fruit de les migracions camp-ciutat, ens trobem amb uns discursos sobre la pobresa renovadors, on es criminalitza a una part de la pobresa, acusada de ser falsa i fingida. Tanmateix, alguns pensadors com Soto defensaran la caritat indistintament de la natura del pobre – és a dir, obviant si aquest era fals o verdader –.

En aquest context el teòleg Diego Pérez de Valdivia fundà la Casa de la Misericòrdia a la ciutat de Barcelona. Aquesta fundació està escudada en la mateixa ideologia de Valdivia vers la pobresa. Aquest destacarà com la caritat cap al pobre era considerada un mandat diví i la pobresa era una forma d'entendre i imitar la vida de Crist. Per tant, veiem en la Casa de la Misericòrdia de Barcelona un exemple de com alguns autors de l'època entenien la caritat cap a la pobresa i com aquesta caritat experimentava una institucionalització.

Bibliografia

Arrizabalaga, J. (2006) Hospitals, Història i Medicina: l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona. A: *Actes de la VIII Trobada de la ciència i de la tècnica*. Barcelona: SCHCT, 203-209.

___, Huguet-Termes. (2010) Hospital Care for the Insane in Barcelona, 1400-1700. *Bulletin of Spanish Studies* 8, 81-104.

Betrán, J.L. (1990) Pobreza y marginación en la Barcelona de los siglos XVI y XVII. *Historia Social* 8, 101-121.

El Sacrosanto Concilio de Trento (1847). Barcelona: Benito Espona.

Florensa i Soler, N. (2001) L'assistència social i l'aportació econòmica del municipi barceloní al segle XVII a malalts, prostitutes i pobres vagabunds, belitres i bergants. *Barcelona Quaderns d'Història* 5, 193-204.

Forte, J. M. (2022) Pobreza, teología y disciplina en el siglo XVI. Humanistas, reformados y tridentinos. A: *Precariedad, exclusión, marginalidad: una historia conceptual de la pobreza*. Forte, J. M., Sánchez, N. (coord.) Saragossa: Prensas de la Universidad de Zaragoza, 103-127.

Lacuesta, R. (1992) La Casa municipal de Misericordia de Barcelona. Historia de su evolución arquitectónica. *Espacio, tiempo y forma, Serie VII* 1992, 97-158.

Lutero M. (1967) Obras de Martin Lutero, edició de C. Witthaus, Buenos Aires: Editorial Paidós.

Madurell, J.M.A. (1957) Diego Pérez de Valdivia en Barcelona (1580-1589). *Analecta sacra tarraconensia* vol. 30 2, 343-371.

Mantecón, T (1997) Los pobres y sus actitudes en la temprana Edad Moderna. *Debats* 60, 91-106.

Pérez de Valdivia, D. (1613) *Aviso de gente recogida y especialmente dedicada al servicio de Dios: en el qual se dan consejos y remedios contra los peligros y tentaciones que en el camino del cielo se suelen ofrecer y se da orden de vida para qualquier estado de persona en todos los tiempos del año*, Lleida: Lluís Manescal.

Roca, G. (2017) Salubritat i salut pública a la Lleida baix medieval: la gestió dels espais públics, la pobresa i els hospitals. Tesi doctoral. Lleida: Universitat de Lleida.

__ (2020) Ferits o infectes de pesta: la gestión de las epidemias en Lleida y Barcelona durante el siglo XVI. *Revista de la Cecel* 20, 7-38.

Susín, R. (2000) Los discursos sobre la pobreza, siglos XVI-XVIII. *Brocar* 24, 105-135.

Vives, J.L. (2006) *Tratado del socorro de pobres*, edició de J. Parellada, traducció de B. Pérez de Chinchón, Valencia:Pretextos.

SOTA VIGILÀNCIA: VIDA QUOTIDIANA, EXPERIÈNCIES CONCENTRACIONÀRIES I RESISTÈNCIA A LES NEW VILLAGE DE MALÀISIA, 1948-1955

Joan Cebrian i Calvo⁵

Joan.Cebrian@autonoma.cat

Resum El present article analitza les *New Village* creades durant la *Malayan Emergency* com a dispositius centrals de la contrainsurgència britànica i, alhora, com a espais d'enginyeria social colonial. Centrat en el període 1948-1955, sosté que aquests assentaments no poden interpretar-se únicament com una resposta militar a la insurgència comunista, sinó també com a formes de reordenació espacial orientades a immobilitzar, vigilar i reconstruir socialment una població majoritàriament xinesa considerada políticament sospitosa. A partir d'una perspectiva d'història social, el text examina la reorganització del treball, la mobilitat, el control alimentari, la disciplina administrativa i les institucions socials dins les *New Village*, tot subratllant el paper actiu de l'espai en la configuració de la vida quotidiana. Finalment, aborda la relació amb la guerrilla comunista i les formes de resistència quotidiana, per tal de mostrar que, fins i tot sota condicions de confinament i vigilància extrema, persistiren pràctiques d'adaptació, ambivalència i insubmissió que matisen les narratives convencionals sobre l'èxit lineal de la contrainsurgència colonial.

Paraules clau: Malayan Emergency; New Villages; contrainsurgència colonial; vida quotidiana; resistència

⁵ Joan Cebrian i Calvo (Barcelona, 2001) és graduat en Història per la Universitat Autònoma de Barcelona i estudiant de Filosofia. Ha cursat el Màster d'Història Contemporània en aquesta mateixa universitat i iniciarà una tesi doctoral centrada en l'estudi de l'imperialisme i el neoimperialisme al sud-est asiàtic.

Abstract This article examines the New Villages created during the Malayan Emergency as central dispositifs of British counterinsurgency and, at the same time, as spaces of colonial social engineering. Focusing on the period 1948-1955, it argues that these settlements should not be understood solely as a military response to the communist insurgency, but also as forms of spatial reordering aimed at immobilising, monitoring, and socially reconstructing a predominantly Chinese population deemed politically suspect. From a social history perspective, the article explores the reorganisation of labour, mobility, food control, administrative discipline, and social institutions within the New Villages, while emphasising the active role of space in shaping everyday life. Finally, it addresses the relationship with the communist guerrilla and the forms of everyday resistance that persisted under conditions of confinement and intense surveillance, thereby complicating conventional narratives of the linear success of colonial counterinsurgency.

Keywords: Malayan Emergency; New Villages; colonial counterinsurgency; everyday life; resistance

Rebut: 14.02.2026	Acceptat: 12.03.2026	Publicat: 15.05.2026
-------------------	----------------------	----------------------

Introducció

La historiografia entorn a la Insurgència Malaia ha estat dominada durant molt temps per lectures de caràcter militar i polític que han privilegiat l'estudi del propi alçament, de la doctrina contrainsurgent britànica o la narrativa clàssica dels *hearts and minds* (Keo, 2019: 1-4; Ucko, 2018: 1-4). Tanmateix, aquest enfocament tendeix a relegar a un segon pla el fet que l'emergència fou també una operació massiva de reordenació social i espacial. Entre 1950 i 1954, sota el *Briggs Plan*, l'estat colonial britànic impulsà una xarxa de més de cinc-centes *New Villages* on foren concentrats almenys 570.000 habitants, majoritàriament xinesos, desplaçats dels seus assentaments habituals a l'interior de Malàisia per tal de separar la

guerrilla comunista de la seva base de proveïment, informació, refugi i militància⁶. Lluny de ser, literalment, pobles nous, aquests assentaments foren, realment, unitats de confinament fortificades ideades per immobilitzar població, fiscalitzar-ne la circulació i reconstruir-ne coercitivament les condicions d'existència (Malhi, 2023: 444-445).

Aquest procés no pot explicar-se sense entendre quin era el context social i polític postguerra. La crisi de l'ordre colonial britànic, l'impacte de l'ocupació japonesa, l'expansió de les xarxes del Partit Comunista Malai (MCP) i del *Min Yuen*⁷ en les zones rurals de frontera, així com la pauperització dels *squatters* (petits cultivadors), tapadors de cautxú, miners i botiguers, llauraren el terreny perquè el 1948 hi esclatés una revolta sota hegemonia comunista coneguda com l'Emergència Malaia (Cheah, 2012: 18-31, 57-78; Harper, 1999: 149-174). Les bibliografies clàssiques i recents coincideixen que la base social del comunisme provenia d'una població desplaçada per la depressió dels anys trenta, per la guerra i per la fractura de l'ordre colonial, molt freqüentment des d'espais boscosos o àrees agrícoles sense regularitzar. En aquest sentit, la resposta britànica a la insurgència no responia únicament als horitzons factibles d'una imminent revolució, sinó que també pretenia regular una població creixentment precaritzada que, cada cop més, mirava cap als comunistes (Teng-Phee, 2009: 216-218).

És en aquest punt on la qüestió de l'espai esdevé decisiva. Les *New Villages* no han de ser llegides només com el resultat material d'una política repressiva, sinó com a tecnologies espacials de govern. El seu disseny s'articulava entorn d'una lògica concreta: fil d'espines, control d'accessos, torres de vigilància, centralitat del post de policia, concentració de serveis al voltant de les instal·lacions de l'autoritat i distribució regularitzada de l'espai residencial. Aquesta morfologia produïa una relació de poder concreta entre colonitzadors i colonitzats, feia visible la jerarquia política, reduïa la mobilitat, facilitava l'observació permanent i convertia la quotidianitat en objecte d'administració. L'estat colonial aspirava a convertir-se

⁶ Federation of Malaya (1952), *Resettlement and the Development of New Villages in the Federation of Malaya*, 1952 (Kuala Lumpur: Government Press).

⁷ *Min Yuen* —abreviació de *Minzhong Yundong* (“moviment de masses”)— designa la xarxa civil clandestina vinculada al Partit Comunista Malai que proporcionava aliments, informació, refugi, correu i suport logístic a la guerrilla, especialment en les àrees rurals de frontera durant l'Emergència. Vegeu Tan Teng-Phee, “‘Like a Concentration Camp, lah’: Chinese Grassroots Experience of the Emergency and New Villages in British Colonial Malaya,” *Chinese Southern Diaspora Studies* 3 (2009): 216–218; Amrita Malhi, “The New Social History of the Malayan Emergency, 1948–60: Locating and Decentering the State in Malaya’s New Villages,” *Bandung: Journal of the Global South* 10 (2023): 444–445.

en l'arquitecte de l'espai disciplinat; les *New Villages*, per tant, no eren mers espais de reubicació, sinó que aspiraven a ser recintes per reformar la població⁸ (Malhi, 2023:446-448).

Aquesta dimensió espacial obliga, també, a desplaçar la mirada des de les grans estratègies cap a la vida quotidiana. El real·lotjament alterà radicalment les condicions materials de vida dels seus habitants, modificant l'accés a la terra i al treball, sotmetent la compra d'arròs a sistemes de racionament, imposant tocs de queda i controls d'identitat, militaritzant part de la població masculina a través dels *Home Guards*⁹ i convertint serveis com l'escola, el dispensari o el centre comunitari en instruments de socialització política. Fins i tot en aquells sectors en els quals l'administració presentava les mesures com a eines de protecció o modernització, es responia a una mateixa racionalitat: reproduir l'ordre colonial dins un espai tancat. El sol fet que molts d'aquests assentaments no disposessin d'infraestructures essencials completes durant anys, mentre la il·luminació i l'energia es dirigien sistemàticament als enclavaments policials i a les torres de vigilància, denota especialment aquesta jerarquia de prioritats (Teng-Phee, 2009: 224-226) (Malhi, 2023:452-453).¹⁰

Ara bé, reduir les *New Villages* a una simple gàbia seria insuficient. Precisament perquè es tractava d'espais de concentració urbana fortament regulats, també foren espais de negociació, adaptació i ambivalència. La relació dels seus habitants amb la guerrilla comunista no fou homogènia ni pot ser entesa en termes binaris. En alguns casos hi hagué suport actiu o passiu; en d'altres, por, cansament o voluntat de desvinculació; molts cops, el que predominà fou la necessitat de sobreviure en un entorn en què l'Estat colonial, policia, auxiliars armats i xarxes clandestines travessaven simultàniament la vida ordinària. La importància del *Min Yuen* en el rerefons rural del país explica per què els britànics concebien

⁸ Federation of Malaya (1952), *Resettlement and the Development of New Villages in the Federation of Malaya, 1952* (Kuala Lumpur: Government Press). *Adoption of New Villages* (14 February 1955), British Adviser's Office, Negeri Sembilan, 1957/0537604W, Arkib Negara Malaysia.

⁹ Els Home Guards foren cossos auxiliars locals organitzats per les autoritats colonials britàniques durant l'Emergència per reforçar la vigilància, controlar els accessos als pobles, col·laborar en els registres de població i supervisar l'aplicació de mesures com el racionament o els tocs de queda; a les *New Villages*, una part important dels homes xinesos adults hi fou enrolada, sovint de manera obligatòria. Vegeu Tan Teng-Phee, "Like a Concentration Camp, lah': Chinese Grassroots Experience of the Emergency and New Villages in British Colonial Malaya," *Chinese Southern Diaspora Studies* 3 (2009): 218–219; Amrita Malhi, "The New Social History of the Malayan Emergency, 1948–60: Locating and Decentering the State in Malaya's New Villages," *Bandung: Journal of the Global South* 10 (2023): 450–451.

¹⁰ Federation of Malaya (1952), *Resettlement and the Development of New Villages in the Federation of Malaya, 1952* (Kuala Lumpur: Government Press). *Emergency. Regulations-General* (7 September 1950), British Adviser's Office, Negeri Sembilan, 1957/0537235W, Arkib Negara Malaysia.

aquests assentaments com a instruments per a la separació entre la guerrilla i la seva base social; però, al mateix temps, també explica per què la concentració espacial no eliminà automàticament les lleialtats, dependències i formes subterrànies de relació que havien estructurat aquells territoris abans del reallotjament (Malhi, 2023:444-445, 456-457) (Teng-Phee, 2009: 225-226).

El present article sosté, doncs, que les *New Villages* entre 1948 i 1955 han de ser enteses simultàniament com a instruments de control colonial dins la contrainsurgència britànica i com a espais d'enginyeria social colonial, però que la seva importància històrica només es revela plenament quan s'analitzen des de la perspectiva de l'experiència social dels seus habitants. Es defensa que la *New Village* va constituir un espai històric actiu, no un contenidor passiu de població; l'espai condicionava la forma material del treball, la sociabilitat, la disciplina, la politització i les possibilitats mateixes de resistència. En primer lloc, s'analitzarà la vida quotidiana rere el filferro, atenent la reorganització de l'espai, el treball, la vigilància i les institucions socials. En segon lloc, s'exposarà com la relació amb la resistència i la guerrilla comunista s'inscrivien dins aquesta mateixa quotidianitat, no com un element exterior, sinó com un eix central que definia la vida dels reallotjats.

1. Vida quotidiana rere el filferro: espai, treball, disciplina i institucions socials

Si les *New Villages* varen conformar una peça central en la maquinària contrainsurgent britànica, no va ser únicament perquè permetessin separar la guerrilla de la seva base social, sinó també pel fet que es varen constituir com una forma concreta de reordenació espacial de la població del camp. L'espai de la *New Village* no era un simple marc físic on després s'hi desplegaven polítiques de vigilància o programes assistencials; era, en si mateix, una tecnologia de govern colonial. La disposició dels carrers, l'emplaçament del post de policia, el sistema de portes, tanques i torres, la ubicació dels edificis públics o la distribució regular dels habitatges responien a una racionalitat precisa¹¹. Es feia visible, fiscalitzable i administrable una població que l'estat colonial havia definit sistemàticament com a sospitosa. En aquest sentit, la vida a les *New Villages* quedava produïda i condicionada pel mateix espai des d'un principi (Tan, 2020: 109-140; Malhi, 2023: 446-448).

¹¹ *Federation of Malaya, Resettlement and the Development of New Villages in the Federation of Malaya, 1952* (Kuala Lumpur: Government Press, 1952).

La literatura més recent ha insistit, amb raó, en què la seva morfologia interna no fou accidental. Les *New Villages* tendien a adoptar una planta de retícula o rectangle tancat, amb portes principals i secundàries, torres de vigilància, filferro espinós i una presència central o elevada del post policial, des d'on es possibilitava la vigilància constant dels habitants. En un espai proper a les infraestructures de control, s'hi situaven els equipaments essencials com els mercats, sales comunitàries, escoles o dispensaris; de manera que les funcions bàsiques de la reproducció social quedaven físicament articulades entorn del poder colonial¹². La regularitat del traçat, l'homogeneïtat dels lots i la numeració de les cases permetien reduir l'opacitat social pròpia dels assentaments rurals previs i substituir-la per una geografia llegible per a l'administració. L'espai, per tant, no només allotjava la població, sinó que la convertia en subjecte constant de vigilància (Tan, 2020: 141-180).

Aquest és un element central per entendre degudament el pas de squatters, petits cultivadors, tapadors de cautxú i famílies instal·lades als marges del bosc a un món de població fixada i vigilada constantment dins un perímetre delimitat. El trasllat no suposà únicament un canvi de residència, sinó un trencament radical amb anteriors formes d'habitar, treballar i circular (Cebrian Calvo, 2025). Diversos testimonis recollits per Tan Teng Phee mostren com moltes famílies foren traslladades amb un marge ínfim de temps, sovint sota una forta pressió administrativa. Els primers impactes foren la desposseïció, la separació de famílies, la pèrdua de béns, la destrucció de cases i la necessitat de reconstruir l'habitatge en condicions molt precàries dins d'un espai assignat per l'autoritat. Els primers mesos foren, segons aquestes memòries, els més durs. En nombrosos casos, els residents hagueren d'aixecar les seves cases amb materials salvats o reciclats, mentre que les infraestructures bàsiques eren encara escasses o inexistents. *Les New Villages* no foren percebudes pels seus habitants com una experiència de modernització, sinó com un procés de desarrelament i inseguretats social (Tan, 2020: 181-230; Nonini, 2015: 337-340).¹³

Aquests testimonis ajuden a problematitzar els arguments colonials, que presentaven aquests nous assentaments com a espais ordenats i protegits, superiors a les formes de vida precedents. Aquesta retòrica, consolidada sobretot a partir de 1952 amb el mateix canvi de nomenclatura de *resettlement camps* a *New Villages*, tenia la funció de rescriure la funció

¹² *Federation of Malaya, Resettlement and the Development of New Villages in the Federation of Malaya, 1952* (Kuala Lumpur: Government Press, 1952).

¹³ *Resettlement and the Development of New Villages in the Federation of Malaya, 1952* (Kuala Lumpur: Government Press, 1952).

concentraciónaire en clau de progrés. Però les fonts socials indiquen una realitat molt més desigual. Moltes *New Villages* no disposaren d'escola o dispensari fins ben entrada la dècada de 1950; l'aigua corrent era, sovint, insuficient i l'electricitat, quan existia, era sovint desviada cap als enclavaments policials, a la sala comunitària i, sobretot, als focus de les torres de vigilància. La jerarquia en aquest punt resulta evident: abans que el benestar dels seus habitants, es prioritza l'entramat colonial de control¹⁴ (Malhi, 2023: 443-445; Stubbs, 1989: 170-176).

Aquesta prioritat es manifestava igualment en l'àmbit del treball. Un dels aspectes més importants de les *New Villages* és que no pretenien immobilitzar del tot la seva població, sinó regular-ne el moviment de manera selectiva (Stenson, 1980: 160-175). L'estat colonial restringia severament la mobilitat autònoma, però permetia i, fins i tot, exigia certes formes de desplaçament cap al lloc de treball, especialment allà on la producció de cautxú o altres activitats econòmiques ho requerissin. La mobilitat quotidiana cap a les plantacions o altres assentaments colonials no desapareixia; quedava subordinada a permisos, horaris, controls de porta i escorcolls corporals. En el cas de molts tapadors de cautxú, això suposà un estat de malnutrició continuat, ja que no se'ls permetia endur-se els seus aliments més enllà del recinte¹⁵ (Malhi, 2023:452-453).

Les restriccions sobre l'arròs, el sucre, la sal, l'oli, la farina, el peix sec i altres productes no només responien a una economia de guerra, sinó també a la voluntat d'evitar filtracions cap als guerrillers. Cada llar estava registrada, cada família comptava amb una targeta de racionament, i la compra d'aliments s'inscrivía en un sistema de quantificació i supervisió que combinava subsistència i lleialtat política. En alguns indrets, el control arribà a formes extremes com les cuines centrals, pensades per evitar que l'arròs cru pogués ser derivat del poble cap al bosc. També els escorcolls diaris, inclosos els registres corporals, formaven part d'aquesta mateixa lògica: una disciplina del cos, de la gana i de la dignitat, percebuda sovint pels residents com una humiliació quotidiana (Teng-Phee, 2009: 224-22).

¹⁴ *Federation of Malaya, Resettlement and the Development of New Villages in the Federation of Malaya, 1952* (Kuala Lumpur: Government Press, 1952). *of New Villages* (14 February 1955), British Adviser's Office, Negeri Sembilan, 1957/0537604W, Arkib Negara Malaysia.

¹⁵ *Emergency. Regulations-General* (7 September 1950), British Adviser's Office, Negeri Sembilan, 1957/0537235W, Arkib Negara Malaysia.

La *New Village* era, també, un espai de classificació activa permanent. La política de registre nacional imposada l'any 1948 obligava els habitants majors de dotze anys a portar una targeta d'identitat amb fotografia i empremta digital; cada llar havia d'exhibir un registre domèstic amb noms, edats i ocupacions; i els controls documentals esdevenien part ordinària de la rutina. A això se li sumaven els tocs de queda de porta i, en determinats casos, els tocs de queda domiciliaris, que convertien les *New Villages* gairebé en formes carceràries d'internament col·lectiu ¹⁶ (Harper, 1999: 168-182).

Tanmateix, seria un error limitar l'anàlisi a la coerció explícita. Precisament perquè les *New Villages* pretenien reconstruir els seus habitants com a població governable, les institucions socials hi tingueren un paper essencial. Escoles, sales comunitàries, dispensaris, mercats i activitats de propaganda no poden ser entesos només com a serveis, sinó també com a instruments d'enginyeria social colonial. La concentració d'aquests equipaments al voltant dels dispositius colonials indicava que educació, salut i sociabilitat havien de quedar integrades dins un mateix projecte de reforma moral i política. La denominada campanya de hearts and minds, llegida des de baix, no fou només una estratègia persuasiva, sinó un intent de modelar hàbits, llenguatges i lleialtats dins un entorn on la població era, literalment, una audiència captiva. La repressió activa era acompanyada de l'adoctrinament colonial; dit d'una altra manera: el càstig i la formació caminaven de la mà per un sol camí¹⁷ (Stubbs, 1989: 170-176; Malhi, 2023: 453).

En conjunt, la vida quotidiana rere els murs va ser molt més que una resposta a la insurgència: foren formes de producció colonial de l'espai que reorganitzaren simultàniament el treball, la família, la mobilitat, l'alimentació, la sociabilitat i l'accés als serveis. Es redibuixaven les relacions entre estat i població i es feia de la quotidianitat un terreny central de la contrainsurgència.

¹⁶ *Dokumen Pemberitahuan Undang-Undang Darurat 1948* [A proclamation document on the 1948 Emergency Regulations], Arkib Negara Malaysia.

¹⁷ *Ginger Courses* (2 November 1954), British Adviser's Office, Negeri Sembilan, 1957/0537733W, Arkib Negara Malaysia.

2. Guerrilla, ambivalència i resistència en la quotidianitat de les *New Villages*

La relació entre els habitants de les *New Villages* i la guerrilla no pot ser entesa sota categories simples com afinitat o rebuig. Precisament perquè aquestes varen ser conceptualitzades per discernir una població amb creixents afinitats cap als comunistes, la seva mera existència posa de manifest que aquest vincle era real, però també heterogeni, desigual i sovint ambigu. La política colonial no s'hauria desplegat a aquesta escala si la població rural hagués estat políticament indiferent; però tampoc es pot inferir del simple real·lotjament l'afinitat dels real·lotjats al MCP o al *Min Yuen*¹⁸ (Malhi, 2023: 444-445, 456-457).

En termes estructurals, l'estat colonial volia acabar amb el *Min Yuen*, és a dir, l'entramat clandestí de suport civil a la guerrilla, que s'havia nodrit de les comunitats de squatters, petits cultivadors, miners i tapadors de cautxú instal·lats en els espais de frontera del rerepaís malai¹⁹. Aquestes comunitats aportaven aliments, informació, refugi temporal, intermediaris i, en alguns casos, reclutes. La *New Village* fou la resposta espacial a aquesta realitat (Cheah, 2009: 132-134)

Ara bé, entre l'objectiu de separació i la realitat quotidiana hi hagué una distància considerable. El projecte concentracionari no eliminà de manera automàtica els lligams previs, perquè aquests lligams no eren només organitzatius, sinó també familiars, veïnals, lingüístics i territorials. En molts casos, la guerrilla continuava sent present en l'imaginari dels real·lotjats, en tant que formava part de la seva història recent: molts d'ells havien conegut la resistència antijaponesa, l'autoritat variable de l'MPAJA i, després, la repressió colonial. És per això que els lligams amb el comunisme no poden ser llegits únicament com a meres afinitats ideològiques abstractes; sovint estaven mediat per experiències de guerra, precarietat, desplaçament i memòria local. Aquest és el motiu pel qual, molts cops, les *New Villages* no varen esborrar de cop els lligams amb la guerrilla, sinó que en varen redibuixar l'escenari sota noves condicions de risc²⁰ (Cheah, 2012: 127-170; Blackburn i Hack, 2012: 96-114).

¹⁸ *Assessment of Chinese Community Support in combating communism in Malaya (1951–1952)*, CO 1022/148, National Archives of Singapore.

¹⁹ *Min Yuen Organization* (1 September 1950), CIA-RDP82-00457R005600490009-2, Central Intelligence Agency Freedom of Information Act Electronic Reading Room.

²⁰ *Pots posar: Handover of Power to Civil Government: Situation Reports (1946–1948)*, WO 208/3926, National Archives of Singapore.

Les fonts orals recollides per Tan Teng Phee mostren bé aquesta ambivalència. Per una banda, hi havia habitants que pretenien mantenir-se allunyats tant del *Min Yuen* com dels informadors del govern, conscients que qualsevol paraula o gest podien ser llegits per les autoritats i comportar represàlies greus. La desconfiança s'estenia dins el mateix poble: la presència d'informadors, col·laboradors de la guerrilla, personal rendit reutilitzat per la propaganda o membres dels *Home Guards* convertien la quotidianitat en un espai travessat per la sospita. En aquest ambient, molts cops, el silenci, més que un símptoma de despolitització, esdevenia una eina de supervivència²¹ (Malhi, 2023: 456).

Amb tot, aquesta prudència no equivalia a inactivitat absoluta; fins i tot sota el control extrem persistiren formes de resistència quotidiana. Aquestes pràctiques no sempre tenien com a finalitat explícita ajudar la guerrilla; sovint buscaven simplement recuperar una mica d'autonomia material, protegir la pròpia dignitat o esquivar algunes de les mesures més humiliants del règim. Tanmateix, en un sistema ideat per fiscalitzar totes i cadascuna de les accions dels seus habitants, fins i tot aquests petits gestos adquirien una pàtina política. La frontera entre rebel·lia personal i assistència a la guerrilla era difusa i, molts cops, dirimida per l'autoritat colonial²² (Malhi, 2023: 456-457) (Teng-Phee, 2009: 225-226).

Això s'observa amb especial claredat en tot allò relacionat amb el control d'aliments. Com que un dels principals objectius britànics era evitar el pas d'arròs i altres productes cap a la guerrilla, els habitants de les *New Villages* es trobaven constantment sotmesos a controls. Tot i això, molts d'ells varen cercar esclatxes al règim: amagaven aliments dins els pals de bambú, en els manillars de les bicicletes, entre la roba, als cabells o, fins i tot, dins petits recipients autoconfeccionats per no aixecar sospites. També es llençava menjar per damunt les tanques i, així, evitar els controls. No totes aquestes pràctiques tenien necessàriament un destí insurgent; moltes responien a la gana, al treball extenuant o a la necessitat elemental de disposar de menjar fora dels horaris autoritzats (Malhi, 2023: 456, 444).

Els controls corporals, els interrogatoris, els sistemes de screening i la possibilitat de ser detingut a partir d'una delació o del senyal anònim d'un informador generaven ressentiment, humiliació i odi acumulat. Encara que no sempre aquest malestar es traduí en

²¹ *Federation of Malaya. Emergency. Monthly Report on Subversive Activities* (1953–1954), CO 1030/7, National Archives of Singapore

²² *Federation of Malaya. Emergency. Monthly Report on Subversive Activities* (1953–1954), CO 1030/7, National Archives of Singapore

suport al MCP, sí que solia alimentar formes de dissidència enfront dels discursos oficials. La *New Village* podia ser presentada com una mesura de protecció davant dels guerrillers, però molts l'experimentaven, simultàniament, com un lloc de privació, d'arbitrarietat i d'intrusió constant en la vida privada. Tot i que no sempre existís una oposició frontal al règim, això no significava que no se'l rebutgés moralment.

En conseqüència, la importància de la guerrilla dins la vida quotidiana de les *New Villages* no rau només en la persistència d'ajudes materials o en la continuïtat de circuits clandestins, sinó en el fet que tota la vida al poble estava estructurada entorn de la voluntat d'impedir-ne la reproducció. La guerrilla hi era present fins i tot quan no hi era visible: en les racions calculades, en els controls de porta, en la por als informadors, en els silencis, en les delacions, en la propaganda i en els petits gestos d'insubmissió. Lluny de dissoldre l'oposició al règim, la reclusió va traslladar el descontent a canals subterranis, ambigus i, sobretot, inserits dins la quotidianitat del dia a dia.

Conclusió

L'anàlisi de les *New Villages* entre 1948 i 1955 permet desplaçar la mirada sobre l'Emergència Malaia des d'una perspectiva primàriament militar cap a un terreny més dens: la vida quotidiana produïda per la contrainsurgència colonial. Lluny de ser una mesura accessòria dins l'estratègia britànica, les *New Villages* constituïren un dels seus mecanismes fonamentals, perquè varen permetre actuar simultàniament sobre l'espai, la mobilitat, el treball, l'alimentació, la sociabilitat i les formes de lleialtat política d'una població considerada sospitosa. La importància històrica d'aquest fet no rau únicament en el nombre de persones afectades o en la relativa eficàcia del seu mètode, sinó en el fet de convertir la vida diària en l'eix central del control imperial.

Així, la *New Village* no pot ser entesa com un contenidor passiu ni com un simple escenari on s'aplicaven mesures repressives. Fou, més aviat, una estructura espacial activa, una tecnologia política que reorganitzà les condicions materials d'existència dels real·lotjats i delimità les possibilitats mateixes de la seva acció. Els filferros, les portes, els policies, les torres i els escorcolls no eren peces separades, sinó partícules necessàries que configuraven una població més visible, més fixa i més administrable. És per això que, en qualsevol història

de les *New Villages*, l'espai ha de ser entès com un element central, no un simple decorat on succeeixen els fets, sinó l'element que els possibilita.

Les *New Villages* foren, sens dubte, una estructura de control colonial inserida dins un model de contrainsurgència; però també varen funcionar com un laboratori d'enginyeria social, on l'administració britànica intentà reconstruir coercitivament la vida d'una població rural desplaçada, majoritàriament xinesa, en clau d'ordre, disciplina i lleialtat. La vigilància i la pedagogia no hi apareixen com a dimensions separades, sinó com a moments complementaris d'un mateix procés de reordenació. La contrainsurgència no actuava només al bosc ni sota l'esfera de les operacions armades, sinó també en la gestió dels hàbits, dels cossos, de l'espai domèstic i dels ritmes ordinaris de la reproducció social.

Tanmateix, aquest projecte no va anul·lar completament l'agència dels seus habitants. La relació dels real·lotjats amb la guerrilla fou canviant, desigual i sovint ambivalent. Entre la col·laboració activa, la prudència, la por, la fatiga i les petites formes d'insubmissió quotidiana, els residents desplegaren estratègies d'adaptació i supervivència que obliguen a fugir tant de la imatge d'una població plenament domesticada com de la d'una comunitat insurgent homogènia. La història des de baix de les *New Villages* exigeix moure's constantment sobre aquesta línia, on la dominació colonial es trobava constantment amb límits, friccions i resistències disperses.

Bibliografia

Assessment of Chinese Community Support in Combating Communism in Malaya (1951–1952) CO 1022/148. National Archives of Singapore.

Blackburn, K. and Hack, K. (2012) *War Memory and the Making of Modern Malaysia and Singapore*. Singapore: NUS Press.

British Adviser's Office, Negeri Sembilan (1950) *Emergency. Regulations-General*. 7 September. Arkib Negara Malaysia, 1957/0537235W.

British Adviser's Office, Negeri Sembilan (1954) *Ginger Courses*. 2 November. Arkib Negara Malaysia, 1957/0537733W.

British Adviser's Office, Negeri Sembilan (1955) *Adoption of New Villages*. 14 February. Arkib Negara Malaysia, 1957/0537604W.

Cebrian Calvo, J. (2025) 'Dels assentaments a les New Villeges: Ideologia racial en la planificació urbana colonial a Malàisia', *Ab Origine Magazine*, juliol.

Cheah, B.K. (2009) 'The Communist Insurgency in Malaysia, 1948–90: Contesting the Nation-State and Social Change', *New Zealand Journal of Asian Studies*, 11(1), pp. 132–152.

Cheah, B.K. (2012) *Red Star Over Malaya: Resistance and Social Conflict During and After the Japanese Occupation of Malaya, 1941–46*. 4th edn. Singapore: NUS Press.

Federation of Malaya (1949) *Annual Report Federation of Malaya, 1948*. Kuala Lumpur: Government Printer.

Federation of Malaya (1952) *Resettlement and the Development of New Villages in the Federation of Malaya, 1952*. Kuala Lumpur: Government Press.

Federation of Malaya. Emergency. Monthly Report on Subversive Activities (1953–1954) CO 1030/7. National Archives of Singapore.

Functions and Activities of the Malayan Communist Party (MCP) (1951–1953) CO 1022/187. National Archives of Singapore.

Handover of Power to Civil Government: Situation Reports (1946–1948) WO 208/3926. National Archives of Singapore.

Harper, T.N. (1999) *The End of Empire and the Making of Malaya*. Cambridge: Cambridge University Press.

Keo, B.Z. (2019) ‘A Small, Distant War? Historiographical Reflections on the Malayan Emergency’, *History Compass*, 17(3), pp. 1–8.

Malhi, A. (2023) ‘The New Social History of the Malayan Emergency, 1948–60: Locating and Decentering the State in Malaya’s New Villages’, *Bandung: Journal of the Global South*, 10, pp. 443–460.

Min Yuen Organization (1950) 1 September. CIA-RDP82-00457R005600490009-2. Central Intelligence Agency Freedom of Information Act Electronic Reading Room.

Nonini, D.M. (2015) “‘At That Time We Were Intimidated on All Sides’”: Residues of the Malayan Emergency as a Conjunctural Episode of Dispossession’, *Critical Asian Studies*, 47(3), pp. 337–358.

Omar Bin Bachok, Private Archives (n.d.) *Dokumen Pemberitahuan Undang-Undang Darurat 1948* [A proclamation document on the 1948 Emergency Regulations]. Arkib Negara Malaysia, 2010/0000383W.

Stenson, M.R. (1980) *Class, Race and Colonialism in West Malaysia*. Vancouver: University of British Columbia Press.

Stubbs, R. (1989) *Hearts and Minds in Guerrilla Warfare: The Malayan Emergency, 1948–1960*. Singapore: Oxford University Press.

Tan, T.P. (2020) *Behind Barbed Wire: Chinese New Villages During the Malayan Emergency, 1948–60*. Petaling Jaya: Strategic Information and Research Development Centre.

Tan Teng-Phee (2009) “‘Like a Concentration Camp, lah’”: Chinese Grassroots Experience of the Emergency and New Villages in British Colonial Malaya’, *Chinese Southern Diaspora Studies*, 3, pp. 216–228.

Ucko, D.H. (2018) 'Counterinsurgency as Armed Reform: The Political History of the Malayan Emergency', *Journal of Strategic Studies*, 41(5), pp. 1–31.

L'ALTRA CARA DEL FEIXISME ITALIÀ: EL COLONIALISME AFRICÀ

Xavier Seguí Solivellas²³

xseguisolivellas@gmail.com

Resum El feixisme com a fenomen global està present dins tots els debats d'avui en dia: la seva arribada al poder, la feixistització de la societat i les institucions, la seva praxi bel·licista i la mateixa gènesi com a moviment totalitari. Tanmateix, si ampliem l'anàlisi més enllà de la metròpoli, s'observen evidències reiterades d'un colonialisme feixista que presenta més continuïtats que ruptures respecte als models colonials anteriors a l'arribada del Partit Nacional Feixista al poder. La institucionalització del règim feixista italià suposà un increment de les pràctiques repressives i de dominació davant les poblacions africanes, resultat de la vocació imperialista i ultranacionalista del règim. Els conflictes bèl·lics i les ocupacions successives van accentuar, tant directament com indirectament, la repressió i el racisme exercits sobre les poblacions africanes, processos que ja s'havien iniciat a finals del segle XIX.

Paraules clau: colonialisme italià, imperi, Àfrica Oriental Italiana (AOI), apartheid, feixisme.

Abstract Fascism as a global phenomenon is present in many contemporary debates: its rise to power, the fascistization of society and institutions, its bellicose praxis, and its very genesis as a totalitarian movement. However, if the analysis is expanded beyond the metropolis, repeated evidence emerges of a fascist colonialism that shows more continuities

²³ Xavier Seguí Solivellas (2003, Palma) és graduat en Història per la Universitat Autònoma de Barcelona (2021–2025), on es va especialitzar en història contemporània. Els seus interessos de recerca se centren en la història social i política del segle XX. Actualment desenvolupant el Màster en Formació del Professorat (UIB).

than ruptures with the colonial models that preceded the rise of the National Fascist Party to power. The institutionalization of the Italian fascist regime led to an increase in repressive and domination practices toward African populations, as a result of the regime's imperialist and ultranationalist vocation. Military conflicts and successive occupations intensified, both directly and indirectly, the repression and racism exercised against African populations—processes that had already begun in the late nineteenth century.

Key words: italian colonialism, empire, Italian East Africa (AOI), apartheid, fascism.

Rebut: 03.03.2026	Acceptat: 23.03.2026	Publicat: 15.05.2026
-------------------	----------------------	----------------------

Introducció: La situació colonial abans de l'arribada del feixisme al poder

Itàlia s'acabava d'unificar al llarg dels anys 60 i 70 del segle XIX. Com a nació tardana i menor, arribà tard al repartiment del món colonial africà per part de les grans potències europees, produït a la Conferència de Berlín del 1885, quedant així fora del joc geoestratègic d'ultramar. Aquest context, dins la carrera nacionalista existent arreu d'Europa, posicionà la nació italiana dins un eix d'emergència nacional, afavorint el sorgiment d'un esperit nacionalista que vetllaria per la consecució d'un espai exterior que permetés el control de la Mediterrània (Gentile, 2008).

Els únics reductes que obtingué la naixent nació italiana foren Eritrea i Somàlia, una realitat colonial que no donà per satisfeta a la cúpula nacionalista del país. El fracàs davant l'intent d'introduir-se dins les terres d'Abissínia (1895-1896) amb l'objectiu de formar un nucli colonial a l'est africà provocà una gran commoció interna, sent un cas excepcional de la història on un exèrcit europeu fos derrotat per un exèrcit africà. La guerra i la violència foren les passes a seguir pel règim liberal italià, a això també cal afegir el moviment ultranacionalista expansionista, contrari al pacifisme i al liberalisme, el qual tenia l'objectiu

de definir una nova Itàlia “imperial” a partir de la imposició i la submissió dels règims que impedissin la supervivència de la nació (Payne, 1995).

Aquesta realitat la trobem ja a inicis de l’any 1911, quan el govern s’introduí dins una guerra contra un inestable Imperi Otomà per conquerir Líbia. L’empenta nacionalista suposà l’aliança amb les dues potències més poderoses del moment, França i Gran Bretanya, la qual introduí al règim dins les conversacions i decisions del joc geoestratègic exterior, situació que ajudà a justificar i legitimar la intervenció militar per adquirir el territori libi (Gentile, 2004). Les pretensions internacionals arribaren fins ben entrada la Primera Guerra Mundial, la participació en la qual no resultaria tan beneficiosa com s’acordà al Tractat de Londres (1915).

El colonialisme italià sota el règim feixista

L’irredemptisme nacional fou un dels factors que, juntament amb la crisi del sistema liberal i capitalista italià, possibilitaren l’ascens de Mussolini al poder l’any 1922. Tot i això, l’arribada del feixisme al poder no canvià les praxis i ritmes colonials que s’havien desenvolupat fins el moment. Contràriament, aquestes s’incrementaren i es radicalitzaren, tot seguint els ideals feixistes de violència, força i guerra, bases per la formació d’una nova nació italiana i d’un nou individu italià (Lerma, 1990).

L’ultramar italià va ser el testimoni d’un racisme institucional particular, vinculat a les grans eleccions de la política colonial italiana, ja sigui liberal o feixista, desmentint el mite de “italiani brava gente²⁴” (Focardi i Klinkhammer, 2004), el qual tingué l’objectiu de desvincular la política racial italiana de la política alemanya.

A partir del 1923, comença, sota el manament feixista, una política exterior més agressiva: un exemple serà la consolidació de la presència italiana a Líbia, la qual anirà acompanyada d’una “pacificació”, degut a la rebel·lió de les guerrilles sanussís insurrectes a la Cirenaica (est de Líbia), liderades per Omar al-Mujtar. La guerra aèria sobre el territori libi es prolongà fins al 1932. La violència i repressió contra les poblacions locals fou terrible, usant-se el material excedent de la Primera Guerra Mundial, com també la força de l’aviació.

²⁴ “Italians, bona gent” fou una frase definida per desvincular la participació de la Itàlia feixista dins l’Holocaust i els crims de guerra comesos al llarg de la Segona Guerra Mundial. També s’aplicà per les experiències colonials

Es bombardejà a les poblacions amb gasos tòxics, com havia fet l'aviació espanyola al Rif. Conjuntament, la conquesta s'impulsà amb tropes de terra les quals complementaven a les naus aèries. Les poblacions no bel·ligerants foren les més afectades, arribant a un total de 80.000 víctimes, a més, moltes d'aquestes foren retingudes dins camps de concentració com el de Bengasi, El Aghelia, Suluq o Abyar, on moriren degudes les condicions infrahumanes i les malalties (Labanca, 2012). L'any 1932 culminà la pacificació del territori amb el segrest del líder sanussí i la seva posterior execució.

El gir dels anys trenta

La política exterior del règim visqué un gran canvi a partir de la crisi econòmica de finals dels anys vint. La desestabilització dels fluxos econòmics definits a Europa originà un context que obligà al règim de Mussolini a emprendre alternatives. La situació resultant de la realitat europea del moment es solucionà amb l'adopció del model econòmic autàrquic que només seria factible amb la consecució d'un veritable imperi mediterrani i oriental a l'Àfrica (De Corso, 2015). Amb altres paraules, l'objectiu del règim seria aconseguir nous territoris mitjançant la via militar per adquirir i extreure els seus recursos a partir de les seves poblacions. Això provocaria l'estabilitat i el creixement de la metròpoli, la qual no viuria les conseqüències de la crisi econòmica resultant del Crack del 29.

La necessitat d'incrementar territorialment l'imperi justificà la invasió d'Abissínia (Etiòpia), territori on dècades enrere els italians hagueren de fugir després d'una estrepitosa derrota militar. L'atac a un país sobirà, segons Societat de Nacions, canvià la perspectiva d'Itàlia davant les potències europees aliades.

La invasió terrestre i aèria italiana del mes d'octubre de 1935 suposà una escalada de les pràctiques repressives, amb tècniques militars modernes que acabaren massacrant a l'exèrcit etiop i a les seves poblacions. Al voltant de 600.000 tropes penetraren les fronteres del país africà i en menys de vuit mesos, maig de 1936, s'annexionà a Itàlia l'únic territori africà que històricament havia resistit al domini colonial de les potències europees (Payne, 1995). Aquest succés donaria lloc a la formació de l'Àfrica Oriental Italiana (a partir d'ara AOI), la colònia unificada italiana dels territoris d'Eritrea, Somàlia i Etiòpia.

Societat i condicions de vida a l'Àfrica colonial italiana

L'abolició de l'esclavitud a l'Àfrica oriental fou històricament una de les justificacions de la penetració italiana. A partir de l'establiment de les colònies l'esclavitud fou formalment abolida, però a la pràctica fou tolerada per evitar el malestar dels colons blancs d'aquells territoris. A aquesta pràctica ja normalitzada durant l'etapa anterior a l'arribada de Mussolini al poder, s'hi afegirà amb l'ascens d'aquest la feixistització de les colònies. Aquest procés tingué l'objectiu d'introduir dins les colònies les bases del règim establert a la metròpoli italiana (Marco, 2009).

Des del 1929 el treball forçat es va imposar a les poblacions locals, ja que la majoria dels territoris colonials presentaven greus problemes hídrics com també una escassa mà d'obra. Aquesta problemàtica fou solucionada amb el treball coactiu, una realitat constant dins les colònies de plantació. En el cas colonial italià el cotó, el sucre i els plàtans foren els recursos més abundants i explotats. La reinstauració del treball forçós fou camuflada a partir de contractes de treball que, majoritàriament, eren signats pels líders de les poblacions locals o pels terratinents blancs els quals seleccionaven la mà d'obra selectivament. Els escollits eren enviats a les plantacions a treballar sota condicions duríssimes.

La realitat colonial reforçà les xarxes de clientele com també en formà de noves les quals obtingueren grans beneficis econòmics. Moltes famílies van veure com els seus fills marxaven de casa seva de forma forçosa i en molts casos no retornaven mai. Les dones locals també foren víctimes d'aquest model colonial, ja que en molts casos els colons oferien una dona als treballadors si els seus esforços eren productius i beneficiosos. Les dones eren tractades com a simples recompenses pels pobladors i a la vegada també com a eina reproductiva per tal d'obtenir més mà d'obra productiva en un futur (Marco, 2009). A la Somàlia italiana, tot i que les dones tenien un valor reproductiu, molts pares les cedien per així evitar perdre als seus fills.

Aquesta realitat representa la situació en la qual estaven exposades les poblacions locals. La mà d'obra masculina com la femenina eren enviades forçosament a molts quilòmetres de distància de ca seva, posteriorment els hi era llegit el seu contracte i finalment havien d'inscriure les seves petjades les quals quedaven registrades.

Si la situació ja era difícil treballant més d'onze hores seguides, a això se li afegien les condicions de salut, el cansament i el desànim, que en molts casos provocaven la reducció del

rendiment laboral, castigada amb la restricció o suspensió de les racions de menjar, amb l'esperança que la fam els empenyés a treballar més. Molts dels que anaven, al cap d'un cert temps, emmalaltien o morien, però també n'hi havia d'altres que intentaven fugir i, si ho aconseguien no podien tornar als seus llocs d'origen, ja que si eren denunciats o capturats eren retornats a les terres que estaven treballant i a més, en el cas que aconseguís escapar, la seva família hauria de pagar una compensació econòmica molt elevada (Lewis, 1980).

El model d'explotació s'organitzà a partir d'empreses colonials privades provinents de la metròpoli, les quals obtingueren grans beneficis a partir de l'explotació dels territoris africans. Una de les empreses més reconegudes fou l'establerta a Somàlia, la Societat Agrícola Italo-Somala (S. A. I. S), la qual s'establí dos anys abans de l'arribada de Mussolini al poder. Aquesta fou creada per Lluís Amadeu de Savoia, fill d'Amadeu de Savoia, i net del monarca Victor Manuel II d'Itàlia. Aquesta situació canvià amb l'arribada del feixisme italià al poder. La intervenció directa de l'Estat creà noves clienteleles amb tribus locals com els Shidle, la tribu Afgoi i la Balad, les quals eren obligades a proporcionar contingents de mà d'obra (Lewis, 1980).

Conseqüentment, el règim feixista, a partir del Ministeri de l'Àfrica Italiana, concentrà els seus esforços per valoritzar la seva presència dins les colònies a partir de la inversió en infraestructura i la transferència de població italiana des de la metròpoli, com també a partir de l'enquadrament de les poblacions colonials. El capital privat quedà subordinat a l'acció estatal, però no quedaren mai en perill els seus drets de propietat ni els seus grans beneficis econòmics (De Corso, 2015).

La dominació dels subjectes colonials fou tan elevada que a les colònies es va instaurar la pena de mort, pràctica que havia estat prohibida a Itàlia des del 1889. La supressió de l'estat de dret i la proclamació de zones en estat de guerra, juntament amb la instauració de tribunals militars extraordinaris, van permetre consolidar el domini militar dels territoris, que no es tornarien a rebel·lar a gran escala contra el domini estranger fins a la Segona Guerra Mundial (Mazzurco, 2019).

Ideologia racial i dominació colonial

Si bé tots els països europeus amb colònies es fonamentaren en pressupòsits de superioritat racial, el feixisme italià integrà aquesta jerarquia dins d'un projecte ideològic totalitari que pretenia redefinir no només la relació amb el colonitzat, sinó també la identitat mateixa de la nació italiana. L'any 1933 es va promulgar la primera de les múltiples lleis racials que s'acabarien implantant dins l'AOI. La *Llei orgànica per Eritrea i Somàlia (Legge orgànica per l'Eritrea e la Somalia)* diferencià racialment als colonitzats dels colonitzadors, remarcant l'estatus d'aquests últims. Paral·lelament, es van accentuar els espais segregats de les poblacions locals (Marco, 2009). Aquesta llei s'acabaria expandint a Etiòpia l'any 1936, després de la seva invasió.

La qüestió racial s'incrementà a partir de les lleis racials de 1937, les quals introduïren un sistema d'apartheid el qual tenia l'objectiu de defensar la puresa de la prestigiosa raça italiana davant el que eren definides com a races inferiors. La llei d'abril de 1937 contemplà cinc anys de presó pels italians que visquessin amb els nadius de l'AOI, també es prohibiren els matrimonis mixtos així com la legitimació de fills provinents d'aquestes unions (Grandona, 2017).

Els efectes de la legislació racial foren molt perjudicials per a la població autòctona, hagueren de viure en barris delimitats, els quals es convertiren en ghettos, també els llocs de la vida quotidiana quedaren diferenciats, estava prohibit a un negre entrar a un local reservat pels blancs, i viceversa, els mitjans de transport quedaren diferenciats, als cinemes les sales no podien exposar pel·lícules per a un públic que no fos purament blanc o purament negre, com també es produïren campionats de futbol diversificats (Resta i Zeno-Zencovich, 2015). L'apartheid, tot i ser inicialment dirigit cap a les poblacions locals, posteriorment seria expandit cap a les poblacions mestisses. La lluita contra el *meticcio* (mestissatge) fou una de les polítiques més actives del règim feixista. Inicialment aplicat a les colònies i contra les poblacions africanes, aquesta pràctica agafaria un nou vessant a partir del 1938, quan es publicaren les *Lleis racials feixistes* dins la metròpoli italiana.

La discriminació cap al mestís inicialment fou inexistent, però a mesura que avançaren els anys i la política racial italiana s'anà radicalitzant aquests també foren marcats com a amenaça per a la puresa racial italiana. Les *Lleis racials feixistes* del 1938 també tingueren afectació dins les colònies de l'AOI com també a Líbia. En aquells territoris

s'imposaren tant penalitzacions econòmiques com penals als individus italians que es relacionaven amb dones indígenes, com definia la *Llei contra el madamisme*. La relació entre els soldats italians i les dones indígenes fou una constant dins el món colonial i una gran problemàtica pel règim feixista, ja que aquestes relacions acabaven resultant amb el naixement de descendents mestissos (Ponzanesi, 2012). Cal recordar el cas d'Eritrea, on la tradició patriarcal havia definit històricament a les dones com a elements reproductius dins la societat. Malgrat aquesta estructura social, hi hagué molts de casos on les dones foren forçades a convertir-se en la *madama* d'un italià, també trobem situacions on nenes menors d'edat foren víctimes de violència sexual i violació per part de les forces ocupants italianes (Gillette, 2002).

La legislació va redefinir la ciutadania basant-se en criteris purament ètnics i racials. Les categories marcaven com a últim escaló als habitants de les colònies de l'Àfrica Oriental Italiana, els quals eren definits com a súbdits i eren víctimes d'un apartheid diari, mentre que en el cas libi quedaren un esglaió més amunt pel seu origen musulmà²⁵ (Gillette, 2002), tot i que no adquiriren el mateix estatus que les poblacions de la metròpoli.

Conclusions - El culmen d'una societat jerarquitzada: raça, imperi i exclusió en el règim feixista italià

L'experiència colonial italiana fou la més ambiciosa dins els règims feixistes europeus d'entreguerres. Tot i això, lluny de sorgir exclusivament del règim feixista, el colonialisme italià es configura com una prolongació i radicalització de les dinàmiques imperialistes ja impulsades pels governs liberals en el marc del capitalisme global. El projecte imperial feixista va heretar les aspiracions expansionistes d'una nació que havia arribat tard al repartiment colonial africà i que, marcada per un fort sentiment nacionalista, aspirava a consolidar-se com a potència mediterrània. Amb l'arribada al poder del feixisme l'any 1922, les ambicions es van intensificar sota els valors de la guerra i la violència regeneradora, concebuts com els fonaments d'un nou imperi i d'una nova identitat nacional (Gentile, 2004).

El gir autàrquic dels anys trenta va reforçar encara més aquest impuls expansionista. La conquesta d'Etiòpia i la posterior proclamació de l'AOI no van ser només gestes de

²⁵ Els musulmans eren vists com aliats útils pel fet de ser pobles militarment competents i honorables.

prestigi, sinó també intents per garantir recursos, mercats i estabilitat per a la metròpoli. El projecte es va sostenir sobre una violència sistemàtica i planificada tal i com demostren les campanyes de pacificació, especialment a Líbia, les quals implicaren l'ús de gasos tòxics, deportacions massives i camps de concentració, així com la suspensió de les garanties jurídiques i la generalització de la pena de mort. La dominació es va fomentar a partir del binomi italià – súbdit.

Paral·lelament, l'explotació econòmica mitjançant el treball forçat es va articular amb una progressiva institucionalització del racisme. El punt culminant va arribar amb la continuada promulgació de les lleis racials entre 1933 i 1938, les quals van establir un veritable règim d'apartheid colonial amb l'objectiu de preservar la “suposada” puresa de la raça italiana. En conjunt, el colonialisme italià sota el feixisme representa el cim d'una societat profundament classificada i jerarquitzada, on imperi, raça i poder es van entrellçar per sostenir un ordre de dominació que anava molt més enllà de la simple expansió territorial.

Bibliografia:

-De Corso, Giuseppe. “La política económica del fascismo italiano desde 1922 hasta 1943: breves consideraciones para su comprensión.” *Tiempo&Economía* 2, no. 2 (2015): 49–77.

-Focardi, Filippo, and Lutz Klinkhammer. “The Question of Fascist Italy’s War Crimes: The Construction of a Self-Acquitting Myth (1943–1948).” *Journal of Modern Italian Studies* 9, no. 3 (2004): 330–348.

-Gentile, Emilio. *Fascismo*. Madrid: Alianza Editorial, 2004.

-Gentile, Emilio. *La Grande Italia*. Madison, WI: University of Wisconsin Press, 2008.

-Gillette, Aaron. *Racial Theories in Fascist Italy*. London: Routledge, 2002.

-Grondona, Ana. “Racismo, antisemitismo, cuestión colonial y saberes expertos en el fascismo italiano: algunos debates contemporáneos.” *Intersticios* 11, no. 1 (2017).

-Labanca, Nicola. *La guerra italiana per la Libia, 1911–1931*. Bologna: Il Mulino, 2012.

-Lerma, G. P. “La idea mussoliniana del poder en la concepción fascista de la política exterior y de las relaciones internacionales.” *Revista de Estudios Políticos*, no. 68 (1990): 297–320.

-Lewis, I. M. *A Modern History of Somalia*. London: Longman, 1980.

-Marco, A. “Trabajo esclavo en el imperio fascista de ultramar.” *HMiC* 7 (2009): 54–62.

-Mazzurco, M. *Italian Colonial Law: A Juridical Analysis*. Seminar in International Legal History: “Heart of Darkness” – Colonial International Law. University of Vienna, 2019.

-Payne, Stanley G. *Historia del fascismo*. Barcelona: Planeta, 1995.

-Ponzanesi, Sandra. "The Color of Love: Madamismo and Interracial

Relationships in the Italian Colonies." *Research in African Literatures* 43, no. 2 (2012): 155–172.

-Resta, Giorgio, and Vincenzo Zeno-Zencovich, eds. *Leggi razziali: passato/presente*. Roma: TrE-Press, 2015.

NOVES FORMES D'ESCLAVITUDS MODERNES: NEOCOLONIALISME, EXTRACTIVISME I AUSTERITAT

Uxia Aguiló Peláez²⁶

Resum: Aquest article analitza el neocolonialisme contemporani com una forma renovada de dependència estructural entre Nord i Sud global. A partir de la relació entre deute extern, plans d'ajustament, austeritat i extractivisme, el text mostra com la sobirania formal dels països descolonitzats queda sovint buidada per mecanismes financers, comercials i institucionals que orienten les seves economies cap a l'exportació de recursos i la subordinació als creditors internacionals. L'article vincula aquesta arquitectura amb el comerç ecològicament desigual, el deute ecològic i la producció de territoris de sacrifici, especialment a Llatinoamèrica i en casos com el Delta del Níger. Finalment, defensa que aquestes dinàmiques generen noves formes de servitud i esclavitud moderna, no necessàriament basades en la coerció legal directa, sinó en el deute, la precarització, la destrucció d'economies locals i la impossibilitat material de rebutjar condicions d'exploació extrema.

Paraules clau: neocolonialisme; extractivisme; deute extern; austeritat; esclavitud moderna.

Abstract: This article examines contemporary neocolonialism as a renewed form of structural dependency between the Global North and the Global South. By analysing the relationship between external debt, structural adjustment programmes, austerity and extractivism, it shows how the formal sovereignty of decolonised countries is often hollowed

²⁶ Uxia Aguiló Peláez (sa Pobla, Mallorca, 2003) està acabant el grau d'Història, Política i Economia Contemporània a la Universitat Autònoma de Barcelona (2022-2026). El proper curs iniciarà el Màster d'Història Contemporània en aquesta mateixa universitat. La seva àrea de recerca se centra en la configuració de la revolució socialista en un país no industrialitzat: Cuba.

out by financial, commercial and institutional mechanisms that orient their economies towards resource exports and subordination to international creditors. The article connects this architecture to ecologically unequal exchange, ecological debt and the production of sacrifice zones, particularly in Latin America and in cases such as the Niger Delta. Finally, it argues that these dynamics generate new forms of servitude and modern slavery, not necessarily based on direct legal coercion, but on debt, precarisation, the destruction of local economies and the material impossibility of refusing extreme conditions of exploitation.

Keywords: neocolonialism; extractivism; external debt; austerity; modern slavery.

Rebut: 13.02.2026	Acceptat: 26.02.2026	Publicat: 15.05.2026
-------------------	----------------------	----------------------

Seria ingenu pensar que el colonialisme va desaparèixer amb la fi de la Segona Guerra Mundial o amb els processos d'independència formal que van tenir lloc a l'Àsia i Àfrica entre les dècades de 1940 i 1975; ja que aquesta independència política no sempre es va traduir en una sobirania material efectiva. El present s'ha d'interpretar com una continuïtat de les relacions colonials, tot i que les formes de dominació hagin canviat. El neocolonialisme no suposa un retorn nostàlgic a l'administració directa de les colònies, sinó que es manifesta a través de noves formes de dominació que, després de la descolonització, han mantingut relacions de dependència econòmica i cultural respecte de les antigues metròpolis. Aquestes exerceixen el seu control mitjançant mecanismes tant directes —com els preus, les regulacions o la distribució— com indirectes —com la corrupció o el subministrament d'armes—. Aquesta situació ha dificultat el creixement econòmic dels països descolonitzats i ha contribuït a l'expansió de la pobresa entre la seva població. (Moreno Cullell, 2011).

Kwame Nkrumah, líder anticolonial ghanès, primer president de Ghana i figura clau del panafricanisme, va analitzar les formes de dominació econòmica i política que persistien després de la descolonització a través del concepte de neocolonialisme. Segons Nkrumah,

aquesta direcció externa no sempre es manifesta de manera explícita, sinó que sovint es concreta en:

- Pressupostos condicionats
- Infraestructures orientades a l'exportació
- Economies articulades al voltant d'enclavaments extractius
- Regles comercials que afavoreixen la primarització
- Una determinada estructura financera.

L'ordre territorial i econòmic no és natural ni neutral, sinó que respon a relacions de poder configurats per processos històrics com el colonialisme i el capitalisme, que continuen tenint un paper determinant. Així doncs, aquestes dependències no són accidentals, sinó que són el resultat d'estructures històriques que es produeixen i es reproduïxen al llarg del temps.(Nkrumah, 1965). En aquest context, l'endeutament esdevé un mecanisme central d'aquest sistema financer. Al Nord, la principal preocupació recau en l'endeutament privat, especialment en aquell contret amb bancs comercials. (Martínez i Oliveres, 2003). Aquest deute ha crescut més que el públic perquè els bancs s'hi juguen la seva supervivència (Martínez i Oliveres, 2003). A més, cal tenir en compte els crèdits pont, sovint vinculats al Banc de Pagaments Internacionals, que acostumen a portar comissions elevades al darrere. Als anys vuitanta, per reduir els riscos, els bancs comercials van començar a intercanviar i reestructurar crèdits entre ells. Tot això s'emmarca en els Plans d'Ajustament Estructural (més endavant explicarem quines conseqüències comporten).

El Grup dels 7 (Gran Bretanya, Alemanya, Canadà, Estats Units, França, la Unió Europea i Rússia), a petició del Fons Monetari Internacional (FMI) i del Banc Mundial (BM), posa en marxa programes especials per ajudar els països pobres. Aquests programes impliquen 3 anys d'obertura exterior, ajustaments i estabilitat macroeconòmica dirigida per l'FMI. En la pràctica, l'endeutament internacional limita els recursos disponibles per al desenvolupament.”

Això s'explica perquè els Plans d'Ajustament Estructural comporten greus conseqüències socials per als països que s'hi sotmeten. Algunes d'aquestes repercussions es materialitzen en:

- Baixada de salaris i pensions

- Disminució de la capacitat adquisitiva de les persones
- Tancament forçat de la mitjana i petita empresa
- Reducció del dèficit pressupostari
- Baixada de prestacions socials i de subvencions als béns de primera necessitat
- Augment de les exportacions i encariment de les importacions
- Liberalització del mercat de capitals, que permet reconduir els beneficis a llocs

més segurs (Martínez i Oliveres, 2003)

En aquest escenari, el capital estranger guanya pes, ja que són aquests actors els qui disposen de més recursos financers. Realment, el deute amb l'exterior està més que enganxat, ja que això es deu al fet que: Hi ha una gran quantitat d'interessos que els països endeutats han abonat sense poder fer front al capital. Hi ha un espoli associat al model de finançament colonial que han sofert durant diversos segles (Martínez i Oliveres, 2003).

Així doncs, aquest nou ordre econòmic internacional mostra que aquests plans, presentats com a instruments d'ajuda financera, sovint encobreixen relacions estructurals de subordinació. En aquest marc, aquesta relació asimètrica es basa en el fet que a les zones perifèriques s'acumulen moltes hores de feina mal remunerades, mentre que als centres econòmics un nombre molt més reduït d'hores de feina rep una compensació molt més elevada. A més, l'intercanvi és ecològicament desigual. Per exemple, en el cas dels eucaliptus al Perú, el preu no inclou la pèrdua de la fertilitat dels sòls ni la simplificació de la biodiversitat. En el cas de les economies llatinoamericanes, l'increment continu de les exportacions de petroli, gas i minerals, com el coure i l'estany, impulsa una clara reprimarització de l'economia.

Quan parlem de Nord i Sud globals, no fem referència únicament a coordenades geogràfiques, sinó a una geografia política de l'extracció i l'acumulació. La divisió és herència d'un procés en el qual el colonialisme va organitzar territoris: va anomenar centre aquells indrets on era habitual l'acumulació de tecnologia i capital, i perifèria aquells on hi havia mà d'obra barata i recursos naturals. En aquest punt, el marc de Diana Haag és especialment útil per conceptualitzar-ho. El neocolonialisme es pot identificar mirant quatre dimensions que acostumen a reforçar-se mútuament i treballen de manera interdependent. Aquests 4 factors són:

- La influència econòmica
- La interferència política
- La subjecció financera
- La presència militar

Quan aquesta situació es dona, diem que un territori està subordinat a l'altre, una subordinació que és estructural (Haag, 2011). La gràcia del model és que permet entendre el neocolonialisme no tant amb una vessant moral, sinó com una enginyeria institucional. És a dir, quan un país necessita divises per pagar deute, quan la seva economia està primaritzada i quan les seves institucions depenen d'acords externs: financers, comercials o de seguretat, la sobirania formal queda buidada per dins. Aquesta capacitat de “governar a distància” funciona perquè la geopolítica contemporània ja no s'exerceix només amb fronteres i exèrcits, sinó amb infraestructures, finances, energia i règims monetaris que ordenen què és possible i què no.

Això es veu clarament en el fet que l'extractivisme no és només un sector, sinó una forma d'organitzar el territori. Ports, oleoductes, carreteres, corredors logístics i zones econòmiques especials dibuixen un mapa pensat per treure valor del territori, no per sostenir economies locals diversificades. En aquest sentit, els enclavaments no són només un efecte del mercat, sinó una decisió geopolítica, on la perifèria es connecta al centre a través de canals d'exportació i de rendibilitat, mentre els costos socials i ecològics queden territorialitzats. És aquí on té sentit parlar de geographies de la desposseïció, ja que aquest camp estudia com persones i comunitats perden terres, recursos, habitatge o salut per processos econòmics i polítics que se'ls imposen, sovint, amb el relat del progrés. I és aquí, també, on la veu de qui paga les conseqüències queda fora de la discussió política. El motor material d'aquesta asimetria és l'extractivisme. No es tracta només de mines o petroli, sinó d'un model econòmic basat en l'extracció intensiva de recursos orientada a l'acumulació i a la mercantilització dels territoris. El Sud exporta recursos naturals a baix cost —minerals, energia i aliments—, mentre que el Nord concentra el control tecnològic, el valor afegit, les finances i la capacitat de decisió. Però el punt decisiu és que aquest esquema no funciona només com una relació comercial: és una relació política, ecològica i social. Per això el deute ecològic és una eina conceptual potent. Si el Sud és presentat com a deutor financer, el Nord acumula un deute ecològic a través de la importació de recursos i energia, l'externalització de

contaminació i la captura de capacitat ecològica d'altres territoris per sostenir els seus patrons de consum. Aquesta inversió del relat és crucial perquè desmunta una moralització habitual. No es tracta només de qui “deu diners”, sinó de qui ha sostingut el seu benestar sobre l'espoli sistemàtic de natura, treball i futur d'altres. La connexió entre deute extern i extractivisme és directa. Aquest mecanisme s'entén millor si el situem en la transformació del sistema econòmic global del darrer mig segle. Les dècades de postguerra van estar marcades per un creixement productivista que es va sostenir sobre l'energia barata i l'extracció massiva de recursos no renovables. La geopolítica energètica, acompanyada d'aquest model extractiu intensiu del petroli i la recerca constant de nous jaciments, va permetre l'expansió del consum i de l'acumulació als centres, però va accelerar el deteriorament ecològic i el conflicte socioambiental a les perifèries. Quan aquest model basat en energia barata entra en crisi, la resposta no sol ser abandonar-lo, sinó ampliar-lo: noves fronteres, nous jaciments, noves infraestructures, sovint en zones amb poca capacitat de defensa comunitària, amb governs pressionats per deute o amb règims que troben en la renda extractiva una forma de sostenir-se.

El cas de la indústria petrolera al Delta del Níger és un cas paradigmàtic. L'energia global s'ha abaratit externalitzant sobre territoris perifèrics costos ecològics i sanitaris enormes. Les avaluacions ambientals han documentat contaminació severa i persistència de danys associats a dècades d'activitat extractiva, i han subratllat l'abast d'una restauració necessàriament llarga, complexa i centrada en salut pública (UN Environment Programme, 2011).

Ara bé, la geopolítica del neocolonialisme no és només material, és també monetària i financera. Després de la Segona Guerra Mundial, l'ordre de Bretton Woods, i més concretament les institucions que es van configurar en el “Consens de Washington”, van establir un nou marc internacional. És aquí on l'FMI i els plans d'austeritat entren com a mecanisme neocolonial. No perquè l'FMI sigui un “imperi” en sentit clàssic, sinó perquè la condicionalitat pot operar com a forma de governança externa. El finançament s'atorga a canvi de reformes, i aquestes reordenen la sobirania efectiva. El que en un document pot aparèixer com a “ajust macroeconòmic, en un territori es tradueix en un indret sense recursos, salaris públics congelats, privatització de serveis, debilitament de drets laborals i, sovint, en un estat més dependent del capital privat i de l'exportació de recursos. En aquest marc,

l'austeritat no apareix de manera aleatòria, sinó que és una tècnica per garantir la prioritat de pagament i una estabilitat orientada als creditors.

Per acabar, moltes de les propostes formulades per resoldre la crisi del deute dels anys vuitanta, impulsades pel Fons Monetari Internacional (FMI) i per l'administració Reagan, van imposar dinàmiques allunyades de les necessitats reals d'aquests països, ja que prioritzaven l'estabilitat econòmica per damunt del benestar social (un cop més), on es va evidenciar que en cap cas buscaven el desenvolupament real d'aquests països, sinó treure-ne un rèdit econòmic.

Llatinoamèrica com a lloc de sacrifici

En les economies llatinoamericanes, el creixement sostingut de les exportacions de petroli, gas i minerals (coure, estany, etc.) ha contribuït a una reprimarització de l'economia. Cada cop la importància de les matèries primeres, mal gestionades guanya més pes, però alhora tenen menys capacitat d'industrialització i diversificació. Aquest procés no és neutre, perquè s'inscriu en un context històric marcat per la crisi del deute extern dels anys setanta i vuitanta. A aquest context se li sumen les respostes institucionals que es van imposar des d'organismes com el Fons Monetari Internacional i, políticament, des dels Estats Units. Al final, moltes d'aquestes propostes per "resoldre" l'endeutament amb creditors internacionals van consolidar dinàmiques molt allunyades de les necessitats d'aquests països, on es va prioritzar generar divises ràpidament, encara que fos a costa del territori i de la vida quotidiana. Aquesta realitat ajuda a entendre la relació entre l'endeutament amb institucions financeres internacionals i el deute ecològic. Des de moviments i organitzacions del Sud Global es reivindica que el Nord té un deute ecològic acumulat a costa d'una explotació històrica de recursos i ecosistemes, mentre que el Sud ha estat empès a pagar un deute financer que limita el seu marge de maniobra. En aquest sentit, la crítica parteix de dues idees clau: Es reclama el deute ecològic com a contrapartida d'una extracció intensiva i desigual; i els preus d'exportació no incorporen els costos socials i ambientals (contaminació, malalties, desplaçaments, degradació d'ecosistemes). Això es veu en casos com l'extracció petrolera a Mèxic o l'explotació minera i forestal arreu de Llatinoamèrica, on el mercat registra el valor de venda però no el cost real sobre la salut, l'aigua, el sòl o la biodiversitat

(Martínez i Oliveres, 2003). Quan aquestes demandes van intentar entrar en l'àmbit institucional sota el llenguatge de la "sostenibilitat", sovint van quedar subordinades a la prioritat del pagament del deute extern i dels interessos.

El resultat és un cercle pervers: per pagar-lo, cal generar excedents i divises; per obtenir-los, augmenta la producció orientada a l'exportació; i aquest augment acostuma a concretar-se en més extractivisme i agricultura d'exportació, que comporten degradació ambiental, pèrdua de biodiversitat i empitjorament de condicions de vida. D'aquí l'existència d'una tesi central: com més exportació de recursos, menys patrimoni natural i, paradoxalment, més vulnerabilitat i endeutament. A més, en molts períodes, mentre el preu de les matèries primeres exportades disminuïa per mantenir la competitivitat als mercats, el cost de les importacions (béns industrials, tecnologia, etc.) pujava, reforçant un intercanvi desigual característic del neoliberalisme. Aquesta dinàmica s'expressa com a comerç ecològicament desigual, que neix sobretot de dos mecanismes: la manca d'incorporació de les externalitats negatives locals en el preu de les exportacions (danys ambientals i socials invisibilitzats) i el fet que el temps natural necessari per regenerar recursos i ecosistemes és molt més llarg que el temps econòmic amb què es decideix i s'explota; mentre que el Nord pot obtenir béns i serveis importats a través d'una acceleració material sostinguda per recursos del Sud (Martínez i Oliveres, 2003).

Aquí és on entra la condicionalitat ambiental i financera: les condicions que el Banc Mundial i l'FMI estableixen abans de concedir préstecs o renegociar deute. A la pràctica, els programes d'ajustament acostumen a implicar:

- Reducció de subsidis
- Contenció o congelació de salaris i ingressos
- Retallades de despesa pública
- Caiguda del consum intern

Com que el finançament extern exigeix resultats ràpids, la "solució" passa per exportar més, i això acostuma a traduir-se en un augment de l'extracció de recursos naturals. És en aquest marc que pren força l'ecologisme del Sud o ecologisme dels pobres: una defensa dels ecosistemes no com a luxe, sinó com a condició material de subsistència. La seva resistència, a més, s'entén en clau global, ja que no és només un conflicte local, sinó una

lluita contra una arquitectura mundial que distribueix costos i beneficis de forma estructuralment desigual. En paral·lel, hi ha processos com la biopirateria i el colonialisme cultural; quan empreses o institucions del Nord patenten recursos, llavors o coneixements (per exemple, sobre plantes medicinals) apropiant-se de sabers generats i preservats per comunitats del Sud sense compensació i, sovint, restringint-ne l'accés a les mateixes poblacions d'origen. Això amplia el deute ecològic a una dimensió de transferència de coneixement i valor sense retorn.

Si el deute ecològic es vol expressar en termes monetaris, la proposta acostuma a incloure, entre d'altres:

- Costos reals de producció dels recursos renovables exportats
- Costos de disponibilitat futura dels recursos no renovables destruïts
- Costos de reparació dels danys locals causats per l'exportació
- Costos no assumits de residus tòxics sòlids o líquids
- Impacte dels gasos d'efecte hivernacle segons territoris
- Valor del coneixement transferit del Sud al Nord sense pagament

En aquesta línia, iniciatives com les d'Acción Ecológica (Equador) i propostes d'ecotaxa han insistit a posar al centre la defensa de les persones i de la natura, amb l'objectiu final d'avançar cap a l'anul·lació del deute extern sobre la base del deute ecològic acumulat (Martínez i Oliveres, 2003).

Dependència estructural i noves esclavituds sense cadenes

Arribats aquí, la pregunta ja no és només com circulen els recursos, sinó què produeix socialment aquesta arquitectura. La dependència Nord–Sud és avui sobretot estructural: el Sud no només exporta recursos naturals, sinó també mà d'obra barata i vulnerabilitat. Aquesta inestabilitat, alimentada per la precarització, el desmantellament de drets i la necessitat permanent de divises, és el terreny on arrenen noves formes d'explotació extrema. No parlem necessàriament d'esclavitud legal, sinó de coercions econòmiques que fan que el treball sigui formalment “lliure” però materialment capturat: endeutament de llars, migració forçada per manca d'alternatives, subordinació d'intermediaris, subcontractació en cadena i

impossibilitat real de dir que no. Aquesta lògica encaixa amb la definició política del neocolonialisme: els estats poden ser independents, però les condicions de vida i de treball queden determinades per una arquitectura de poder que transcendeix fronteres. Quan l'austeritat erosiona proteccions socials i quan l'extractivisme destrueix economies locals, el resultat és una població amb menys capacitat real de negociar. Aleshores, “acceptar qualsevol condició” deixa de ser una elecció i esdevé supervivència. Aquest mecanisme sosté un capitalisme global que necessita abaratir vida i treball per mantenir consum i acumulació al centre, mentre concentra emissions i responsabilitat climàtica en les rendes altes i distribueix danys i precarietat a la resta (Oxfam, 2024). L'esclavitud moderna no requereix cadenes visibles: pot sostenir-se amb endeutament, por, irregularitat administrativa o cadenes de subcontractació que dilueixen responsabilitats.

Això connecta directament amb el comerç ecològicament desigual: el preu “barat” d'allò que arriba al Nord no reflecteix el cost real, perquè aquest cost queda externalitzat en forma de contaminació, malaltia, destrucció d'ecosistemes, precarietat laboral i pèrdua de sobirania. Quan aquest patró recau sistemàticament sobre els mateixos territoris i poblacions, no estem davant una globalització neutra, sinó davant una globalització colonial. Per això, les solucions cosmètiques sovint fracassen: el llenguatge de l’“economia verda” pot ampliar l'agenda, però si no es qüestionen el règim del deute, la disciplina de l'austeritat i la centralitat del model extractiu, es reproduïxen dependències noves amb materials nous (minerals “crítics”, mercats de carboni, promeses tecnocràtiques que converteixen territoris del Sud en espais de sacrifici). Pensar el neocolonialisme avui exigeix, doncs, una lectura integrada: geopolítica, economia política, ecologia i treball formen part del mateix sistema. L'FMI i els plans d'austeritat hi tenen un paper estructural: orienten la política econòmica cap al pagament i l'exportació, debiliten el teixit públic, faciliten privatitzacions i fan que la sortida aparent a curt termini sigui aprofundir en l'exploració intensiva dels recursos naturals. Tot plegat es converteix en relació de dominació; la dependència produeix situacions de risc; i això, alimenta les explotacions extremes i les esclavituds modernes (Haag, 2011; UN Environment Programme, 2011; UNCTAD, 2025; Oxfam, 2024).

En conclusió, el neocolonialisme contemporani es pot entendre com una forma de servitud moderna. Quan els pressupostos nacionals se subordinen al servei del deute, quan l'extractivisme esdevé una de les poques vies ràpides per obtenir divises i quan l'austeritat

desmantella drets i proteccions socials, la relació Nord–Sud deixa de ser un simple intercanvi i es converteix en una cadena de condicionaments que genera desigualtats econòmiques, territoris de sacrifici, vulnerabilitat climàtica i precarització laboral.

Bibliografia

Andrade, D. 2022. "Neoliberal Extractivism: Brazil in the Twenty-First Century." *The Journal of Peasant Studies* 49 (4) <https://doi.org/10.1080/03066150.2022.2030314>. 193-816
Available at: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03066150.2022.2030314>.

Haag, D. 2011. *Mecanismes de neocolonialisme: L'actual influència francesa i britànica al Camerun i a Ghana*. ICIP Working Papers 2011/6. Barcelona: Institut Català Internacional per a Pau. <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/5546123.pdf>

Moreno Cullell, V. 2011. "El Tercer Món i el neocolonialisme." *Ciències Socials en Xarxa*, June 13
<https://cienciessocialsenxarxa.sapiens.cat/2011/06/13/el-tercer-mon-i-el-neocolonialisme>

Nkrumah, K. 1965. *Neo-colonialism: The Last Stage of Imperialism*. London: Thomas Nelson & Sons.
<https://www.marxists.org/subject/africa/nkrumah/neo-colonialism/introduction.htm>

Ocampo, J. A. 2024. *The Latin American Debt Crisis in Historical Perspective*. New York: Initiative for Policy Dialogue (IPD), Columbia University.
https://ipdcolumbia.org/wp-content/uploads/2024/08/The_Latin_American_Debt_Crisis_in_Historical_Perspective_Jos_Antonio_Ocampo.pdf

Oliveres Boadella, A., and J. Martínez Alier. 2003. *¿Quién debe a quién?: Deuda ecológica y deuda externa*. Barcelona: Icaria Editorial.

Oxfam. 2024. *Carbon Inequality Kills: Why Curbing the Excessive Emissions of an Elite Few Can Create a Sustainable Planet for All*. Oxfam International.
https://www.oxfam.de/system/files/documents/carbon_inequality_kills.pdf

Oxfam. 2025. *Climate Plunder: How a Powerful Few Are Locking the World into Disaster*. Oxfam International.
<https://oxfamilibrary.openrepository.com/bitstream/10546/621741/2/bp-climate-plunder-2910-2025-en.pdf>

Shenai, N., and M. A. Bolhuis. 2023. *How the Brady Plan Delivered on Debt Relief: Lessons and Implications*. IMF Working Paper WP/2023/258. Washington, DC: International Monetary Fund.
<https://www.imf.org/-/media/files/publications/wp/2023/english/wpiea2023258-print-pdf.pdf>

United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). 2025. *External Debt Sustainability and Development 2025*. Geneva: UNCTAD.
<https://unctad.org/publication/external-debt-sustainability-and-development-2025>

United Nations Environment Programme (UNEP). 2011. *Environmental Assessment of Ogoniland*. Nairobi: UNEP
<https://www.unep.org/resources/report/environmental-assessment-ogoniland>

Westphalen, J. 1984. "Origin and Consequences of the Debt Crisis and Ways of Solving It." *Intereconomics – Review of European Economic Policy* 19 (2): 71–77.
<https://doi.org/10.1007/BF02928296> <https://ideas.repec.org/a/zbw/inteco/139906.html>

Williamson, J. 2004. *A Short History of the Washington Consensus*. Washington, DC: Peterson Institute for International Economics.
<https://www.piie.com/commentary/speeches-papers/short-history-washington-consensus>

EL CINEMA COM A EINA DE REPRODUCCIÓ DE LES RELACIONS DE PODER

Julián Antón Maciá²⁷

Resum: Aquest article analitza el cinema, la publicitat audiovisual i la traducció com a espais de reproducció ideològica dins les relacions de poder capitalistes. A partir dels conceptes d'aparells ideològics d'Estat, estructuració i sentit comú, el text mostra com els productes audiovisuals no només entretenen, sinó que contribueixen a naturalitzar valors, desitjos, formes de consum i imaginaris socials. Mitjançant exemples com *Grease*, *Easy Rider* i anuncis automobilístics com els de Ford Cougar i Alpine A290, l'article examina com determinats codis culturals són reciclats, traduïts i adaptats per reforçar aspiracions de mobilitat social, consumisme i autoreconeixement dins la cultura de mercat. Finalment, defensa que el cinema i la traducció constitueixen un terreny simbòlic disputat: poden servir a la reproducció del capitalisme, però també obrir possibilitats contrahegemòniques capaces de qüestionar els imaginaris dominants.

Paraules clau: cinema; traducció audiovisual; ideologia; sentit comú; capitalisme.

Abstract: This article analyses cinema, audiovisual advertising and translation as sites of ideological reproduction within capitalist power relations. Drawing on the concepts of Ideological State Apparatuses, structuration and common sense, it argues that audiovisual products do not merely entertain, but also help naturalise values, desires, patterns of consumption and social imaginaries. Through examples such as *Grease*, *Easy Rider* and car advertisements including Ford Cougar and Alpine A290, the article examines how cultural codes are recycled, translated and adapted in order to reinforce aspirations of social mobility, consumerism and self-recognition within market culture. Finally, it argues that cinema and translation constitute a contested symbolic terrain: while they may reproduce capitalist

²⁷ Julián Antón Maciá (Callosa de Segura, 1992). Graduat en Estudis Anglesos, Llengua, Literatura i Cultura per la U.N.E.D. i Màster en Traducció Especialitzada per la UVic - UCC especialitzat en Comunicació Audiovisual. Actualment exerceix com a docent d'anglès. El seu camp d'estudi està enfocat en la traductologia i els estudis postcolonials.

ideology, they can also enable counter-hegemonic forms capable of challenging dominant imaginaries.

Keywords: cinema; audiovisual translation; ideology; common sense; capitalism.

Rebut: 13.01.2026	Acceptat: 26.02.2026	Publicat: 15.05.2026
-------------------	----------------------	----------------------

El cinema i la traducció com a productes

Des que els germans Louis i Auguste Lumière varen projectar per primera vegada la seva pel·lícula de 50 segons de durada sota el títol *L'arrivée d'un train en gare de La Ciotat* (AA. VV., 2019, pp. 18-19), al cinema han esdevingut una sèrie d'autors que han polit el mestratge de l'art fins avui dia: Charles Chaplin, Alfred Hitchcock, Federico Fellini, Andrei Tarkovski, Agnès Varda, Chantal Akerman o Takeshi Kitano són, entre d'altres, només un grapat del vast ventall que n'han contribuït. Hem vist, a més, una evolució en paral·lel als recursos tecnològics de cada època, des del cinema mut a la inclusió de so, banda sonora, color, efectes especials, etc. (AA. VV., 2019, pp. 18-19). Com a conseqüència, les finalitats dels productes també han sigut molt variades i s'han inserit a posteriori en un corpus del qual han begut iteracions posteriors a l'encop que produïen un determinat impacte en la societat. Per descomptat, en aquest procés també hi participen els processos de traducció, contingents amb relació al mercat de destí. És precisament en aquest punt que pararem especial atenció.

Els productes de traducció o les traduccions en si mateixes no reproduïxen equivalències fixes sinó, més aviat, un conjunt de transferències on elements ideològics i contextuals hi participen. En atenció a això, hi conformen un conjunt de literatura audiovisual traduïda tan bon punt han sigut posats a l'abast del públic. Theo Hermans (1999, pp. 137-150), arran de la teoria de Even-Zohar (1990, pp. 45-51), va anomenar aquest conjunt com a "sistema social". Hem de parar atenció al fet que no és hermètic i es troba en contínua

evolució a través de la interseccionalitat envers altres sistemes. Talcott Parsons (1976, p. 17) proporciona la següent definició:

Un sistema social – reducido a los términos más simples – consiste, pues, en una pluralidad de actores individuales que interactúan entre sí en una situación que tienen, al menos, un aspecto físico o de medio ambiente, actores motivados por una tendencia a «obtener un óptimo de gratificación» y cuyas relaciones con sus situaciones — incluyendo a los demás actores — están mediadas y definidas por un sistema de símbolos culturalmente estructurados y compartidos.

Tinguem ara en compte tres conceptes: aparells ideològics d'Estat, estructuració i sentit comú. En referència al primer d'ells, Althusser inclou la distinció d'aquest terme com a continuació de la dicotomia concebuda per Marx com infraestructura i superestructura. A parer seu, aquest parell, encara que descriptiu, mancava de l'especificació dels processos mitjançant els quals els mitjans de producció no solament són, sinó que es reproduïen. És així que, dins del rol d'Estat a la superestructura, hi inclou els aparells ideològics els quals, a diferència de la violència que exerceix l'aparell repressiu, funcionen a través de la ideologia²⁸[1] (Van Dijk, 1998, pp. 135-138) en l'àmbit privat. D'entre les institucions que hi pertanyen, en tenim: l'aparell ideològic religiós, l'aparell ideològic educatiu, l'aparell ideològic cultural del qual en parlem o l'aparell ideològic de les comunicacions per esmentar uns pocs. Amb relació a aquest últim exemple, hi parlo més detalladament a l'article 'Perspectives ideològiques de les resistències del poble palestí' (Antón, 2026). Veiem ara la següent explicació (Althusser, 2014, p. 77):

An Ideological State Apparatus is a system of defined institutions, organizations, and the corresponding practices. Realized in the institutions, organizations, and practices of this system is all or part (generally speaking, a typical combination of certain elements) of the State Ideology. The ideology realized in an ISA ensures its systemic unity on the basis of an 'anchoring' in material functions specific to each ISA; these functions are not reducible to that ideology, but serve it as a 'support'.

²⁸Conjunt de creences adquirides i compartides per determinats grups socials, atenent els seus propis interessos dins d'una estructura social complexa i que serveix per a legitimar les relacions de poder.

El concepte d'estructuració (Chomsky i Waterstone, 2021, p.16) es defineix com el procés en què “*les persones, per mitjà de les seves pràctiques de conducta, creen i reforcen les normes, però després obliden el fet que són normes fetes per persones. Llavors... les fa semblar que operen independentment de la societat*”. En últim lloc, pel que fa al terme sentit comú haurem de partir de la definició d'Aristòtil, és a dir, “*el sentit extra que ens permet donar un significat al que els altres sentits ens diuen sobre el món*” (Chomsky i Waterstone, 2021, p.17). En cas de fer-ne, veurem que es troba en oposició a allò que acostumem a anomenar, que no deixa de ser una construcció i representació ideològica que malauradament afavoreix l'efecte bombolla i del qual sovint no som conscients de les seves pròpies limitacions. L'hem de considerar més enllà del sentit monolític amb la finalitat d'assabentar-nos dels diferents que n'operen simultàniament, juntament amb les limitacions que la creença de l'existència d'un únic sentit comporta.

Un cop vist aquest punt, emprendrem la següent pregunta: com s'articulen aquests conceptes i de quina manera serveix el cinema com a eina de reproducció de poder? En el següent apartat tractarem d'oferir un seguit d'exemples per il·lustrar-ho.

Estructuració i sentit comú

En l'estudi sociolingüístic sota el títol *The whole woman: Sex and gender differences in variation*, Penelope Eckert desmunta l'oposició que, fins llavors, s'havia fet als estudis sobre anàlisi del discurs atenent la subdivisió pel que fa al sexe i que, evidentment, condicionava des de l'inici els resultats de les enquestes de tall sociolingüístic. A canvi, suggereix emprar el terme gènere per trencar l'hermetisme previ i poder reflectir les variacions dins i entre les categories. No aprofundirem en aquest aspecte, però sí que vull subratllar la distinció que fa dels dos grups predominants als instituts públics de l'àrea de Detroit; els *Jocks* i els *Burnouts*. D'ambdues explicita que (Eckert, 1989, p. 258):

The Jocks and the Burnouts have very different means of acquiring and defining the autonomy that is so central to adolescents. Whereas the Jocks seek autonomy in adult-like roles in the corporate context provided by the school institution, the Burnouts seek it in direct relations with the adult resources of the local area.

A més, hi ha una clara diferència de classe, amb els *Jocks* pertanyent a la cultura de la classe mitjana mentre que els *Burnouts* estan més orientats a la cultura de la classe treballadora. Eckert esmenta que aquest alineament amb un grup o l'altre és vital per l'adquisició i definició de l'autonomia adolescent. Hi participen del concepte d'estructuració mitjançant les seves pràctiques de conducta alhora que prenen els seus primers passos en relació amb la construcció d'un sentit comú identitari. Juntament amb aquesta hi trobarem uns patrons socials determinats que Labov anomena *indicator*²⁹ (Kiesling, 2011, p. 106). L'aparell ideològic cultural i el sistema social conformat per la literatura audiovisual traduïda nodriran aquesta construcció d'autonomia i l'actualitzaran en paral·lel als canvis de la vida real. Especulem per un moment amb la pel·lícula "Grease"³⁰ de 1978 on, igual que en l'estudi de Eckert, apareixen diferents grups que s'adapten a les regles establertes per l'institut en major o menor grau. Entre la seva estrena i la publicació de l'article hi ha onze anys. No és d'estranyar que aquesta iteració hi hagués contribuït a l'ideari col·lectiu del qual veuen tots dos grups en la construcció de la seva estructuració i sentit comú.

Fins ara hem vist un exemple del cicle que reproduceix els conceptes d'estructuració i sentit comú. En aquest cas, la relació era directa i esmentàvem la pel·lícula "Grease" com una d'entre el ventall de referents culturals que n'hi podrien haver fet ús. Afegim també el fet que en la trama la tinença d'automòbil s'associa de manera indirecta com a requisit necessari per aconseguir la mobilitat ascendent³¹ en la societat i tindrem un marcat caràcter amb aspiracions. Seguint aquesta línia de pensament, avançarem justament deu anys després amb l'estrena de l'anunci televisiu del cotxe Ford Cougar a TV3. A l'article '*El discurso audiovisual: Born to be wild, o cómo domar a la fiera por medio de la publicidad*', Marcos Cánovas analitza els codis audiovisuals emprats en l'anunci i assenyala que (Cánovas, 2001, pp. 114):

Se unen en un mismo momento dos imágenes de un personaje en dos épocas diferentes de su vida; se trata de un recurso propio de los géneros audiovisuales y narrativos de ficción, con la peculiaridad de que en

²⁹ "An indicator is a variable that has a social pattern, but one that the speakers are not yet aware of".

³⁰ *Grease* (1978) Directed by R. Kleiser. Paramount Pictures.

³¹ Moviment cap a una classe social més alta que des de la qual partim.

este caso el placer estético que se deriva del reconocimiento está orientado a actuar como gancho, captar la atención del espectador y dirigirle hacia el objetivo del anuncio, que es hacerle comprar un coche.

En aquest cas, l'ús del mateix personatge posa de manifest el caràcter de reciclatge emprat per reproduir les relacions de poder amb canvis superficials. La relació és tant directa (partint dels codis associats originalment a la pel·lícula "Easy Rider" de 1969) com indirecta, ja que utilitza els codis de la mateixa pel·lícula i crea una metanarrativa en la qual el mateix personatge ha evolucionat de les dues a les quatre rodes, de la mateixa manera que haurien de fer els espectadors en relació amb la seva evolució. Si bé l'estructuració i el sentit comú usats que es deriven d'aquest cas són més subtils i complexos en comparació als anteriors, no difereixen respecte a l'itinerari a seguir, que promou un estil de vida dependent de l'imperialisme sobre d'altres països o comunitats per tal d'abaratir els costos que s'hi deriven del consumisme. El recorregut de l'oest a l'est, emprat a l'inversa per la conquesta del territori simbòlic dut a terme per les pel·lícules de vaquers, així com els noms dels protagonistes, Wyatt (Peter Fonda) i Billy (Dennis Hopper), no és qüestió aleatòria sinó que es tracta d'una actualització de la simbologia emprada (AA.VV., 2019, p. 197). D'altra banda, veiem que els aparells ideològics s'entrellacen i transfereixen conjunts de símbols entre ells com hem descrit prèviament.

Com bé exemplifica José Enrique Monterde (Monterde, 1997, p. 10): *"lo espectacular se convierte en un lugar privilegiado para la ideología, hasta el punto de que el modelo espectacular haya podido ser considerado como paradigma de la propia constitución de lo social"* i així, fins al temps emprat en el lleure esdevé un espai de productivitat que dictamina què i quant hem de desitjar.

D'aquesta espectacularitat hi participa el nou spot publicitari del cotxe Alpine A290 on, sota un ritme frenètic amb la cançó *Initials B.B.*³² de fons se'ns presenten algunes declaracions de nens en primer pla i, tot seguit, declaracions d'un adult mirant a càmera, reforçant, doncs, la necessitat de l'adquisició d'un vehicle com a mitjà que solucionarà part del malestar de la vida adulta i l'escissió demogràfica de la societat, necessària per convertir el malestar social en una qüestió material en lloc de posar el focus en problemes estructurals que ens interpel·len com a societat. S'hi adscriuen elements (Zabalbeascoa, 2001) icònics (les

³²*Initials B.B.* (1968) S. Gainsbourg. Mercury Music Group.

persones de l’anunci) i elements acústics no verbals (el fragment de la cançó esmentada). A continuació, incloc dues taules amb fragments de l’anunci en anglès i en castellà:

ANG	CAS
“Being an adult sucks”	“Hacerse mayor es un rollo”
“Adults... they have to work all day”	“Los adultos tienen que trabajar todo el rato”
“When adults get mail it’s always bills and bills... suck”	“Todas las cartas que reciben son facturas y las facturas son lo peor”
“Sure, but we’ve got a driver’s license”	“Pues sí, pero tenemos carné de conducir”

Taula 1: Fragment de l’espot publicitari del cotxe Alpine A290 per al parell ANG-CAS.

Consideracions en conjunt

Tornem a la pregunta que hem fet a l’inici. Hem parlat d’aparells ideològics; més específicament de l’aparell ideològic de les publicacions i distribucions amb l’anunci del Ford Cougar i de l’aparell ideològic cultural, dins del qual hi trobem tant la pel·lícula “Grease” com el sistema social compost de les traduccions. A més a més, hem vist com els conceptes d’estructuració i sentit comú afavoreixen l’aïllament dels espectadors, els quals canvien de subjectes a objectes i es tornen eines del mateix poder que els subjuga. Com adverteixen Marx i Engels (2015, p. 7), el mercat es troba en constant expansió i per a aconseguir la venda dels seus productes anirà acompanyat d’una expansió geogràfica.

Dins de les particularitats de les traduccions, els processos d’inscripció i *mirroring* (Venutti, 1998, pp. 67-77) serveixen per una banda per a adaptar textos audiovisuals als valors lingüístics de la cultura meta i d’altra, per afavorir l’autoreconeixement dels receptors

mitjançant la inclusió de valors propis de la seva cultura. Totes plegades són eines que treballen en conjunt i que afavoreixen que el cinema sigui un terreny simbòlic per al capitalisme, un terreny on les seves idees puguin germinar i perdurar. La lluita per l'atenció de l'espectador ens mostra la necessitat de transferència d'aquests símbols per tal que el poder es pugui reproduir. Indubtablement, són només algunes de les eines de què es fa servir i de la mateixa manera que hi ha aquestes, hi ha eines contrahegemòniques per combatre'l. Pel·lícules i productes culturals que desmunten els prejudicis de què ens han fet partícips i, en el seu lloc, ofereixen visions plurals que tenen en compte les diferents lluites socials arreu del món.

Si bé en la pel·lícula “Easy Rider” ens trobàvem amb l'esgotament dels codis associats a l'oest nord-americà i la frustració dels ideals de la generació anterior (AA. VV., 2019, p. 197), podem distingir una tendència entre el cinema comercial actual cap als *reboots* o les sagues. Més enllà de la manca d'idees i de la cerca del màxim de benefici amb un mínim de risc, es tradueix de nou en el buidatge de certs codis i en una sensació estàtica per a l'espectador. Una sensació que afavoreix els processos esmentats i que es caracteritza pels seus cicles on l'ús de la nostàlgia no solament atrau de nou aquell públic no desitjable en termes d'objecte, sinó que els recorda i segmenta una vegada i una altra en la seva estructuració i sentit comú; una reafirmació i instrumentalització de l'ésser subjectiu arrelat a la construcció personal i la qüestió generacional. Vist des d'un marc macrosocial, podem veure-hi més detalls que actuen en conjunt. Com incideix Bernat Garí: “*La sobreexposició de la precariedad y la enajenación laboral, la hiperinversión en un yo que desierta progresivamente del espacio público... son los topoi de un paisaje reconocible que exacerben la libido de los consumidores a través de lo esperable*” (2026, p. 40).

Bibliografia

- AA. VV. (2019) *El libro del cine*. Madrid: Ediciones Akal.
- Althusser, L. (2014) *On the Reproduction of Capitalism: Ideology and Ideological State Apparatuses*. Londres, Nova York: Verso, p. 77.
- Antón, J. (2026) 'Perspectives ideològiques de les resistències del poble palestí', *Ab Origine Magazine*, 102 (gener) [en línia].
- Cánovas, M. (2001) 'El discurso audiovisual: Born to be wild, o cómo domar a la fiera por medio de la publicidad', *Trasvases culturales: literatura, cine, traducción* 3, Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco, pp. 111-118.
- Chomsky, N. i Waterstone, M. (2021) *Conseqüències del capitalisme: Organitzar el descontentament i la resistència*. Tigre de paper, p. 16.
- Eckert, P. (1989) 'The whole woman: Sex and gender differences in variation', *Language Variation and Change*, 1, pp. 245-267.
- Even-Zohar, I. (1978) 'The position of Translated Literature within the Literary Polysystem', *Poetics Today* (special issue, spring 1990) 11 (1), pp. 45-51.
- Garí, B. (2026) 'Anticapitalismo estético', *Tinta Libre: Revista de cultura y pensamiento*, 144 (març), pp. 39-41.
- Hermans, T. (1999) 'Translation as System', *Translation in Systems: Descriptive and System-oriented Approaches Explained*. Manchester: St Jerome, 137-150.
- Kiesling, S. F. (2011) *Linguistic Variation and Change*. Edinburgh Sociolinguistics, p. 106.
- Marx, K. i Engels, F. (2015) *The Communist Manifesto*. Penguin Books, p. 7.
- Monterde, J. E. (1997) *La imagen negada: Representaciones de la clase trabajadora en el cine*. Ediciones textos filmoteca, p. 10.
- Parsons, T. (1976) *El sistema social*. Madrid: Revista de Occidente, p. 17.

Van Dijk, T. (1998) *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. Londres: SAGE Publications Ltd., pp. 135-138.

Venuti, L. (1998) *The Scandals of Translation: Towards and Ethics of Difference*. Londres i Nova York: Routledge, pp. 67-77.

Zabalbeascoa, P. (2001) 'El texto audiovisual: factores semióticos y traducción', *¡Doble o nada! Actas de las I y II Jornadas de doblaje y subtitulación de la Universidad de Alicante*, Alacant: Universitat d'Alacant.

Elements audiovisuals

Easy Rider (1969) Directed by D. Hopper. Columbia Pictures.

Grease (1978) Directed by R. Kleiser. Paramount Pictures.

Initials B.B. (1968) S. Gainsbourg. Mercury Music Group.

LA POBRESA I L'ASSISTÈNCIA ALS POBRES A LA CATALUNYA BAIXMEDIEVAL. UNA MIRADA RURAL

Joan Busoms Cabanas³³

Universitat de Lleida

Resum: En el present escrit, es desitja que el lector conegui, no solament la importància de la pobresa i l'assistència dels pobres en la historiografia de casa nostra, sinó també com les comunitats rurals podien pal·liar els efectes de la pobresa o fins i tot prevenir la seva aparició a la baixa edat mitjana. A través d'un cas concret, Sant Víctor de Dòrria (Toses, Ripollès), pretenem il·lustrar com a través de la solidaritat, una petita comunitat pagesa podia apaivagar els efectes de l'escassetat. Una dinàmica que podia impactar directament a la seva continuïtat en la difícil conjuntura demogràfica de la segona meitat del segle XIV i inicis del segle XV.

Paraules clau: Pobresa, assistència, Sant Víctor de Dòrria, Catalunya, baixa edat mitjana

Abstract: This article seeks to introduce readers not only to the importance of poverty and poor relief in Catalan historiography, but also to the ways in which rural communities could alleviate the effects of poverty or even prevent its emergence in the late Middle Ages. Through a specific case study, Sant Víctor de Dòrria, in Toses, Ripollès, the article aims to show how a small peasant community could mitigate the effects of scarcity through solidarity.

³³ Nascut a Berga (Berguedà) l'any 1998, sóc graduat en història a la Universitat de Barcelona (2021), després realitzo el màster en Formació del Professorat de Secundària (2022) en la mateixa universitat. Des de l'any 2020 sóc membre de Civitas Cultura, entitat dinamitzadora d'espais patrimonials romànics del Berguedà. L'any 2023 vaig ser beneficiat d'una beca a l'Arxiu Nacional de Catalunya, on la meva tasca es focalitzava en la descripció de fons medievals i moderns. L'any 2024 m'incorporo com a tècnic d'investigació al departament Geografia, Història i Història de l'Art de la Universitat de Lleida, en el marc del projecte Mortalitas "Crisis de mortalitat al mediterrani nord-occidental, segles XI-XVI: memòria narrativa, registres serials i construcció d'índexs sociodemogràfics". És en el marc d'aquest projecte que el juliol del 2025 inicio la meva tesi doctoral a la mateixa Universitat de Lleida, amb un contracte predoctoral.

Such dynamics may have had a direct impact on the community's continuity during the difficult demographic context of the second half of the fourteenth century and the early fifteenth century.

Keywords: poverty; poor relief; Sant Víctor de Dòrria; Catalonia; late Middle Ages.

Rebut: 24.02.2026	Acceptat: 30.03.2026	Publicat: 15.05.2026
-------------------	----------------------	----------------------

No podem començar a redactar aquest escrit, sense celebrar i agrair l'obertura d'aquest nou canal de difusió de coneixement històric que aspira a ser Ràfec. Realment és esperançador contemplar que hi ha persones amb prou valentia per començar un projecte en l'estat en què malauradament hom condemna l'estudi de la història, menystingut, o directament qüestionat i mal interpretat, per espais polítics i mediàtics. Esperem que Ràfec, sigui una eina més, per combatre aquesta nefasta dinàmica, i contribueixi a fer que la població general es beneficiï de les noves descobertes i les noves interpretacions per tal d'entendre millor el present que l'envolta, car s'ha de recordar que això descrit suara, és l'única manera de donar utilitat al coneixement històric.

L'estudi de les marginalitats és quelcom prolífic per part de la historiografia actual, malgrat que ja fa dècades que és una de les línies més treballades. Aquesta dolçor és filla de corrents historiogràfics nascuts a la segona meitat del segle XX, i que han col·locat les poblacions subalternes en el centre d'atenció. La pobresa, naturalment, és un dels camins més aguts per arribar a la marginació. És, doncs, coherent que molta tinta hagi estat empleada a desxifrar els motius de l'existència d'aquest lamentable estat, així com entendre els individus que en formaven part i com aquests eren tractats per la societat.

El medievalisme no ha quedat exclòs d'aquesta dinàmica, encara més, la disciplina medievalista, concretament a casa nostra, ha invertit molts esforços en l'estudi d'aquest

fenomen, és per això que hem cregut necessari reivindicar el treball de tants col·legues per tal de mostrar el nivell d'importància amb un breu repàs de la trajectòria, que naturalment per espai, no aspira a ser exhaustiu.

Podríem recordar les cabdals obres de Michel Mollat (Mollat, 1974; Mollat, 1978), que van sintetitzar i perioditzar d'una manera prodigiosa la matèria i van assentar molts dels principis que ara mateix es reconeixen com a fonamentals en el moment de conceptualitzar el fenomen a l'Europa medieval. Certament, però, en terres ibèriques, tal com ens recorda Guillem Roca (Roca, 2017: 14), un pioner congrés amb notable presència catalana, celebrat a Lisboa l'any 1972, focalitzat especialment en la pobresa i en l'assistència dels pobres *A pobreza e a assistència aos pobres na Península Ibérica durante a idade média* (VV.AA, 1973), permetrà edificar tota una tradició historiogràfica posterior.

Pocs anys després d'aquest congrés, i a conseqüència d'ell, Catalunya veuria publicar-se una obra fonamental, *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval* (Riu (coord.), 1980). Aquesta obra col·lectiva, afermava inevitablement l'interès historiogràfic a casa nostra. Els hospitals, com a eina primordial d'assistència, van passar a ser un objecte important d'estudi. I és així com les paraules “pobresa”, “assistència” i “hospitals”, han esdevingut omnipresents en els títols dels treballs que han explorat aquesta línia.

Ja els anys 80, poc després de la publicació catalana, en el País Valencià veuria la llum l'any 1984 el treball d'Agustín Rubio *Pobreza, enfermedad y asistencia hospitalària en la Valencia del siglo XIV* (Rubio, 1984). I, tal com s'ha dit, aquesta literatura ha seguit fins als nostres dies amb treballs nous que despleguen recerques arreu dels territoris de l'antiga Corona d'Aragó, com *L'hospital, la dona i el capellà. Sant Andreu de Mallorca, 1230-1445* de Carmel Ferragud (Ferragud, 2022), o *Pobresa i hospitals a la Lleida baixmedieval*, de Guillem Roca (Roca, 2020). Diferents autors s'han fixat en col·lectius concrets, com és el cas de Mireia Comas que ha treballat l'assistència de les vídues a través de la xarxa hospitalària de Barcelona i Perpinyà al segle XV (Comas, 2018). També resulta necessari recordar la feixuga, però indispensable tasca d'edició que va dur a terme Salvatore Marino (Marino, 2019), en el moment d'editar el *Memorial dels Infants*, un registre ric on s'intueix com l'hospital de la Santa Creu de Barcelona, al segle XV, vetllava pels infants orfes de la ciutat. S'hauria de ressaltar també el treball d'altres autors que han enfocat temes tant necessaris,

com la relació d'aquestes institucions d'assistència amb els comuns urbans (Bridgewater 2021-2022); l'economia i regiment intern d'aquestes institucions com Marino (Marino, 2018) i Marcé (Marcé, 2023), i també l'arquitectura com és el cas de Antoni Conejo (Conejo, 2013).

Nosaltres, en el present escrit, pretenem aportar esforços per tal d'enriquir aquesta línia historiogràfica, fent-ho a més des d'un angle poc treballat, perquè certament voldríem reforçar una de les columnes més febles de la tradició nostrada, la de la pobresa o els mecanismes d'assistència en el món rural. Amb tot, hem de citar a Marta Sancho (Sancho, 2018), car aquesta autora ha recordat i mostrat exemplarment la importància dels hospitals de muntanya en època medieval.

Malauradament, l'estudi dels temps medievals, especialment de la baixa edat mitjana, cada vegada contempla menys el món rural. És una realitat que la historiografia actual, a passos lleugers, camina cada vegada més a l'estudi urbà. La recerca dels temps medievals de l'Europa occidental, però, mai hauria d'oblidar la importància de la ruralia. Una obra fonamental per la historiografia europea com *Les Caractères Originaux de L'Histoire Rurale Française*, de Marc Bloch (Bloch, 1931) deixa ben clar que l'estudi de l'edat mitjana hauria de ser inseparable de l'estudi del món rural, car no solament una majoria hi vivia empleada en l'agricultura i la ramaderia, sinó que l'equilibri dels poders feudals feia que la sobirania d'espais rurals i urbans no fos diferent. Per tant, resulta ser un fals miratge voler sobredimensionar desmesuradament el paper de les urbs medievals en l'articulació de la societat, fins i tot, la baixmedieval. Els motius que ens han dut aquí, probablement, els hauríem de cercar en les lògiques centralistes actuals filles dels processos d'estatalització del segle XIX, que han modelat de tal manera la ment actual que és incapaç d'albirar un ordre diferent. Per altre cantó, certament, una tradició amb més fortuna ha fet òptima la preservació dels arxius urbans, i això pot eclipsar els arxius rurals, car aquests segons, tot i haver existit, no han tingut tanta fortuna per manca de consciència i capital humà que en vetllés.

Així, doncs, volent afermar aquesta línia, aportarem informació del món rural mitjançant un observatori concret català, ens fixarem en la parròquia Sant Víctor de Dòrria, a la vall de Toses (Toses, Ripollès). El present treball és fill d'un buidatge general de tots els testaments existents en el fons notarial de Santa Maria de Lillet (la Pobla de Lillet, Berguedà) en l'arc cronològic de 1348-1500. Aquest fons, contempla també multitud de testaments

produïts a la vall de Toses, car es trobava, de la mateixa manera que la vall de Lillet, sota el domini jurisdiccional dels Mataplana.

Abans que res, informar que els testaments treballats en aquest escrit, han sigut extrets dels manuals notariais de la notaria de Santa Maria de Lillet (la Pobla de Lillet, Berguedà), preservats avui a l'Arxiu Diocesà de Solsona. Aquest fons notarial resulta tenir un volum quantios, car hi resideixen 46 volums notariais que dilaten l'arc cronològic des de l'any 1300 -si bé hi hem trobat fragments d'un manual anterior de 1297, any de la carta de poblament de la Pobla de Lillet- fins als inicis del segle XVIII. Ara bé, hem de comunicar que aquesta sèrie notarial aparentment ordenada seqüencialment pel que fa a la cronologia, realment amaga un desori notable fruit d'un tractament arxivístic no massa avantatjós, realitzat, sembla ser, al segle XVIII. Com a conseqüència, cada volum té relligat en el seu interior manuals notariais propis de l'escribania notarial de la parròquia, però també llibres de cort emanats de la cort jurisdiccional de Mataplana resident a la mateixa Pobla de Lillet; així com també manuals de la veïna vall de Toses.

Certament, hem de confessar, que la fortuna del destí també ha fet romandre 33 volums notariais de la mateixa notaria encara avui a la parròquia de Santa Maria de Lillet, així com un altre manual procedent d'aquesta notaria i que avui ha acabat en la sèrie notarial de la veïna vila de Bagà, avui conservada a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Cap d'aquests altres manuals encara no han pogut ser explorats i, per tant, desconeixem ara mateix si les dades contingudes podrien ajudar a enriquir el treball que aquí s'està presentant. En la mateixa línia, volem constatar que amb tota seguretat no hem conservat la totalitat dels testaments dels habitants de Dòrria de l'arc cronològic inquirit, car la xifra treballada resulta ser menuda -7 testaments-. Ras i curt, el motiu d'aquesta menudesa és la pèrdua documental, puix no tenim cap mena de motiu per pensar que la gent resident allí es va abstenir de testar. Tal com mostrarem més endavant, el testament, més enllà de ser una eina de transmissió patrimonial, era sobretot un vehicle per conduir l'ànima a bon port. En un altre sentit, tal com hem fet constar, el fons notarial de Lillet ha estat força manipulat i això ha comportat pèrdues, tal com es percep en veure que hi ha anys on no hi ha cap mena d'assentament notarial, o moments on hi ha una concentració relacionada en indrets concrets.

La parròquia de Sant Víctor de Dòrria, al segle XIV, romania sota el domini jurisdiccional del casal de Mataplana des de finals del segle XIII (Serra i Vilaró, 1930,

311-312), moment en què hi entrà, juntament amb la resta de la vall de Toses, per les núpcies entre Galceran d'Urtx, senyor de la vall, i Blanca de Mataplana, senyora de Mataplana.

L'estudi de les comunitats rurals, requereix una mirada geogràfica important, car a diferència de les ciutats on l'orografia i el clima influeixen relativament poc, a les comunitats rurals el territori esdevé fonamental per entendre la seva idiosincràsia consegüent del seu caràcter agrari, ramader i pasquer. La vall de Toses és una vall orientada a llevant, excavada pel treball mil·lenari de les aigües del Rigat. La collada de Toses (1800 m.), nexa d'unió amb la gran i rica plana Cerdana, al cantó de ponent, és el que dona naixement a la vall, que descendeix direcció a llevant on finalment les aigües del Rigat s'aiguabarregen amb les del Freser ja en el terme de Ribes de Freser.

Aquesta vall queda abraçada per altes muntanyes tant al sector sud -el massís del Puigllença amb pics com el Tossal de Rus (2113 m.) o la Creueta (2067 m.) i la resta de la Serra de Montgrony amb diversos cims que freguen els 2000 metres d'altitud- com en el sector nord -els diferents pics del massís del Puigmal com el Pic de Gorrablanca (2550 m.) o el Puig de Dòrria (2547 m.)-. Més enllà dels encimbellats pics, aquestes serralades guarden excel·lents espais de pastura. És, doncs, una vall plenament enclavada als Pirineus, amb un clima mediterrani, però irremeiablement influït per les elevacions del terreny i el tancament muntanyenc que li atorga un caràcter fred i humit.

L'habitació humana de la vall a la baixa edat mitjana, certament, no és massa distant de l'actual. La població vivia esquitxada en petits veïnats al llarg de la vall; com és el cas de Dòrria, amb la seva parròquia de Sant Víctor, però també és el cas dels veïns, Sant Cristòfol de Toses; Sant Cristòfol de Nevà; Fornells, amb la sufragània de Sant Martí, depenent de la nostra Sant Víctor; entre altres llogarets. Malauradament, no hem pogut certificar que aquests veïnats presentessin un aspecte agrupat com els nuclis actuals, car l'estructura de la propietat en forma de masos, podria haver generat un hàbitat més dispers que l'actual, si bé sabem que a Dòrria i a Toses sí que hi havia nucli tal com queda pales en la documentació "*villa Dòrria*" o "*villa Thosis*".

Pel que fa a l'activitat econòmica de la parròquia, sens dubte, topem amb la total manca de treballs que s'hi hagin enfocat. Amb tot, una mirada general als manuals notariais, ens ha permès intuir que la ramaderia, així com les activitats associades a ella, eren

el principal motor d'aquesta muntanyenca comunitat. Resulta important mencionar que Dòrria, no solament es troba a prop d'unes pastures excel·lents, sinó que a conseqüència d'això, es troba al mig d'una via de transhumància important, amb tots els beneficis que això comporta. Amb tot, l'agricultura de secà hi era present, eina mitjançant el qual es pagaven els censos als diferents senyors eminents de les terres.

El segle XIV i, especialment, després del primer embat de Pesta de l'any 1348, la comunitat de Dòrria confirma una desacceleració econòmica, que probablement hauria de trobar el seu inici en una pluralitat de causes encetades a inicis del segle XIV. El concepte crisi relacionat amb el segle XIV europeu ha fet circular rius de tinta, tal com ens recorden els treballs d'autors com Pere Benito (Benito, 2013) o Antoni Furió (Furió, 2015). Tal com en donen fe els documents notariais, a la segona meitat del segle XIV, hi havia masos i terres que es deixaven de treballar, en sintonia amb el que passava a la resta de la Catalunya vella, on moltes senyories territorials veien empetitits els seus ingressos per una regressió demogràfica i, conseqüentment això, una manca de mà d'obra agrària, tal com queda magistralment mostrat en el treball de Ferrer Mallol (Ferrer Mallol, 2001). La Catalunya vella i, concretament, l'àrea de muntanya, veia empitjorar els rendiments agraris després d'haver arribat a un possible sostre demogràfic al segle XIII que havia conduït a una sobreexplotació de les terres, agreujat per un refredament climàtic amb l'inici de la petita edat de gel ja en el segle XIV. En aquesta nova conjuntura, molta pagesia migrava a terres més fèrtils que havien quedat despoblades, així com també en nuclis urbans, on els sous menestrals pujaven per manca de mà d'obra, fins al punt que els anys immediatament posteriors a 1348 el rei Pere, així com altres institucions legislatives del país, es van veure obligades a limitar els salaris urbans (Maltas, 2022: 89).

La imatge del mas rònec es generalitza en molts espais de la Catalunya vella. El despoblament que vivia Sant Víctor de Dòrria, queda perfectament capturat en la decisió que va prendre Jaume Roger de Pallars, senyor de Mataplana, quan l'any 1371 va relaxar les quèsties -pagament percebut pel senyor- per tal que el terme no es despoblés més (Serra i Vilaró, 1930, 347-348). No hem d'oblidar els efectes dels embats de pestilència que es van anar succeint a la segona meitat del segle XIV i al llarg del segle XV, que van anar delmant la demografia de les parròquies rurals.

És en aquesta conjuntura que situem els nostres 7 testadors. El dia 10 d'agost de 1360, Sibil·la Nevà, habitant de la parròquia de Sant Víctor de Dòrria, feia testament. Una clàusula del testament crida l'atenció, "*Item dimito cuilibet hospicio ville de Dòrria illis tunc affocatis et in quibus nunc fit ignis XII denarios barchinone*"³⁴. Aquesta clàusula, no ha sigut notada per l'autor en cap dels altres testaments buidats, tant de la notaria de Lillet, com d'altres notaries del territori català. Si que en canvi, es manifesta -amb petites variacions- gairebé en tots els testaments que hem tingut oportunitat de consultar -7- d'habitants de Dòrria, amb l'excepció de 3 testaments més de la veïna parròquia de Toses. Creiem que la reflexió entorn d'aquesta clàusula ens entregarà informació considerable, en el moment d'entendre els mecanismes que tenia una comunitat rural per tal d'esquivar la pobresa abans que aquesta fes acta de presència.

Amb aquesta clàusula, Sibil·la, no solament aspirava a entregar uns pocs diners a totes les llars de la seva comunitat, sinó que entenem també, que aquests diners havien d'evitar una despoblació que cada any que passava s'aguditzava. Uns anys més tard, Ramon Nevà, marit de Sibil·la, testava el dia 16 de gener de 1379. Novament, en aquest cas, s'hi inclou la clàusula següent; "*Item dimito cuilibet focho ville de Dòrria duos solidos barchinonenses*"³⁵. I així, s'aniria repetint en els diferents testaments de la parròquia que hem pogut observar; el 5 d'octubre de 1384 Elisenda Sunyer llegava 12 diners a totes les llars afocades de Dòrria³⁶; el 26 de gener del 1407 ho feia Maria ça Hera, amb 12 diners³⁷; el 18 de juny del 1407 ho feia Caterina Salavert, amb 12 diners³⁸; i el 25 de gener del 1408 ho faria Pere ça Font, amb 2 sous per "*cuilibet focho sive manso populatos de personis totius perochie de Dòrria*"³⁹. De la mateixa manera que hem estat anomenant els casos en què hi apareix la clàusula, volem notificar també els dos casos on no hi apareix; testament de Beatriu Forn, testat el 17 de novembre del 1359⁴⁰; i el de Guillem Montclús el 7 d'abril del 1408⁴¹.

Per altre cantó, sorprèn veure que dels 12 testaments que tenim de la veïna parròquia de Toses, 3 també contenen una clàusula semblant, veiem així com el 2 de maig del 1384,

³⁴ Arxiu Diocesà de Solsona (ADS), La Pobla de Lillet, Notarial 5, f. 117r

³⁵ ADS, La Pobla de Lillet, Notarial 8, f. 143v

³⁶ ADS, La Pobla de Lillet, Notarial 9, f. 153r

³⁷ ADS La Pobla de Lillet, Notarial 17, f. 52v

³⁸ ADS, La Pobla de Lillet, Notarial 17, f. 54v

³⁹ ADS, La Pobla de Lillet, Notarial 17, f. 18r

⁴⁰ ADS, La Pobla de Lillet, Notarial 5, f. 106r

⁴¹ ADS, La Pobla de Lillet, Notarial 17, f. 57r

Jaumona Eraredona, de Toses, desitjava que “*Item dimito cuilibet focho dicte perochie Sancti Christoffori de Thosis, duos solidos Barchinonensis*”⁴². El mateix farien uns quants anys més tard Francesca Guamir, el 12 de febrer del 1407, llegant a tota llar afocada de Toses 12 diners⁴³; i el 20 de març del 1408 Elisenda Pelós amb 12 diners⁴⁴.

El testament baixmedieval és un assentament molt més complex que un simple document jurídic de transmissió de béns. Tal com han mostrat autors de casa nostra com Piñol (Piñol, 1998) o Richou (Richou, 2012: 257-350), els testaments són sobretot un instrument orientat a la salvació de l'ànima. El document té una funció religiosa fonamental. Jacques Le Goff (Le Goff, 1981), magistralment, ja va mostrar com en el segle XII havia nascut el tercer espai, aquell gris entre el blanc i el negre, el purgatori, un indret on les ànimes havien de purgar les màcules per accedir a la salvació eterna. I és el testament, tal com hem escrit, la principal eina que tindran els medievals per tal de fer el camí de l'ànima menys feixuc. La *invocatio*, aquell preàmbul on els testadors moltes vegades invoquen a la Mare de Déu i a la Cort Celestial, ja deixa entre veure la sacralitat del document. Les donacions a l'obra d'esglésies era un mecanisme habitual per contribuir al favor celestial, però també fundar beneficis, misses i donacions pietoses. El pobre, recordem, era la imatge de Crist, era ell el què personificava el camí de la santedat. És per això que la gairebé totalitat dels testadors destinaven una part més o menys important a almoines en format d'àpats pels pobres (Equip Broida, 1988), vestimenta, entre altres.

Podríem pensar, doncs, que la clàusula que estem treballant podria entrar en aquesta dinàmica, que solament fos una clàusula caritativa més, fruit de la creativitat d'algun rector que ho va recomanar en alguna homilia d'algun diumenge a missa, i els testadors després la van aplicar. Creiem, però, que va més enllà. Una comunitat com la de Dòrria veia patir la seva continuïtat per un despoblament accelerat. La pobresa solament empitjoraria la situació. No oblidem que la comunitat devia maldar per tal que Jaume Roger de Pallars, fes efectiva la relaxació dels tributs l'any 1371. Aquest llegat beneficiava tan al ric com el pobre. El fet de què la totalitat de llars del terme se'n beneficiessin, s'allunyaria d'una donació caritativa tradicional. I tal com reflexionarem un xic més endavant, podria haver sigut fruit d'un consens de la comunitat, establir aquest costum.

⁴²ADS La Pobla de Lillet, Notarial 9, f. 194r

⁴³ADS, La Pobla de Lillet, Notarial 17, f. 55r

⁴⁴ADS, La Pobla de Lillet, Notarial 17, f. 56r

El fet que Beatriu Forn no inclogués la seva clàusula l'any 1359, però si que l'inclogués Sibil·la Nevà ja l'any següent, ens podria fer pensar que el consens de la comunitat per incloure aquest llegat s'hauria plantejat en dates properes. Amb tot, el consens va ser sostingut en el temps, car gairebé 50 anys més tard, testaments de la primera dècada del segle XV, encara incloïen aquest llegat. Podríem arribar a pensar que hagués existit alguna mena d'obligatorietat, mitjançant la consuetud local o alguna ordenança avui perduda, però segurament no era així, car recordem que el testament de Guillem Montclús de 1408 tampoc l'incloïa. En el mateix sentit podríem recordar el fet que tres testadores de Toses també incloguessin la clàusula, fet que corrobora que podria ser més aviat una pràctica volguda i no subjecte a cap normativa legal. És, per tant, lògic pensar que la idea de ben segur pervenia de la consciència de solidaritat de la comunitat, com una mena de mecanisme extrainstitucional de repartiment de la riquesa. El missatge que transmetien aquests testadors amb aquesta clàusula, és que seguir vivint a Dòrria es premiava amb aquests llegats. Hem vist també que les quantitats no eren molt altes, alguns testadors llegaven un 1 sou, altres 2. No podem, ara mateix assegurar si els que llegaven més, tenien un nivell de riquesa més alt, car caldria una mirada general manuals notariales a la cerca dels seus assentaments juridicoeconòmics, però de ben segur per hom suposava un esforç. Bé, per acabar aquest apartat, hem de recordar els pocs testaments que conservem de Dòrria, que dificulta assegurar que aquesta clàusula fos present en tots els altres. Seria interessant explorar testaments d'altres punts del Principat d'indrets petits com Dòrria, en cronologies semblants i poder veure si aquesta clàusula també existia allí.

Per anar posant fi a aquest escrit; hem tingut l'oportunitat de veure com una petita comunitat pirinenca genera estratègies pròpies per afrontar la fragilitat econòmica. Creiem que l'estudi dels mecanismes de prevenció de la pobresa, és realment quelcom a tenir en compte pels qui es vulguin dedicar a aquest fenomen historiogràfic. Per altre cantó, hem sigut testimonis de la dificultat que suposa l'estudi de la pobresa en el món rural, car no existeixen les mateixes institucions assistencials que a les ciutats. Però, també hem de tenir clar, que hi ha altres eines per estudiar-la, com els testaments.

En altre sentit, més enllà dels hospitals muntanyencs treballats per Marta Sancho que normalment eren destinats transeünts i no tant a pobres de les parròquies de la ruralia, la pregunta que ens hauríem de fer, és; quin ens vetllava pels pobres rurals?. Més enllà d'una

xarxa hospitalària rural, que segurament encara resta per descobrir pels historiadors, hauríem de pensar que el paper de la comunitat amb la seva solidaritat era fonamental, amb donacions pietoses adreçades a pobres concretament a través dels testaments, o en mecanismes com els que hem pogut conèixer en aquest treball, que anaven destinats i beneficiaven a tota les famílies, independentment del seu nivell de riquesa, l'únic requisit, seguir residint a la comunitat.

Bibliografia

Benito, P. (2013) De Labrousse a Sen- Modelos de causalidad y paradigmes interpretatives de las crisis alimentarias preindustriales. A: *Crisis alimentarias en la Edad Media. Modelos, explicacions y represntaciones*. Benito, P. (ed.) Lleida: Editorial Milenio

Bloch, M. (1931) *Les caracteres originaux de l'Histoire rurale française*. Paris: Librairie Armand Colin.

Bridgewater, P. (2021-2022) Govern municipal, política assistencial i reforma hospitalària. El Consell de Cent i el paisatge hospitalari de la Barcelona baixmedieval. *Afers*, 36 (99), 357-382.

Comas, M. (2018) La asistencia a las viudas en el hospital de la Santa Cruz de Barcelona y el hospital de los pobres de San Juan de Perpiñan en el siglo XV. A: *Redes hospitalarias, historia, economia y sociologia de la sanidad*. Villanueva, C., Conejo, A., Vilagrasa-Elías, R. (coord.), Saragossa: Institución Fernando el Católico, 107-116.

Conejo, A. (2013) *Domus seu hospitale. Espais d'assitència i de salut a l'Edat Mitjana*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona.

Equip Broida (1988) Els àpats funeraris segons els testaments vers el 1400. A: *Alimentació i societat a la Catalunya medieval*. VV.AA. (coord.), Barcelona: C.S.I.C., Institució Milà i Fontanals, 263-269.

Ferragud, C. (2022) *L'hospital, la dona i el capellà. Sant Andreu de Mallorca, 1230-1445*. València: Afers.

Ferrer Mallol, M. T. (2001) Establiments de masos després de la Pesta Negra. A: *El mas català durant l'Edat Mitjana i la Moderna (segles IX-XVIII)*. Ferrer Mallol, M.T., Mutgé, J., Riu, M. (eds.), Barcelona: C.S.I.C., Institució Milà i Fontanals, 189-242.

Furió, A. (2015) La crisis de la Baja Edad Media. En los orígenes de una construcción historiográfica. A: Varela, M. E. (coord.) *La historiografía medieval davant la crisi*, Girona: Documenta Universitaria, 169-206.

Le Goff, J. (1981) *El nacimiento del purgatorio*. Paris: Editions Gallimard.

Maltas, J. (2022) *Caresties, fams i epidèmies a Catalunya. De la conquesta de Sicília a la Pesta Negra*. Barcelona: Fundació Noguera.

Marcé, J. (2023) Balanç historiogràfic i perspectives de futur per a l'estudi de la economia dels hospitals de la Baixa Edat Mitjana. *Índice Histórico Español* (136), 125-142.

Marino, S. (2018) Economía y hospitales en el siglo XV. Aproximación comparativa entre los gastos de los hospitales de Barcelona, Milán y Nápoles. A: *Redes hospitalarias, historia, economía y sociología de la sanidad*. Villanueva, C., Conejo, A., Vilagrasa-Elías, R. (coord.), Saragossa: Institución Fernando el Católico, 71-84.

Marino, S. (2019) *El memorial dels infants. Edició crítica d'una font per a l'estudi de la infància a la Barcelona del segle XV*. Barcelona: Fundació Noguera.

Mollat, M. (1974) *Études sur l'histoire de la pauvreté (Moyen Âge-XVIe siècle)*. Paris: Publications de la Sorbonne.

– (1978) *Les pauvres au Moyen Age. Étude sociale*. Paris: Hachette.

Piñol, D. (1998) *A les portes de la mort. Religiositat i ritual funerari al Reus del segle XIV*. Reus: Edicions del centre de cultura.

Richou, M. (2012) *La terra, la familia i la mort al baix maresme (1348-1486)*. Barcelona: Fundació Noguera.

Riu, M. (coord.). (1980) *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*. Barcelona: C.S.I.C., Institució Milà i Fontanals.

Roca, G. (2017) *Salubritat i salut pública a la Lleida baix medieval: la gestió dels espais públics, la pobresa i els hospitals*. Tesi doctoral. Lleida: Universitat de Lleida.

– (2020) *Pobresa i hospitals a la Lleida baixmedieval*. Lleida: Pagès editors.

Rubio, A. (1984) *Pobresa, enfermedad y asistencia hospitalària en la Valencia del siglo XIV*. València: Institución Alfonso el Magnánimo.

Sancho, M. (2018) *Hospitals de muntanya en época medieval. Espais de cura espiritual i física al Pirineu*. A: *Imago civitatis: Hospitales y manicomios en Occidente*.

Comellas, J.M., Conejo, A., Barceló, J. (coord.), Tarragona, Barcelona: Publicacions URV, Edicions de la Universitat de Barcelona, 57-72.

Serra i Vilaró, J (1930) *Baronies de Pinós i Mataplana. Investigació als seus arxius*, vols. 3. Barcelona: Biblioteca Balmes.

VV.AA. (1973) *A pobreza e a assistencia aos pobres na península ibérica durante a idade media. Actas das i ."" jornadas luso-espanholas de história medieval lisboa, 25-30 de setembro de 1972*, vols. II. Lisboa: Instituto de Alta Cultura.

DONES, BANDOLERS I SOCIETAT: PRESENCIA FEMENINA EN EL CONTEXT DEL BANDOLERISME CATALÀ (XVI-XVII)

Anna Guerra Cardona⁴⁵

Resum Aquest article analitza el bandolerisme català dels segles XVI i XVII des d'una perspectiva de gènere, qüestionant la visió tradicional que l'ha definit com un fenomen exclusivament masculí. A partir del contrast de diverses fonts primàries, tant documentades com inèdites, principalment de la província de Tarragona, s'estudia el paper de les dones dins del bandolerisme com a fautores, mediadores en les xarxes familiars i socials, i també com a víctimes recurrents. Mitjançant una metodologia pròpia de la història local, l'anàlisi microhistòric posa de manifest la centralitat de la violència i la por com a mecanismes de dominació i evidencia la distància existent entre la mitificació literària del bandoler i la realitat documentada.

Paraules clau: Bandolerisme; dones; gènere; microhistòria; Catalunya moderna.

Abstract This article analyzes Catalan banditry in the sixteenth and seventeenth centuries from a gender perspective, challenging the traditional view that has defined it as an exclusively male phenomenon. Drawing on a comparison of diverse primary sources—both documented and previously unpublished—mainly from the province of Tarragona, the study explores the role of women within banditry as instigators, mediators within family and social networks, and also as recurrent victims. Using a methodology rooted in local history, the microhistorical analysis highlights the centrality of violence and fear as mechanisms of domination and reveals the gap between the literary mythification of the bandit and the documented reality.

⁴⁵Anna Guerra Cardona (Vilafranca del Penedès, 2002) és historiadora formada a la Universitat Rovira i Virgili, on ha cursat el Grau en Història (2020-2024) i el Màster de Formació del Professorat (2024-2025). La seva recerca se centra en la història social i política de l'època moderna, amb un interès especial pel fenomen del bandolerisme. Actualment estudia aquest fenomen des de la microhistòria, analitzant les estructures de poder locals i el paper de les dones en el bandolerisme, especialment en l'àmbit de Tarragona i l'Alt Camp. Ha participat en conferències sobre bandolerisme en clau de gènere i ha publicat treballs vinculats a la divulgació històrica, com l'estudi sobre el bandolerisme en el marc de la Fira dels Bandolers d'Alcover.

Keywords: Banditry; women; gender; microhistory; early modern Catalonia

Rebut: 09.02.2026	Acceptat: 30.03.2026	Publicat: 15.05.2026
-------------------	----------------------	----------------------

Introducció: bandolerisme, un fenomen plenament masculí?

El bandolerisme català dels segles XVI i XVII ha estat interpretat tradicionalment com un fenomen predominantment masculí, tant pel que fa als seus protagonistes literaris com als relats historiogràfics que l’han explicat. Aquesta visió ha tendit a invisibilitzar l’experiència femenina i a excloure les dones com a subjectes històrics. Tal com destaca Lerner (1990, pp. 20-21): «La història ha estat escrita per homes. Ells han descrit i valorat la seva experiència i li han donat un nom: “Història Universal”».

Aquest article analitza el bandolerisme des d’una perspectiva de gènere, no només com un fenomen social, sinó com un espai de producció i reproducció de relacions de poder entre homes i dones. L’objectiu principal no és determinar únicament si existiren dones que exercissin el bandolerisme de manera directa, sinó comprendre com aquest fenomen les afectà, quins rols assumiren i de quina manera la violència, la por i els vincles familiars van condicionar les seves experiències (Scott, 1999).

La hipòtesi planteja quin fou el paper estructural de les dones dins del fenomen bandoler. L’estudi s’enfoca principalment en l’anàlisi i aportació d’informació de fonts primàries, tant documentades o inèdites, a partir d’una metodologia pròpia de la microhistòria aplicada a diversos casos de la província de Tarragona, complint amb l’objectiu d’ampliar el coneixement del fenomen esmentat i en l’espai referit.

Estudi del bandolerisme català: nova perspectiva d'estudi

El bandolerisme d'època moderna no fou un fenomen homogeni ni sobtat. Es tractava del resultat de l'evolució d'un bandolerisme nobiliari o aristocràtic, que alguns autors ja situaven al segle XIV (Flocel, 1998, p. 461; Torres, 2003). Aquest bandolerisme primari compartia trets característics amb el bandolerisme modern com la violència armada, la facilitat de mobilització pel territori o la rellevància de la xarxa de fautors que implicaven sectors socials molt diversos (Torres, 1991, p. 138; Muñoz, 2005, p. 46).

En la investigació duta a terme en aquest article, es pretén defugir de la línia historiogràfica de l'Escola dels Annals i les teories de Braudel (1953), segons les quals el bandolerisme s'explicava a partir dels paràmetres polítics, socials i econòmics del Principat, concretament tenint una gran incidència en la Catalunya Vella. Aquesta zona septentrional de Catalunya es veia afectada per diversos factors que van contribuir en l'augment del bandolerisme: la concentració de la mitjana i petita noblesa empobrida i l'arribada d'una ininterrompuda immigració hugonota, procliu a associar-se amb el bandolerisme. Com varen estudiar Nadal i Giralt a *La population catalane de 1553 à 1717. L'immigration française* (1960), l'arribada d'immigració hugonota al nord de Catalunya va comportar que molts dels homes nous foren proclius a associar-se amb bandolers bé com a fautors o com a participants. Si més no, un dels casos més recollit per les investigacions fou el del bandoler Joan Forties -àlies «Lo Luterà»-, qui esdevingué cap de quadrilla l'any 1565 (Amorós, 2008, p. 224).

Estudis més recents, platejats des de la microhistòria, han qüestionat aquesta teoria, puix que no tot el Principat es trobava en la mateixa situació ni tot el bandolerisme estava situat en el nord català. Tal com demostra aquest estudi, es dona l'existència d'importants bàndols i bandolers a la província de Tarragona, on es documenten casos rellevants de fautoria entre personatges de la cúria eclesiàstica i personalitats del món local.

Altrament, en aquest estudi ens desmarquem del corrent historiogràfic que engloba els bandolers dins dels concebuts bàndols dels nyerros o dels cadells, sobretot degut a les connotacions polítiques i ideològiques que alguns autors, com Reglà (1966) o Torres (1992) van atribuir a aquestes faccions. Queda palès que el bandoler podia dedicar-se al bandidatge per interessos propis com, per exemple, per necessitats personals o per fugir de la llei. A

partir d'aquí cal atènyer-se als estudis plantejats des de la microhistòria, ja que no tot el Principat atenia les mateixes particularitats. A tall d'exemple, les investigacions dutes a terme per Agustí Alcoberro (2005), Alba Alonso Mora i Josep Cañabate Fortuño (2021), Valentí Gual (2022) o l'autor anterior juntament amb Manuel Güell Junkert (2022) concretaren l'existència d'importants bàndols a la província de Tarragona, considerant també les fautories que varen compondre.

La mitificació del bandoler

Durant els segles XVI i XVII, el bandoler es convertí en una de les figures centrals de la literatura del Segle d'Or i dels discursos polítics de les autoritats, especialment dels virreis, concretats en la literatura de cordell (Llinares, 2018, p. 54).

En el primer cas, destaquen obres com Antonio Roca o la muerte más venturosa (1609) de Lope de Vega, on es relatà la història del bandoler Antoni Roca, cap de quadrilla l'any 1546 (Belenguer, 2015, p. 150); o d'en Perot Rocaguinarda, cap de quadrilla a partir del 1603 fins a l'any 1611, qui fou retratat per Miguel de Cervantes a la segona part del Quixot (1615). En totes aquestes obres el bandoler fou descrit com una figura honorable, al qual un mal afer el conduí a la delinqüència (Bojnicanová, 2007, pp. 256-260; Casals, 2018, pp.181).

En contraposició, la literatura de cordell, generalment ofereix una visió negativa del bandoler, exaltant favorablement la figura del virrei. A tall d'exemple, el virrei duc d'Albuquerque (1615-1619) va escriure *Enfermedad de la insigne Cathalunya y como su majestad le ha enviado un Médico famosísimo y tan cerrado que en menos de un mes ha dado grandes esperanças de su salud* (1606). Tal com fa referència el títol, el virrei considerà que Catalunya estava malalta de bandolers i que ell, en qualitat de metge, havia d'erradicar els malfactors i els seus fautors arreu del territori català (Llinares, 2018, p. 71).

Certament, a causa de l'alteritat d'ambdues percepcions, en cap de les formes el bandolerisme es representava seguint una descripció històrica fidel, sinó que reixia a uns fins particulars de tipus sociopolítics. En ambdós casos, es comparteix l'absència de la dona com a subjecte històric, consolidant una visió del bandolerisme centrada únicament en l'acció masculina.

La condició femenina a la Catalunya moderna

Per analitzar el paper de la dona en el bandolerisme, cal situar-la dins el marc social, jurídic i econòmic de la Catalunya moderna. Hem d'entendre la història de gènere integrant tant homes com dones, ja que no només estan subjectes a una relació de classe social, sinó que també ho fan de manera immediata mitjançant una relació social fonamentada en la diversitat del seu sexe i gènere (Carbonell, 1990, p.124). El fet d'incloure a les dones en els estudis històrics va suposar adoptar una nova perspectiva i valorar aspectes que havien estat poc estudiats o considerats menors (López i Carbonell, 1997, pp.14-15).

El binomi fonamental per a homes i dones fou el treball i el matrimoni. En ambdós casos, però, les dones ocupaven una posició clarament de desavantatge en qualsevol de les seves actuacions.

En relació amb el primer àmbit, generalment participaven tant en tasques agrícoles com artesanals. En aquest darrer, però, quedaven excloses del reconeixement gremial i de la plena autonomia professional. Si més no, l'aprenentatge de les dones depenia dels canvis socials que podia viure la família en què estava integrada. Així doncs, la versatilitat laboral es regia per la necessitat de cercar estratègies per aportar a l'economia familiar (Vicente, 1990, p. 140).

En relació amb el matrimoni, aquest responia principalment a interessos patrimonials i reproductius, situant la dona en una posició de subordinació jurídica respecte del marit. Durant el període referit, a Catalunya es modificà l'ordenament jurídic per preservar el binomi del poder familiar i el monopoli de la renda. Tot i això, l'home podia transferir el seu patrimoni, designant a la seva dona com usufructuària dels béns o d'una part d'aquests. En canvi, les dones no es beneficiaven d'aquesta situació, ja que gairebé no podien augmentar el seu patrimoni durant el matrimoni. Si ho feien, havien d'al·legar que havien adquirit els béns amb actius propis diferents de la seva dot (Fargas, 2017, pp.1-4). Així doncs, a Catalunya la situació econòmica de la dona en quedar vídua i el dret de successió depengué de la voluntat de l'home (Fargas i Adela, 2003; Pérez, 2017).

Al camp i a les ciutats hi havia una figura femenina especialment vulnerable: la dona marginada, és a dir, les vídues, dones soles, pobres o prostitutes, que vivien al marge dels

fonaments familiars. Aquestes dones patien sovint la mirada sospitosa i condemnatòria d'una societat que les inculpava de molts problemes estructurals (Carbones, 1990).

En definitiva, seguint aquesta mentalitat paternalista i misògina, podem adonar-nos de què les dones foren considerades i classificades segons la seva condició jurídica -vídues, casades o solteres- i per raó del seu sexe.

La dona bandolera en la literatura del Segle d'Or

El paper de la dona en el bandolerisme és un enigma, ja que, a partir de l'anàlisi de les fonts primàries, no hi ha certesa de cap dona que es dediqués a bandolejar de forma directa, és a dir, com a motor principal de les seves activitats. La literatura del Segle d'Or, en canvi, ens parla de la figura d'una dona bandolera que vagava per les muntanyes o bé acompanyava el seu amant.

Un exemple molt conegut és La serrana de la Vera, figura tractada per diferents autors i gèneres literaris. Aquesta dona representava l'estereotip de la «muller salvatge», amb trets virils i domini de les armes. Aquest últim factor fou un atractiu per la literatura, atès que en aquest context social la dona estava allunyada de les activitats cinegètiques predominants entre els homes (Orobitg, 2020, p. 313).

En contraposició, ressalta la figura de la dona amant i col·laboradora. El cas més conegut a Catalunya, tant per la tradició oral com popular i el folklore, és el del bandoler Serrallonga i la Joana Massissa. Segons la llegenda, ella fou raptada pel bandoler i, amb el temps, s'enamorà d'ell. Quan l'home fou ajusticiat per les autoritats, ella es vestí d'home i actuà com a bandolera, armada amb pedrenyals. Cal destacar que aquest «travestisme circumstancial» no fou per disfòria de gènere, sinó per assolir un objectiu que en dit context històric i per raó de gènere no hagués pogut aconseguir (Calvo, 2015, pp. 275-276). La realitat, però, s'allunya de la ficció. Abans d'enrolar-se al bandolerisme, en Joan Serrallonga estava casat amb Margarida, pubilla del mas Serrallonga de Querós i, fins i tot, es documenta l'existència d'un fill seu (Sotorra, 2008, p. 446). En les fonts primàries també se citen altres dones que actuaren en representació «d'amigues» del bandoler, tot i que esdevingueren víctimes dels seus actes. D'en Joana es té constància que fou capturada per la quadrilla d'en

Serrallonga. A diferència de la literatura, ella intentà fugir del bandoler, però quan aquest l'atrapava l'agredia posteriorment, ja bé fos com a càstig o per infligir-li por. L'any 1633, quan els homes foren capturats, Joana estigué embarassada, segurament a causa d'alguna d'aquestes agressions (Sánchez, 2020, p. 384 i 393).

Definitivament, al llarg de la història, la dona ha estat percebuda com un objecte d'enfrontament i rebedora de les conseqüències de la repressió infligida per la figura masculina (Guía, 2002, p.288).

Com la dona reinventa el bandolerisme

Observant el bandolerisme tant des d'una perspectiva realista com literària, no hi ha cap dubte que és un fenomen plenament masculí. Si bé és cert, cal incidir que la dona no va actuar com a bandolera de manera directa. La documentació, però, revela la presència femenina en l'entorn del fenomen referit, principalment com a fautores, víctimes i mediadores dins les xarxes familiars. Tot i la rellevància de les fautores, la documentació treballada manifestava de manera reiterada la violència a la dona mitjançant robatoris, amenaces, agressions físiques i violacions.

Partint de la metodologia emprada per l'estudi de la microhistòria alguns indrets de la província de Tarragona encara són novells en relació amb l'esdeveniment bandoler. Recents investigacions ens permeten trencar amb l'estigma de l'espai/temps que es va plantejar per explicar dit fenomen. Per això, en aquest article posem com a nucli diversos casos on, a més de conèixer les activitats bandoleres, podem fer una lectura de les implicacions de les dones, especialment per les xarxes de fautoria.

El primer cas parteix de l'estudi dels historiadors A. Alonso i J. Cañabete a l'obra *El bandolerisme a la vila d'Alcover en la Catalunya del barroc. Voltors i Morells, del mite a la realitat* (2021). Un dels casos destacats és el del bandoler Gabriel Blanch (àlies, «Labarra») i que es remunta a l'any 1578, a l'actual comarca de l'Alt Camp (Tarragona).

En les seves declaracions, el bandoler esmentà diversos perfils de dones. D'entrada, destaquen dues vídues conegudes com na Farrera i na Forta. Ambdues oferien el seu mas als

bandolers quan anaven a les seves poblacions. No se saben els motius exactes de les seves col·laboracions, però se mostraren simpatitzants a acollir als homes sempre i quan ho necessitessin.

Seguidament, no totes les dones implicades en el cas del bandoler Gabriel Blanch foren fautores directes. Trobem el cas d'aquelles que estaven obligades a complir amb les necessitats dels bandolers. A partir de la prestació dels seus serveis i sense imposar resistència, pensaren que els malfactors marxarien sense causar-los cap mal. Tot i això, resultava difícil que poguessin deslliurar-se de qualsevol robatori, que podia incloure armes, aliments o, fins i tot, animals.

Per tant, en aquest cas podem veure dos dels perfils que jugà la dona vers el bandolerisme: la dona vídua, gairebé desemparada, que simpatitza amb els bandolers i aquella que es veié obligada a servir-los per por a les represàlies.

En relació amb el bandolerisme de ciutat, Tarragona tingué un protagonisme rellevant atenent, però, a les seves particularitats polítiques i urbanes. Així doncs, ens trobem amb el cas inèdit del bandoler Francesc Rufes. Aquest relat l'hem estudiat a partir de les fons primàries relatives al fons de seguretat pública, relacionat directament amb el del bandolerisme de l'Arxiu Històric Municipal de la ciutat esmentada. Per garantir la fiabilitat, es va contrastar les declaracions amb altres documents coetanis, tractant el conjunt de proves i aportant transparència i rigor en la seva interpretació. En aquest cas, a part de les accions del bandoler i el seu pare -Francesc Rufes, notari de la ciutat- i de les rellevants implicacions que va tenir, es pot veure el paper de les dones en el si del transcurs del seu relat.

No tenim constància del motiu que va portar el jove al bandolerisme. Tanmateix, el juny de l'any 1615 les autoritats van iniciar la seva persecució (AHMT, Bandolerisme, Sig. top.: 12/894, fol. 5v). Pere Altarriba -veguer de l'arquebisbe- es va negar a participar directament en la captura, puix era cosí germà de Caterina, mare d'en Francesc Rufes. Així en aquest cas podem veure com la dona intervé indirectament en la protecció del bandoler gràcies als llaços familiars (AHMT, Bandolerisme, Sig. top.: 12/884, fol.1v).

El dia 16 de juny, el malfactor va fugir de la ciutat fins a arribar a l'ermita de la Verge Llorito (Tarragona), on es va al dret d'asil. En aquest punt, un grup d'homes encapçalat per en Pere Nin -lloctinent de regalies- accediren a la capella i recolliren la confirmació d'alguns dels

delictes d'en Rufes. En el dit testimoni, la dona, com a víctima del bandolerisme també va jugar un paper rellevant, ja que el bandoler indicà que en va forçar a tres:

El dia 28 de maig, en Rufes, aquadrillat amb els del bandoler Rovireta -cap de quadrilla i natural de Vila-rodona (Portella, 2009, p. 207)- varen anar a una masia del terme del Rourell. Allà s'hi trobaven Jaume Pedro i la seva muller, Pedrona, i per poder robar-los van forçar a la dona mentre que el seu marit restà lligat (AHMT, Bandolerisme, Sig. top.: 12/884, fol. 1v). Respecte a la segona dona, no ens dóna informació sobre qui era ni d'on provenia; només es relata que va mantenir tractes carnals amb ella. En canvi, en relació a la tercera dona, s'indica que era del terme de Vilallonga. El cas d'aquesta muller resultà destacable, ja que el bandoler, tot i que digué que l'havia forçat, no considerà l'acte com una violació en si, atès que, segons ell, la dona li havia permès i facilitat l'acció (AHMT, Bandolerisme, Sig. top. 12/885 fol.1v.).

En el cas del bandoler Rufes, no només van ser rellevants les escletxes del poder de les autoritats tarragonines -que l'ajudaren a guanyar temps vers la seva captura-, sinó que també comptà amb l'ajuda de la seva mare com a fautora, a causa dels llaços familiars i de la seva relació amb l'autoritat arquebisbal. Altrament, el bandoler no dubtà a justificar les violacions que va cometre, deixant la dona en una situació de deshonor, desprestigi, desacreditació i vulnerabilitat, justificació que incloïa arguments com que ell s'ho havia passat bé, però la que la víctima també, ja que li facilità l'acte.

Durant la dècada de l'any 1620, tingué rellevància el cas del bandoler Gabriel Oliver (àlies «Pixo») de la vila de Valls. La seva captura i el consegüent procés foren realitzats l'any 1628, atenent que el malfactor havia comès «homicidis voluntaris, llatrocinis en camins reals y altres parts, captiveris, incendis, violades donselles y fetes moltes altres coses escandalosas» (Gual i Català, 1985, p. 160). Un dels episodis més rellevants fou l'assalt al mas de Sebastiana Ollera, vídua d'un mercader vallenc, el desembre de 1627.

En l'atracament al mas, en una de les sales els malfactors es trobaren amb Montserrat Bellver -bover- i amb Eugènia, la filla de dotze anys de la vídua Sebastiana Ollera. En «Pixo» li va demanar al bover un pedrenyal llarg, però, com no en va trobar cap, va prendre una escopeta de cinc pams. El segon bandoler, Pau Prats, va interrogar la jove sobre si sabia on la seva mare guardava els diners. Davant la negativa, la noia li va entregar cinc sous que

havia guanyat aquell dia al molí. El malfactor no es va negar a l'ofrena i, a més, li va robar diversos objectes preuats.

Aquest mateix bandoler recordà que a la casa hi havia una donzella, de nom Maria, de catorze anys. El malfactor, cansat d'esperar resposta sobre on eren els diners, agafà a la jove i la introduí a una de les cambres, on la violentà malgrat la seva resistència. En acabar, el bandoler l'amenaçà que, si explicava alguna cosa, li tallaria el nas. Segons el testimoni d'en Montserrat Bellver, quan la Maria va abandonar la cambra estava plorant i, darrere d'ella sortí el bandoler, encara capficat per aconseguir els diners. Sebastiana Ollera s'assabentà l'endemà del succeït. Tot i que s'assegurà del valor econòmic del que els homes robaren, no va fer cap instància contra ells fins que no es va assabentar que estaven presos, per temor a les possibles represàlies.

Aquest cas il·lustra com la violència contra les dones -psicològica, física i sexual- era un element estructural del bandolerisme. La por funcionava com a mecanisme de dominació, condicionant les actuacions femenines i reforçant les xarxes de poder dels bandolers.

Conclusió

L'anàlisi del bandolerisme català dels segles XVI i XVII des d'una perspectiva de gènere, permet qüestionar de manera significativa els relats tradicionals que han explicat aquest fenomen exclusivament des de la perspectiva masculina. El dualisme entre la mitificació del bandoler i l'evidència documental posa de manifest la dissociació entre el discurs simbòlic i la realitat, especialment pel que fa a l'experiència femenina (Hobsbawm, 1969). Seguint les consideracions de Buttafuoco (1997), el coneixement històric es construeix a partir de processos de memòria selectiva, que generen tant records com oblits. La història de gènere amb relació al fenomen bandoler no significa només estudiar a les dones, sinó a la relació entre els sexes en un espai-temps concret i com aquestes els afectaven. D'aquesta manera es pot assolir una visió més àmplia de la realitat però disseminant-nos de la intenció tradicional d'englobar tota l'espècie humana sota el fet masculí (Guinot, 2010).

L'anàlisi de les fonts posa de manifest com la participació femenina estigué condicionada per factors com la subordinació jurídica o la violència estructural, elements que

limitaven severament la seva capacitat d'acció. La violència exercida apareix com un element central del bandolerisme al llarg del Principat de Catalunya. Aquest factor evidencia que el bandolerisme no pot ser entès únicament com una expressió de marginalitat o resistència social, sinó que, atenint-nos al context de l'època, es donaven unes sinergies i espais de reproducció i relacions de poder profundament desiguals. En aquest sentit, la participació de les dones com a fautores s'ha d'interpretar dins el marc d'una agència limitada, condicionada per la dependència econòmica, la por a les represàlies i els vincles familiars, més que no pas com una col·laboració voluntària de manera directa, excloent casos molt concrets (Sales, 1984).

Tot i això, el comportament humà delictiu o antisocial s'aplicà tant en homes com en dones, independentment de la societat o període històric. Els motius que podrien portar a les dones a aquest estat pot dependre de diversos factors, com ara la marginació, les guerres, la violència per part de tercers o bé influència externa. Els dos últims factors estarien interrelacionats amb la qüestió de la dona en el món del bandolerisme. Tal com hem referit anteriorment, no hem trobat documentació de dones bandoleres als segles XVI i XVII, però sí d'altres que foren castigades per col·laborar en robatoris, ja fos de manera individual o amb homes.

Bibliografia

Alcoberro, A. (2005) 'Presentació: El bandolerisme a les Terres de l'Ebre (segles XVI–XVII)', *Recerca*, 9, pp. 9–17.

Alonso Mora, A. i Cañabate Fortuño, J. (2021) *El bandolerisme a la vila d'Alcover en la Catalunya del barroc. Voltors i Morells, del mite a la realitat*. Alcover: Centre d'Estudis Alcoverencs.

Amorós i Gonell, F. (2008) 'Notícies de bandolers, lladres de camí ral i forques a l'Urgell durant els segles XVIXVII', a *Actes de la XXXVIII Jornada de Treball*. Barcelona: CEHI–Universitat de Barcelona, pp. 220–246.

Belenguer, E. (2015) 'Bandolers, bandositats i poder reial a Catalunya entre els segles XVI i XVII', *Catalan Historical Review*, 8, pp. 149–160.

Braudel, F. (1953) *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo en la época de Felipe II*. Vol. II. México D.F.: Fondo de Cultura Económica.

Bojnicanova, R. (2007) 'La figura del bandolero en la literatura oral eslovaca y catalana: paralelos folclóricoliterarios'. Tesi Doctoral. Universitat Complutense de Madrid.

Buttafuoco, A. (1997) *Questioni di cittadinanza femminile*. Roma: Protagon Editori.

Calvo, Antonio. (2015). *Impostores. Sombras en la España de las luces*. Madrid: Cátedra.

Carbonell Esteller, M. (1990) 'Les dones i la història', *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 10, pp. 123–142.

Carbonell Esteller, M. (1990) 'Las mujeres pobres en el Setecientos'. *Historia social*, 8, pp. 123-134

Casals Martínez, A. (2018) 'El bandolerisme de la Corona d'Aragó: una mirada per la seva historiografia'. pp.159-18, a *Les minories socials i la justícia. Època medieval i moderna*. Tarragona: Silva Editorial.

Fargas Peñarrocha, Adela, M. (2003) 'Código y realidad de la construcción política de la familia. Catalunya, siglos XVI–XVII', *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 23, pp. 477–500.

Fargas, M. (2017) *La societat a la Catalunya moderna: els seus fonaments en perspectiva de gènere*. Barcelona: Museu d'Història de Catalunya.

Flocel Sabaté, F. (1998) 'Els bàndols com a solidaritat en la societat urbana baixmedieval', *Afers*, 13(30), pp. 457–472.

Gual i Vilà, V. i Català i Dalmau, R. (1985) 'El procés contra el bandoler Gabriel Oliver. Barberà, 1628', *Aplec de treballs*, 7, pp. 143–192.

Gual i Vilà, V., Güell i Junkert, M. (2022) 'Rafael de Biure, els Hospitalers i Vallverd en litigi (1606-1623)', *Podall. Publicació de cultura, patrimoni i ciències*, 11, pp. 95–174.

Guía Marín, L. (2002) 'Dona, honor i bandolerisme: els "desordres" de l'Almirall d'Aragó en la València del segle XVII', *Estudis*, 28, pp. 287–315.

Guinot, L. (2010) *Dones, història i discurs historiogràfic*. València: Publicacions de la Universitat de València.

Hobsbawm, E. (1969) *Bandits*. London: Weidenfeld & Nicolson.

Lerner, G. (1990) *La creació del patriarcado*. Barcelona: Crítica.

Llinares Planells, A. (2018) 'Plecs poètics de bandolers a la Catalunya del barroc. Un exemple de literatura propagandística', *Manuscrits. Revista d'Història Moderna*, 37, pp. 53–80.

López Cordón, V. i Carbonell Esteller, M. (1997) 'Pròleg: Dona, família i matrimoni', a *Historia de la mujer e historia del matrimonio*. Murcia: Universidad de Murcia, pp. 14–15.

Muñoz Sebastià, J.-H. (2005) 'Els Clua de Corbera, bandolers de les Terres de l'Ebre', *Recerca*, 9, pp. 39–65.

Nadal, J. i Giralt, E. (1960) 'La population catalane de 1553 à 1717. L'immigration française', *Population*, 16(4), pp. 607–640.

Orobitg, C. (2020) 'Verter la sangre en la España de la primera Edad Moderna: una perspectiva de género', *Anuario Colombiano de Historia Social y de la Cultura*, 47(2), pp. 295–330.

Portella, J. M. (2009) 'Documents cerverins sobre bandolers (1545–1636)', a *Actes de la XXXVIII Jornada de Treball*, p. 207.

Reglà, J. (1966) *El bandolerisme català del barroc*. Barcelona: Edicions 62.

Sales, N. (1984) *Senyors bandolers, miqueles i botiflers*. Barcelona: Empúries.

Sánchez Cartró, A. (2020). *El bandoler: de personatge històric a mite popular. Estudi del fenomen del bandolerisme durant l'edat moderna i la seva repercussió a l'època contemporània*. Tesi Doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona.

Scott, J. W. (1999) *Gender and the Politics of History*. Rev. ed. New York: Columbia University Press.

Sotorra Figuerola, A. (2008) 'Joan Sala i Ferrer, àlies Serrallonga. De la història a la llegenda', *Pedralbes*, 28, pp. 445–458.

Torres i Sans, X. (1991) *Els bandolers (segles XVI–XVII)*. Vic: Eumo Editorial.

— (1992) 'Les lluites de nyerros i cadells a la Catalunya del segle XVII (1590–1640): un assaig d'interpretació', *Pedralbes*, 12, pp. 171–199.

(2003) 'Faida y bandolerismo en la Cataluña de los siglos XVI y XVII', *Diritto@Storia*, 2. Consultat el dia 10 de gener de 2025 a: <https://www.dirittoestoria.it/lavori2/Contributi/Torres-Faidabandolerismo.htm>

Vicente i Valentín, M. (1990) 'Les dones en els gremis de l'Edat Moderna a Barcelona (segles XVII i XVIII)', *Pedralbes*, 10, pp. 137–142.

Fonts primàries

Arxiu Històric Municipal de Tarragona (AHMT):

Fons de seguretat pública: Fons bandolerisme:

1615, juny, 16. Declaració de tres testimonis en relació amb Francesc Rufes, que confessà haver mort Antoni Soler, de la Pobla de Montornès, veí de Vilabella i haver format part de la quadrilla del bandoler Rovireta. 4 f., català i castellà, B. Sig. top.:12/885.

Còpia dels articles presentats en primer lloc, en relació amb el cas de Francesc Rufes. 6 f., català i llatí, B. Sig. top.: 12/894.

1615. Informe dels còsols sobre els crims i la captura pel cònsol Tost de Francesc Rufes, refugiat a la capella de Nostra Senyora de Llorito. 4 f., català, B. Sig. top.: 12/884

LA TENSIÓ MIGRATÒRIA EXPLICA LA SOCIETAT CATALANA

Miquel Hernández Vallès⁴⁶

Resum Aquest article analitza la immigració com un element estructural en la formació i transformació de la societat catalana contemporània. A partir del cas de Barcelona, el text defensa que les grans onades migratòries no poden entendre's com un fenomen extern o excepcional, sinó com una condició necessària del desenvolupament capitalista, de la urbanització i de la configuració de la classe treballadora catalana. L'article ressegueix tres grans etapes —la industrialització de finals del segle XIX i inicis del XX, el desarrollismo franquista dels anys seixanta i la globalització terciaritzada des dels anys vuitanta i noranta— per mostrar com cada moment històric ha produït noves formes d'absorció de mà d'obra i noves figures d'alteritat. Finalment, el text assenyala que la categoria d'“immigrant” és una construcció política travessada per la contradicció entre la necessitat econòmica de nova població treballadora i la seva estigmatització social, racial i nacional.

Paraules clau: immigració; classe treballadora; Barcelona; capitalisme urbà; Catalunya.

Abstract

This article analyses migration as a structural element in the formation and transformation of contemporary Catalan society. Focusing on the case of Barcelona, it argues that major migratory waves should not be understood as external or exceptional phenomena, but as a necessary condition for capitalist development, urbanisation and the formation of the Catalan working class. The article traces three major stages —industrialisation from the late nineteenth to the early twentieth century, Francoist developmentalism in the 1960s, and the

⁴⁶ Miquel Hernández Vallès és graduat en Història per la Universitat de Barcelona i màster en Història Contemporània per la Universitat Autònoma de Barcelona i l'Euskal Herriko Unibertsitatea. Ha investigat les expressions polítiques que ha adoptat la problemàtica de l'habitatge des de la Transició, així com la seva imbricació amb els processos migratoris a Barcelona.

tertiary economy shaped by globalisation from the 1980s and 1990s onwards— in order to show how each historical moment produced new forms of labour absorption and new figures of otherness. Finally, it argues that the category of the “immigrant” is a political construction shaped by the contradiction between the economic need for new working populations and their social, racial and national stigmatisation.

Keywords: migration; working class; Barcelona; urban capitalism; Catalonia.

Rebut: 15.02.2026	Acceptat: 01.04.2026	Publicat: 15.05.2026
-------------------	----------------------	----------------------

“Els immigrants fan feines dures que els catalans no farien” És una frase que ressona amb força en l’actualitat, pronunciada per persones de diferent signe polític. Podria estar extreta d’un estudi recent sobre l’evolució dels discursos reaccionaris, però no. És una cita recollida per Paco Candel en el context de l’onada migratòria dels anys seixanta a Catalunya (Candel, 2010, pàg. 182 i 296).

La figura de l’immigrant és clau per entendre l’evolució de les societats occidentals des de l’inici de la industrialització. En temps de crisi com l’actual, els discursos racistes no només reapareixen: es reformulen. Aquests relats, però, no sorgeixen del no-res. Les nostres societats s’han construït sobre una frontera clara: la que separa la comunitat nacional, fonamentada en la figura del ciutadà, d’aquell altre convertit en estrany permanent, en bàrbar contemporani. Nous perfils que tornen a ser etiquetats com a immigrants.

Els orígens d’aquesta alteritat no s’han de cercar en la figura mateixa de l’immigrant. La causa és la tensió que es genera entre, d’una banda, una societat que necessita absorbir nova població per a continuar desenvolupant-se econòmicament i, d’altra banda, la competència que aquesta arribada accentua entre la classe treballadora. Aquesta reforça divisions internes que alhora són funcionals per assegurar el domini de la classe burgesa sobre els nousvinguts.

En aquest article centrem l'atenció en el cas de Barcelona per a explicar com ha operat aquesta tensió. És un model exemplar de com les grans ciutats occidentals, centres del poder de la burgesia, han basat el seu desenvolupament en l'absorció permanent de nous contingents de classe treballadora de zones perifèriques. Seguint l'aportació d'autors com Prigogine i Stengers, les ciutats poden veure's com a organismes vius que es "nodreixen de la matèria i energia que els arriba del món exterior" (Delgado, 1997, pàg. 2).

Les ciutats capitalistes generen immigració

Immigrant i ciutat esdevenen així dos conceptes indestriables. Ara bé, com s'ha produït aquesta vinculació? Per respondre la pregunta cal analitzar la gran transformació social que han patit les societats occidentals des de les revolucions burgeses. Hi ha una tendència general que engloba tots els estats industrialitzats: un procés de formació de grans ciutats que es disgrega en tres etapes (Colectivo Ioé, 1999).

A la primera, la industrialització que pren el vol al segle XIX a Londres i s'estén arreu suposa un creixement urbà sense precedents. Milers de persones abandonen el camp i es traslladen a les ciutats per a cobrir la forta demanda de la indústria en creixement: així neix el proletariat modern. Aquest moviment massiu no només desborda les formes socials feudals, sinó que també canvia l'urbanisme. La ciutat surt dels límits medievals i comença la urbanització de nous barris al voltant de les manufactures.

Aquest model es va implementant fins a l'inici de la segona etapa, que comença, per regla general, a partir de la Segona Guerra Mundial i dura fins als anys setanta. És el moment d'auge del model de producció fordista. Amb una gran fragmentació del procés productiu i la necessitat d'una classe treballadora més extensa que permeti la producció en massa, les grans indústries absorbeixen grans contingents de mà d'obra poc qualificada. La població es desplaçarà des de les zones més rurals del país o, fins i tot, des de les colònies i construirà els barris perifèrics de les grans ciutats. És una immigració que sostindrà l'època de major benestar econòmic a Occident.

Mentrestant, una secció de la classe treballadora local ascendirà a una posició social més acomodada. Gràcies a la gran conflictivitat social i àmplies taxes de beneficis, accedirà a llocs de feina amb sous elevats i un estat del benestar que cobrirà part de la seva reproducció.

Les tendències xenòfobes existeixen, però són temperades per l'eufòria de la societat de consum i el creixement econòmic. Fins i tot part de la migració accedeix a engreixar les files d'aquesta creixent classe mitjana.

La tercera etapa s'inicia amb la globalització. El moment d'auge de l'economia occidental arriba al seu límit i es necessiten una sèrie de reconversions. Una de les més destacades és la terciarització de l'economia, provocada per la deslocalització de les indústries a països amb una legislació laboral més permissiva i una mà d'obra més barata. Aquest procés transforma el model econòmic: els sectors productius perden protagonisme i guanya pes l'economia financera, sostinguda sobre la producció global.

Aquesta transformació modifica el paper de la immigració: passa de combustible per a alimentar les noves indústries en creixement a sostenir la constel·lació de serveis en treballs poc qualificats. És també la mà d'obra de les empreses logístiques, de les indústries que externalitzen parts del procés productiu o qui du a terme tasques reproductives, també externalitzades. És en aquest període actual, en un moment de crisi estructural, en què la immigració té dificultats per "integrar-se" en una classe mitjana que també està en descomposició.

El model català

Al llarg d'aquests tres períodes, la societat catalana ha estat un exemple privilegiat d'aquest model. Tant és així que podem afirmar que el naixement i evolució de la classe treballadora catalana no s'entén sense l'absorció de diferents onades d'immigració. Per sostenir-la, cal consultar els estudis de la demògrafa Anna Cabré a finals dels vuitanta, en què analitza les característiques del sistema català de reproducció.

Cabré sosté que la societat catalana presenta, de forma primerenca, el que posteriorment serà anomenat sistema complex de reproducció. Aquest, àmpliament estès en l'actualitat, és el que tenen les societats que creixen tant per la reproducció biològica com per l'arribada contínua d'immigració (Domingo, 2015, pàg. 45). Parlem d'un desenvolupament primerenc perquè, mentre que a la majoria dels països no trobem un esquema complex fins ben entrat el segle XX, a Catalunya ja se segueix des de fa més de cent cinquanta anys. Aquest fet vincula l'evolució de la societat catalana als esquemes de les societats

eminentment urbanes, el que indica la importància de Barcelona com a capital i pol d'influència cap a la resta del país (Cabré, 2007, pàg. 4).

Com veurem al llarg del text, la capital catalana anticipa les transformacions de la població que afectaran la resta del país en les diferents onades d'immigració, esdevenint així la porta d'entrada per a una població que progressivament es dispersarà per la resta de municipis. De fet, des dels anys seixanta no tindrà cap sentit analitzar l'evolució de la població urbana únicament des de l'òrbita de la ciutat de Barcelona. Caldrà situar un marc més ampli, incloent-hi primer l'actual Àrea Metropolitana de Barcelona i, en segon lloc, la resta de Catalunya.

El sistema català de reproducció explica, per tant, com evoluciona una societat eminentment urbana, amb l'arribada de població migrant com a factor clau per al creixement econòmic. Cabré demostra també que la societat catalana no necessita l'arribada de població per a evitar un decreixement, ja que amb el creixement natural hauria mantingut uns números similars al llarg del segle XX (Cabré, 2007, pàg. 6).

Com a resultat, Catalunya ha duplicat la seva població cada setanta-un anys de mitjana des del segle XVIII (Cabré, 2007, pàg. 2). Així i tot, aquest creixement no sempre ha estat associat a l'arribada de nova població. L'onada d'immigració més rellevant abans del segle XIX va ser protagonitzada per la població francesa durant els segles XVI i XVII. Aquesta immigració va contribuir més a frenar la decadència que les fams i epidèmies havien provocat que no pas a iniciar un creixement substancial (Cabré, 2007, pàg. 3).

De fet, entre inicis del segle XVIII i el 1860, el creixement demogràfic va ser conseqüència principalment del creixement natural, és a dir, d'una taxa de fecunditat més alta que la de mortalitat. És al 1860 quan la societat catalana entra plenament en un esquema modern. La fecunditat va disminuir i la immigració es va convertir en el principal motor del creixement demogràfic a Catalunya (Cabré, 2007, pàg. 3).

Per aquest motiu, a partir de finals del segle XIX, la societat catalana experimentarà un creixement exponencial vinculat al desenvolupament del capitalisme i a les diverses fases que constitueixen el procés d'urbanització d'Occident. Així, en paral·lel a les tres fases d'evolució de les ciutats europees, podem situar tres grans onades o etapes d'arribada de població a Barcelona.

Les tres onades migratòries que han conformat la classe treballadora catalana

La primera etapa s'estén des de la segona meitat del segle XIX fins als anys trenta del segle XX. Les necessitats de la ciutat industrial provocaran l'esfondrament de les muralles i la construcció de l'Eixample i això permet la primera gran expansió urbana de la ciutat. La població passarà dels 600.000 habitants del 1900 a superar el milió d'habitants l'any 1930 (Vilar, 1987, pàgs. 282-3). Un creixement que engrossirà les files del proletariat català, ja que un terç de la població industrial de Catalunya l'any 1930 serà resultat de la immigració dels deu anys anteriors (Vilar, 1987, pàg. 286) i que, no només afectarà la capital, sinó que també permetrà l'expansió d'una sèrie de nuclis al voltant, creant així una extensa àrea industrial. Per aquest motiu, mentre que a principis del període Lleida era la segona ciutat del país, l'any 1930 serà superada per Sabadell, Badalona i Terrassa.

L'economia catalana del tombant de segle es trobava en plena reestructuració. La febre de l'or, impulsada per l'expansió desordenada dels negocis del vi i del tèxtil, va donar pas a una crisi de sobreproducció en temps de la fil·loxera. El mercat de les colònies va atenuar temporalment la crisi, però la seva pèrdua deixà al descobert la delicada situació (Sobrequés, 1997, pàg. 515). La fi de la Primera Guerra Mundial, que havia revifat les taxes de guany de la burgesia catalana, va marcar la crisi definitiva d'un tèxtil català que, tot i això, encara era punter a l'estat (Sobrequés, 1997, pàg. 518). En aquesta situació, noves indústries van ocupar l'espai, el què permet una diversificació del sector industrial català. Les hidroelèctriques (com en el cas de la Canadenca), les químiques (que fonamentaran la producció d'un ciment clau per al sector immobiliari) o la metal·lúrgica són els nous sectors en expansió.

Aquestes indústries, juntament amb la política d'obres públiques desenvolupada durant la dictadura de Primo de Rivera, seran les principals causes de la creixent demanda de mà d'obra importada. Durant el segle XIX, la demanda es va cobrir amb l'èxode rural català, en un camp que no es recupera del tot des de la fil·loxera. A inicis del XX, però, l'absorció de població comença a superar els límits de Catalunya. L'any 1930, el grup majoritari serà el valencià, amb un 8,74% de la població. El sector aragonès el seguirà de prop, mentre que les comunitats murciana i andalusa començaran a augmentar de manera significativa (Pitarch, 2018, pàg. 269).

La segona etapa es caracteritza pel desarrollismo i el boom urbanístic de l'època franquista durant els anys seixanta. En aquesta etapa, Catalunya es converteix en el principal destí de més de 670.000 persones procedents de la resta de l'estat, principalment d'Andalusia (d'on procedeixen més de 400.000 persones) i d'Extremadura. Aquest moviment migratori i el desenvolupament urbanístic que l'acompanya representen el creixement més gran que s'ha produït mai a Barcelona, amb la construcció dels barris perifèrics com a tret més destacat.

A finals dels anys cinquanta, el règim franquista posa en marxa el Pla d'Estabilització, liberalitzant part de l'economia. Aquests canvis, en un context de creixement econòmic generalitzat a Occident, inicien la segona revolució industrial a l'Estat. Com havia succeït amb la primera, Barcelona es converteix en un dels principals centres de desenvolupament i producció industrial del país. Les polítiques del desarrollismo impulsen un augment de les inversions en transport i infraestructures destinades al naixent turisme, així com un desenvolupament més elevat de les indústries d'inicis de segle, com la metal·lúrgia i la química, i d'un destacat sector automobilístic, amb la implantació de la fàbrica SEAT (Miret, 2001). L'impacte d'aquestes migracions és molt elevat, ja que Barcelona passa dels poc més d'un milió d'habitants l'any 1940 al més d'un milió set-cents mil el 1975, esdevenint una de les ciutats més densament poblades del món.

La gran rellevància del quinquenni 1964-1968, l'època de màxima arribada de població, ha eclipsat l'existència de migracions anteriors. A l'hora de descriure aquesta onada, sovint se situen els anys cinquanta com el moment d'inici de les migracions del sud de l'estat cap a Catalunya. Tot i això, ja a inicis de segle hi havia sectors del proletariat català que provenien d'Andalusia, com vèiem a l'etapa anterior. A més, considerar els cinquanta com a punt d'inici implica suposar una paralització de quasi vint anys del procés d'absorció de població des de la Guerra Civil. Per superar aquesta visió, cal ampliar la perspectiva sobre les causes de l'emigració. En aquest sentit, els treballs de Martí Marín permeten introduir el concepte de "dret de fuga" (Marín, 2006, pàg. 142). Aquest concepte descriu l'acció d'aquelles persones que no només emigraven perquè hi havia un territori que demandava la seva força de treball, sinó que ho feien en cerca de l'anonimat de la gran ciutat. Un anonimat que permetia allunyar-se de l'opressió que el nou règim va establir a estructures socials més rígides com són les rurals.

Trobem, doncs, una revifada progressiva de la immigració que culmina en l'excelsionalitat dels anys seixanta, per topa posteriorment amb la crisi internacional dels setanta. Entre 1976 i 1985, es donarà un procés de reconversió productiva alineat amb les tendències globals. El tancament de les grans indústries i la terciarització de l'economia catalana, amb un fort predomini del turisme i d'un sector immobiliari cada vegada més financeritzat, mostren el camí. En aquest context, la creixent pèrdua de població de Barcelona, amb una tendència a l'expansió cap a les perifèries encara industrials de l'Àrea Metropolitana, marquen l'inici de la tercera etapa.

Fins a la dècada dels vuitanta, el volum de població internacional a Catalunya era escàs, limitat a petites comunitats de països europeus i d'alguns països llatinoamericans. La crisi dels setanta, però, va frenar l'absorció de migrants, principalment nord-africans, per part dels països d'Europa central. A partir dels anys vuitanta, l'Estat comença a considerar-se un país d'immigració, trencant amb la dinàmica històrica com a país d'emigració (Domingo, 2015, pàg. 51).

L'entrada dels noranta implica noves demandes de població per part del mercat català. Aquesta exigència prové d'un model productiu basat en treballs de baix valor afegit i alt nombre de llocs de treball (com és el cas de l'hostaleria, la logística, la construcció o l'agricultura), però també d'un canvi en la composició de classes a Catalunya. La generalització d'una classe mitjana durant l'etapa anterior contrasta amb el desmantellament de l'estat del benestar en aquest període. Aquest context facilita l'externalització a un nou proletariat internacional de part de la tasca reproductiva (Domingo, 2025).

El creixement provocat per aquesta demanda és evident i, com a conseqüència, la classe treballadora a Catalunya ha experimentat una nova transformació equiparable a la de les onades anteriors. Abans dels noranta, menys del 2% de la població era internacional. Pe contra, l'any 2024 aquesta xifra assoleix el 23,8% (Domingo, 2025). El mercat no només absorbeix aquestes xifres, sinó que filtra l'origen de la migració. En aquest sentit, podem establir que el caràcter terciari de l'economia de Barcelona explica la presència més elevada d'unes nacionalitats per sobre d'altres. Ho veiem en la sobrerrepresentació de població d'origen asiàtic i llatinoamericà de la capital, mentre que les nacionalitats africanes són més presents a la resta de Catalunya, on la demanda de mà d'obra està més vinculada a la indústria i a la feina agrícola (Bayona, 2006, pàg. 127).

Nous reptes, velles preguntes

Si fem una retrospectiva de les fases que hem revisat en aquest article, veiem que Catalunya ha estat històricament una terra d'acollida de nous contingents de població, que han anat engreixant les files de la classe treballadora. Ho ha fet en sintonia amb el desenvolupament del capitalisme occidental, essent Barcelona un bon exemple del model de ciutat burgesa contemporània.

Les diferents onades formen un fil continu que marca la composició de la societat catalana. Avui dia, tres de cada quatre catalans són producte directe o indirecte de les migracions dels segles XX i XXI (CED, 2024, pàg. 16), el que fa encara més evident el caràcter polític de l'etiqueta d'"immigrant". Existeixen immigrants de segona (i fins i tot de tercera generació), persones que no poden desempallegar-se d'un atribut que les arracona als marges. A esquerra i dreta, els discursos reforcen aquesta etiqueta, ja sigui per atiar la fòbia contra aquestes persones com per justificar la seva presència amb el paper que han vingut a ocupar a l'economia catalana.

La burgesia, a través d'agents que expressen els seus interessos, ha mostrat històricament la contradicció que travessa la construcció política de la figura de l'"immigrant". D'una banda, manifesta la por i el menyspreu a una població que identifica com a causa de desordre social. D'altra banda, és conscient que la immigració és alhora causa i conseqüència del model de reproducció social que sustenta el seu propi poder. Als anys trenta, en el context de la primera onada migratòria, Josep Antoni Vandellòs ja va formular amb claredat aquesta tensió, en un posicionament que ha esdevingut referent del pensament posterior.

En el marc d'aquesta contradicció, les classes mitjanes i proletariat autòcton s'han vist abocats, en cada nova etapa de creixement, a una disjuntiva recurrent. La competència interna a la classe ha estat un element de jerarquitització i de preservació de la posició social per a certs sectors de la població i ha sigut camp adobat per a l'arrelament de discursos reaccionaris en moment de crisi. Tanmateix, no podem oblidar que els moments més intensos de la lluita de classes a Catalunya han coincidit amb la fi d'etapes d'expansió econòmica i d'arribada de nova migració.

La primera etapa migratòria porta el nom de la CNT. L'espectacular creixement d'aquest sindicat va anar en paral·lel a la crisi social de la postguerra, a l'encariment del cost de vida que se'n deriva i la consolidació d'un ric teixit associatiu obrer que culminaria el procés de maduració en la revolució social del 36. Sense les migracions del primer terç del segle XX, difícilment podem explicar aquest fenomen organitzatiu a Catalunya.

De la mateixa manera, l'eclosió del moviment antifranquista a finals de la dictadura no es pot entendre sense la segona onada migratòria. La reconstrucció de la classe treballadora com a subjecte amb agència política va ser fruit de la confluència d'uns moviments obrer, estudiantil i veïnal que van prendre a la calor del gran creixement de les perifèries urbanes.

En l'actualitat, ens trobem immersos en una tercera onada migratòria. Ens situem davant d'una nova fase d'evolució del capitalisme, però amb velles preguntes. En aquest context, la conformació d'un subjecte com el que van saber articular les experiències històriques que ens precedeixen, encara és un repte per assumir.

Bibliografia

Bayona i Carrasco, J. (2006). *Factores sociodemogràfics de la distribució espacial de la població de nacionalitat estrangera a Barcelona*. Tesis Doctoral. Departament de Geografia de la UAB.

Cabré, A. (2007): Les onades migratòries en el sistema català de reproducció. A: Diversos autors. *Les onades migratòries a la història de Catalunya. Nadala 2007*. Barcelona: Fundació Lluís Carulla, p. 11-18.

Candel, F. (2010). *Els altres catalans* (edició no censurada). Barcelona: Edicions 62.

CED -Centre d'Estudis Demogràfics- (2024) *La Catalunya dels 8 milions*. Bellaterra: Centre d'Estudis Demogràfics.

Colectivo Ioé (1999). *Inmigrantes, trabajadores, ciudadanos: una visión de las migraciones desde y hacia España*. València: Patronat Sud-Nord, Universitat de València.

Delgado, M. i Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, (1997). *Ciutat i immigració*. Barcelona: Centre de Cultura Contemporània de Barcelona.

Domingo, A. (2015): *Migracions del segle XX i XXI a Catalunya. Una mirada Candeliàna*. Barcelona: Col·lecció Ciutadania i immigració, n. 11, Departament de Benestar Social i Família, Generalitat de Catalunya.

— (2025). Migracions i reproducció demogràfica i social a la Catalunya contemporània. *Idees: Revista de temes contemporanis*, No. 64.

Marín Corbera, M. (2006): Franquismo e inmigración interior: el caso de Sabadell (1939–1960). *Historia Social* 17: 131–151.

Miret, N. (2001): “Las aportaciones de la inmigración al proceso de metropolización: El caso de Barcelona” *Geo Crítica. Scripta Nova. Revista electrónica de geografía y ciencias sociales*. Barcelona: Universitat de Barcelona, no 94

Pitarch Calero, K., Villar Garruta, C., López-Gay, A. (2018): "Ser migrante en la Barcelona de 1930. La inmigración valenciana en el barrio de la Barceloneta", *Pasado y Memoria. Revista de Historia Contemporánea*, 17, pàgs. 259-299.

Sobrequés i Callicó, J. i Alberch i Fugueras, R. (1997). *Història contemporània de Catalunya*. Barcelona: Columna.

Vilar, P., et al. (1987). *Història de Catalunya*. 1a ed. Vol. 6. De la revolució de setembre a la fi de la Guerra Civil : 1868-1939 / per Josep Termes Barcelona: Edicions 62.

EL FRONT D'ALLIBERAMENT GAI DE LES ILLES (FAGI) I EL PAPER DEL MOVIMENT GAI EN LA MALLORCA DELS ANYS VUITANTA

Josep Martínez Rigo⁴⁷

Josepmartinezrigo2001@gmail.com

Resum: Dins la història queer, el Front d'Alliberament Gai de les Illes (FAGI) constitueix una peça clau per a la comprensió d'aquest fenomen. El FAGI suposà una organització clau en la visibilització i normalització del col·lectiu LGBTIQ+ a Mallorca durant la cultura i societat posttransicional. L'organització protagonitzà diverses accions i polèmiques importants que trasbalsaren a la societat mallorquina, caracteritzada pel seu conservadorisme, durant l'època. Aquesta organització anà molt lligada, fins a bon punt influenciada i impulsada, pels moviments d'alliberament gai de Catalunya a mans d'Armand de Fluvià i seguint moltes de les tesis que aquesta impulsà. Aleshores, una de les seves personalitats més destacades, Juan Juanito López, sindicalista i militant comunista que encapçalà moltes de les reivindicacions i accions de l'organització i del comitè de marginats del PCE. El llegat d'aquesta organització, malgrat no tenir continuïtat al present amb l'organització LGBTIQ+ institucional, Ben Amics, amb els esforços de memòria de la darrera dècada han agafat relleu i referencialitat en el món queer mallorquí.

Paraules clau: Homosexual, moviments socials, FAGI.

⁴⁷ Josep Martínez Rigo (2001, Ciutadella de Menorca), graduat en Història i màster universitari del professorat per la UIB, és un professor de secundària i historiador menorquí, arrelat a Mallorca, centrat en els moviments socials, el paper de la cultura en la història (especialment els videojocs), les organitzacions comunistes i la memòria democràtica. És col·laborador del portal Arrels Democràtiques i de la revista de divulgació en català Ab Origine.

Abstract: Within queer history, the *Front d'Alliberament Gai de les Illes* (FAGI) constitutes a key case for understanding the emergence of LGBTIQ+ activism in Mallorca. The FAGI played a central role in the visibility and normalisation of the LGBTIQ+ community within the island's post-Transition culture and society. Through several actions and public controversies, the organisation challenged a Mallorcan society still strongly marked by conservatism. Its development was closely connected to, and partly influenced by, the gay liberation movements in Catalonia, especially through the work of Armand de Fluvià and the political theses promoted by those circles. One of its most prominent figures was Juan “Juanito” López, a trade unionist and communist militant who led many of the organisation's demands and actions, as well as those of the PCE's committee for marginalised groups. Although FAGI did not have direct organisational continuity in the present-day institutional LGBTIQ+ association Ben Amics, recent efforts of historical memory have restored its relevance as a point of reference within Mallorcan queer history.

Keywords: homosexuality; social movements; FAGI; gay liberation; Mallorca.

Rebut: 12.01.2026	Acceptat: 12.02.2026	Publicat: 15.05.2026
-------------------	----------------------	----------------------

Introducció

Al 16 de novembre de 1984, un grup de persones passejaven pel centre de Palma en clau processonària. La diferència d'una processó usual era la gent que la duia, molt llunyana de qualsevol grup de devots catòlics. Un grup de persones del FAGI clamava en contra del Sant Reprimoni Beneït, figura satírica del primer batle democràtic de Palma des de les eleccions municipals de 1978. La raó d'aquesta manifestació fou el tancament de locals d'ambient gai excusant-se l'ajuntament en motius d'higiene. Les conseqüències d'aquest esdeveniment han marcat de forma significativa la memòria queer, referint-nos a aquesta com el conjunt de relats, pràctiques i referents que articularen la genealogia del moviment, mallorquina en clau combativa i reivindicativa, junts a altres episodis. Per aquesta raó, és

força rellevant, encara i més en el context actual, analitzar el desenvolupament d'aquest moviment i entendre el seu impacte des d'una perspectiva històrica.

En l'estat de la qüestió, en l'àmbit acadèmic el FAGI i el col·lectiu LGBTIQ+ manca de cap monografia. Només s'ha parlat del FAGI de forma molt breu a escrits de caràcter general com el llibre de Piro Subrat *Invertidas y rompe patrias: Marxismo, anarquismo y desobediencia sexual y de género en el Estado español (1868-1982)* a on es tracta de forma àmplia, crítica i rigorosa la qüestió de gènere i queer i les cultures polítiques radicals a la història contemporània d'Espanya. A aquesta obra, es tracta de forma molt breu a la FAGI amb més de dues pàgines a on es pot observar clarament la situació que enfrontava de debilitat numèrica, mancada d'un òrgan propi d'expressió estès al temps i marginat dins el Moviment d'alliberament gai a la resta de l'Estat. Altres treballs que parlen sobre la qüestió és el de (Macías González & Vives Barceló, 2019) a on es fa referència a la construcció del moviment gai, el FAGI i el seu paper històric. Després, Armand de Fluvià parla sobre el fenomen històric de la formació dels moviments gais als Països Catalans, tot i que centrant-se en Catalunya (de Fluvià, 2013).

Més enllà de referències puntuals en altres obres, destaca sobretot la tasca periodística, divulgativa i memorialística en la commemoració d'aquest moviment. Aquestes solen parlar sobre el caràcter avantguardista en l'acció política queer i la manca de continuïtat del seu llegat a causa de la seva dissolució en la partida de Juan López de l'illa per causes legals (Mateu, 2008) (Balasch, 2023). Dins la memòria, especialment, el tema ha estat tractat de forma específica per part del Consell de Mallorca amb una presentació sobre el llegat de la història de la mobilització queer i amb programacions especials per part de l'ens de Radiodifusió IB3 (Aire !, 2024).

. La metodologia d'aquest treball es fa a través de la bibliografia disponible, l'ús de diaris de l'època i entrevistes realitzades a figures com Juan López. El marc cronològic del treball se centra entre els anys 1970, aprovació de la Llei de Perillositat Social, i l'acabarem l'any 1991 amb la dissolució del FAGI. Ens centrarem fonamentalment en el FAGI i en el seu paper històric, reflexionant sobre la tasca i el llegat que han deixat als moviments queer mallorquins. Durant el treball farem ús de les diferents categories "gai", "homosexual" i "queer" per a esmentar a la primera com una categoria jurídica/mèdica històrica, la segona per a referir-nos a una identitat política i queer com a una categoria actual que engloba la

diversitat del moviment LGBTIQ+. Els objectius d'aquesta tasca és donar una base per a estudis de la qüestió queer mallorquina, de comprendre el paper del FAGI.

La hipòtesi que mou aquest treball és el FAGI com a moviment marginal format per persones properes a espais radicals i activistes de Mallorca que conformen el Front com a centre de vindicació i visibilització de les problemàtiques i programes queer del moment. Malgrat la manca de continuïtat i les seves dimensions reduïdes, foren essencials en la construcció de la memòria queer de l'Illa.

La llei de Perillositat social, antifranquisme i moviment gai i el context mallorquí

L'any 1970 s'aprovà la Llei de Perillositat i Rehabilitació Social, reemplaçant la Ley de Vagos y Maleantes, reforma de la llei del mateix nom promulgada a la Segona República i primera a introduir el concepte de perillositat social en el dret espanyol (Basoco Terradillo, 2020). La llei tenia l'objectiu de perseguir i criminalitzar conductes i formes de vida dissidents respecte al paradigma nacionalcatòlic que hegemonitzava la societat espanyola, així com els projectes socials plantejats pel règim franquista de caràcter cisheterosexista i blanc, fet que s'observà en la persecució dels gitanos i dels homosexuals. La llei es justificava baix una suposada base científica entroncada amb el pensament biomèdic, és a dir un paradigma a on el centre de les qüestions de salut és la biologia individual i no tant els contextos a on es situa cada persona, imperant que recollia tradicions eugenèsiques i que implicava la patologització de la dissidència sexual i de gènere. Aquest paradigma sorgia de fonts com Gregorio Marañón i Vallejo-Nájera, els quals esmentaren la situació d'abnormalitat de les dissidències sexuals i la necessitat de construir models psicològics i psiquiàtrics per a poder "curar" aquesta "afectació". Aquesta llei, plenament integrada dins el paradigma biomèdic, cerca patologitzar la dissidència, en aquest cas sexual i de gènere, amb l'objectiu de despolititzar, deshumanitzar i imposar el model de família i relació heterosexual catòlic per la via repressiva. A això se li suma també la instrumentalització de les penes amb treballs forçats per a impulsar la reproducció del capital espanyol en certes instàncies en un exercici d'equiparació de l'homosexualitat amb la prostitució⁴⁸.

⁴⁸ (BOE, 1970)

Però, el rebuig de l'homosexualitat no era patrimoni exclusiu del règim, sinó que en l'antifranquista ja s'havien donat casos de repressió o discriminació per raó de sexualitat. Piro Subrat, per exemple, detalla el cas de Jaime Gil de Biedma, el qual durant la seva època universitària volia integrar-se al PSUC, sol·licitant directament a Manuel Sacristán la seva entrada. Segons testimonis recollits de l'època, Sacristán es negà d'acord amb les “decantacions amoroses” de Gil de Biedma, és a dir per la seva condició d'homosexual, la moral conservadora i en instàncies puritana dels dirigents comunistes baix la idea de moral proletària (Subrat, 2019: 167-170), que rebutjava el fet gai com a “degeneració burgesa”. La qüestió lèsbica tampoc era aliena a aquest factor, especialment amb cultures polítiques i espais organitzatius hipermasculinitzats, fet que retrata Carmen Alcalde amb precisió (Alcalde, 1979).

Malgrat aquesta situació, els moviments d'alliberament gai arreu de l'Estat Espanyol varen fruir, destacant el FAGC a on es proposava un programa i ideari revolucionari. En aquests, plantejaven un programa extens basat en els següents punts: L'emancipació de les xarxes relacionals cisheterosexistes i de la família nuclear, la llibertat sexual i el suport a l'acció revolucionària feminista en l'emancipació de la dona. Se li agreguen també el suport a les prostitutes (tant dones cis com trans), reivindicacions per posar fi a tota mena de discriminació basada en la sexualitat i el gènere (especialment la jurídica i la mèdica), impuls de l'educació i inclusió gai i la mobilització contra el capitalisme com a centre de tota opressió humana (Maria García, 2019: 4-5).

El context mallorquí, seguint les idees establertes prèviament, no era gaire diferent. La societat mallorquina era conservadora, fet que es reflecteix en les primeres eleccions autonòmiques amb la victòria d'Alianza Popular. L'homofòbia era un fet prou preponderant i alguns homosexuals foren perseguits a l'arxipèlag durant el franquisme baix el paraigua de la Ley de Vagos y Maleantes i la Llei de Perillositat Social (Martí, 2020). L'església, per la seva banda també defensava el model nuclear i heterosexual de família.

La premsa tampoc perdonava, perquè la qüestió homosexual seguint els paradigmes de la psiquiatria franquista i de fort conservadorisme social. Com mostra l'exemple de Josep Vallespir al diari Balears, justificà l'assassinat homòfob i apel·là a la realització de lobotomies baix un pretext de científicitat⁴⁹.

⁴⁹ [BVPH] Balears 11/6/1975 (p.21) y Balears 2/2/1977 (p.48)

L'homosexualitat era, per tant, un fet marginalitzat a la societat mallorquina, amagat a certs barris i zones de Palma com és al Barri Xino⁵⁰ a on sectors marginals de la societat podien exposar la seva dissidència i existència de forma més visible. També la zona fou el lloc a on s'expandí el fenomen drag a la Sala Rosales o cabarets com Casa Vallés. Després, i amb la fundació del FAGI, la presència LGBTIQ+ al carrer es faria més visible a través de les festes que realitzaven a Ses Voltes, devora la Catedral de Palma amb l'objectiu de protestar contra la moral de l'Església catòlica.

Juanito López Garrido i la FAGI

Nascut al 1957 a Villalmea, Juan Juanito López arribà al 1973 a Mallorca com a treballador del sector turístic. En aquest context, impulsarà en els hotels de la zona de S'Arenal de Palma la militància sindical per via de CCOO i la política, primer amb Bandera Roja i després amb el PCE, essent ja reconegut pels seus companys com el camarada gai (Martínez Rigo, 2022)⁵¹. En aquesta darrera organització, impulsà a Palma la comissió del PCE de marginalitzats i paral·lelament formà el FAGI.

La FAGI té el seu origen en una visita d'Armand de Fluvià en nom de la FAGC a l'illa, encomiant a Juan López a fundar un Front al context insular l'any 1976. Aquesta organització no seria activa fins dos anys després, assumint el rol dirigent al costat de l'anarquista Biel Mesquida, qui actuaria de portaveu (Subrat, 2019: 518), i assistirà a les reunions de la Coordinadora de Fronts d'Alliberament Homosexual⁵². La FAGI seguí el programa de la FAGC, fins al punt de l'exactitud en alguns punts i idees, fet lògic a causa del suport d'Armand de Fluvià i Jordi Petit a l'organització⁵³.

El FAGI era un grup poc nombrós i només present a Mallorca, arribant a la dotzena de militants als anys vuitanta. Malgrat aquest fet, la seva estratègia de confrontació pública contra els valors morals dominants i el seu activisme els van fer centre mediàtic al context insular. A part de les accions de difusió i divulgació sobre la identitat gai i les festes de Ses Voltes, l'any 1979 varen organitzar el primer orgull de la història de l'illa. També als mitjans

⁵⁰ El Barri Xino compren la zona de Canamunt de Palma i del Carrer Sindicat. Durant els anys 90 patí un procés de forta gentrificació a causa de les polítiques de l'ajuntament de Palma.

⁵¹ "Cal esmentar a Joan Lopez que després seria fundador i ànima del FAGI"

⁵² [BVPH] Balears 10/6/1977 (p.3)

⁵³ Front d'Alliberament Gai de les Illes, Agosto de 1984

intervenien denunciant l'homofòbia com fou el cas del programa de La Clave de 1983, criticant RTVE16 per a convidar a furibunds homòfobs com Santiago Martínez-Fornes que defensava teràpies de conversió o Gabriel Elorriaga que definia l'homosexualitat com a resultat de la “mala educació i de la barbàrie” que ha de ser solucionada⁵⁴. Malgrat això, s'elogia al programa per donar visibilitat a la problemàtica gai. Un altre episodi molt sonat fou el cas del iot Azor. L'any 1985 Felipe González va fer ús del iot Azor, que havia estat el iot personal de Franco, per a fer vacances a Portugal. Cal aclarir que el Iot, malgrat de ser de titularitat pública, estava sotmès a criteris institucionals i havia estat emprada per a usos personals o cedit a certs col·lectius en moments puntuals. La FAGI, en el seu cas, va reclamar la cessió del iot per a fer un creuer gai al Mediterrani, en tant que el iot era de titularitat pública i el mateix Felipe González ja havia dit que si la gent el volia només l'havien de demanar (Subrat, 2019: 518) (Martí, 2023).

L'episodi més destacat i commemorat és el de la processó del Sant Reprimoni Beneït en contra de l'administració socialista de l'Ajuntament de Palma. Ramón Aguiló l'any 1983 aconseguí la majoria absoluta de l'Ajuntament de Palma i governa sense cap impediment dins la corporació. Entre els nous projectes, destacà la campanya de salubritat pública contra bars de prostitució i bars d'ambient al port de Palma i al barri de la Gomila l'any 1984. La iniciativa fou dirigida per Ginés Quiñonero, exsecretari del PCE al franquisme i activista veïnal de Son Gotleu que representava el sector més reaccionari del PSOE mallorquí, com a regidor de Sanitat. El resultat foren el tancament de 35 bars, 3 dels quals eren gais que complien amb la legislació, baix l'acusació de “realizar actividades peligrosas para la juventud y atentar gravemente contra las buenas costumbres” (Subrat, 2019: 518). Era un atac en contra de tot allò que defugís del marc de domini cisheterosexual i dels sectors marginalitzats de Palma. La FAGI, perquè sortí al carrer en una manifestació performativa en forma de processó catòlica amb el suport de l'Assemblea de Dones Lesbianes, el Col·lectiu Antimilitarista, el Partit Socialista de Mallorca, CCOO, el Moviment Comunista de les Illes, les Joventuts Comunistes de les Illes, el Partit Comunista de les Illes Balear i el diari Liberación (Subrat, 2019: 518). La manifestació comptà amb el suport de 200 persones, tot i que les autoritats ho rebaixessin a 30, i irromperen al ple de l'ajuntament presidit per Aguiló. El grup que entrà, liderat per López Garrido, va esperar que acabés el ple i li va donar a Aguiló la llista de firmes en contra del tancament dels bars. Malgrat que Aguiló els va rebre i

⁵⁴La Clave (RTVE), 1983, pp. 21:55-23:55.

parlamentà, es negà a acceptar la proposta. El grup d'activistes, doncs, es negà a sortir i realitzà una ocupació simbòlica, resistint el desallotjament de la policia en un acte de resistència passiva (Martí, 2023). Les conseqüències de l'acte foren un fort escàndol públic, tacant la imatge del batle de Palma i de Ginés Quiñonero, i donant visibilitat pública al col·lectiu gai a l'illa.

Posteriorment, la FAGI celebrà altres actes com manifestacions en suport al moviment gai americà després del fall del suprem que confirmava penes de presó per sodomia i sexe oral homosexual a Geòrgia o l'acció política en la campanya per una Llei Antidiscriminació de la CFLH. Se seguiren amb diversos actes de conscienciació sobre la SIDA en el moment àlgid d'epidèmia. Però la FAGI acabaria dissolent-se lentament després del litigi de calúmnies contra el diari Balears per desqualificacions físiques i intel·lectuals per una suposada acció a la delegació del govern que implicava el llançament de potes de pollastre (Balasch, 2023). Malgrat que el diari estava disposat a arribar a un tracte, i no escoltant a la seva advocada Catalina Moragues, López Garrido continuà el procés judicial. En el dia del procediment, la seva advocada el va abandonar i ella causa finalment va decantar-se en favor del diari. Aquest motiu el va empènyer a marxar de l'illa i instal·lar-se a Catalunya, a on resideix actualment. La FAGI desapareixeria finalment l'any 1991 i seria substituïda, simbòlicament més que de fet, per Ben Amics.

Conclusions

La història del moviment queer es troba encara lluny de ser un fet força desenvolupat a l'àmbit de les Illes Balears en la investigació sociocultural i política. La manca de monografies i d'estudis transdisciplinaris impedeixen tenir una imatge més àmplia del desitjable respecte a la temàtica, essent copsat per articles de divulgació o de memòria democràtica. Així, la feina ha sintetitzat la destacada història del moviment gai en la figura del FAGI, tot i que cal aprofundir en l'assemblea de dones lesbianes per intentar comprendre també la història lèsbica de les Illes Balears.

Es pot dir que les bases es troben per a poder fer un estudi general del moviment gai i focalitzarho a Mallorca. La figura de la FAGI i de Juanito López Garrido s'han convertit, amb els esforços institucionals i de moviments socials, en uns referents de la militància queer. De

la acció política contra l'hegemonia social del cisheteropatriarcat i el seu llegat es continua commemorant avui en dia, servint com a referent en la militància dels col·lectius presents i trencant amb la idea d'una illa monolítica i conservadora. Es confirma, doncs, la idea que la FAGI, malgrat les seves petites dimensions, suposà un actor destacat per l'època que trencà amb les normes socials del moment i impulsà la visibilitat del col·lectiu LGBTIQ+ al territori, intervenint en els moviments socials i ajudant a iniciar el trencament de l'homofòbia imperant. El Sant Reprimoni també ha quedat com un episodi històric a destacar i que marcà una de les accions més destacades que ha realitzat el col·lectiu al context insular.

Bibliografia

Balash, M., 2023. La vida valiente de Juan López. [En línia] Available at: <https://goo.su/vGXYeyi> Últim accés: 16 d'abril de 2025.

Basoco Terradillo, J. M., 2020. Homofobia y ley penal: la homosexualidad como paradigma de peligrosidad social en el Derecho penal español (1933-1995). *Revista de Estudios Jurídicos y Criminológicos*, Issue 1, pp. 63-102.

de Fluvià, A., 2013. Orígens i història del moviment homosexual als Països Catalans. *DivÈrsia*, Issue 3, pp. 39-63.

Macías González, L. & Vives Barceló, M., 2019. Les persones grans LGBTI. Una mirada actual. A: C. Orte Socías, ed. *Anuari de l'envelliment*. Illes Balears 2019. Palma: Universitat de les Illes Balears, pp. 276-307.

Maria García, R., 2019. *Ciudadania y movimiento LGTB*. Murcia: Autoproducido.

Martí, N., 2020. *Repressió franquista contra l'homosexualitat a les Illes*. [En línia] Available at: <https://goo.su/XSFI> Últim accés: 17 d'abril de 2025.

Martí, N., 2023. *La Llei de perillositat i rehabilitació social i el naixement del moviment LGTBI a les Illes Balears*. [En línia] Available at: <https://shorturl.at/VdrIR> Últim accés: 17 d'abril de 2025.

Martínez Rigo, J., 2022. *Entrevista a Bernat Riutort*. [En línia] Available at: <https://arrelsdemocraticues.org/entrevista-a-bernat-riutort/> Últim accés: 16 d'abril de 2025.

Mateu, A., 2008. *Allò que no va poder ser*. [En línia] Available at: <https://shorturl.at/87BR6> Últim accés: 16 d'abril de 2025.

Subrat, P., 2019. *Invertidas y rompepatrias: Marxismo, anarquismo y desobediencia sexual y de género en el Estado español (1868-1982)*. Salamanca: Editorial Imperdible.

Fonts primàries (audiovisuals, impreses, premsa i literàries)

Aire!, 2024. *Aire 0309 - Juan López Garrido (Villamalea, 1957)*. [En línia] Available at: <https://goo.su/HeycHT> Últim accés: 16 d'abril de 2025.

Alcalde, C., 1979. *Cartas a Lilith*. Barcelona: Bruguera. BOE, 1970. Ley de peligrosidad y rehabilitación social. [En línia] Available at: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1970-854> Últim accés: 17 d'abril de 2025.

El País, 26/03/1981. *Presentación del documento "Los comunistas y la cuestión homosexual"*. [En línia] Available at: <https://goo.su/wodf6> Últim accés: 17 d'abril de 2025.

El País, 26/08/1985. *Juan López*. [En línia] Available at: <https://goo.su/1WzQGXw> Últim accés: 7 d'abril de 2025].

Front d'Alliberament Gai de les Illes, Agosto de 1984. FAGI (Folleto). Palma: Autoeditado. (Font primària impresa)

La Clave (RTVE), 1983. *Homosexuales*, s.l.: RTVE.

López Garrido, J., 14/08/1983. *Los gais y La Clave*. [En línia] Available at: <https://goo.su/4OTlz> Últim accés: 17 d'abril de 2025.

¿ESTAVEN MARGINATS ELS ESCLAUS A L'ESPANYA DE L'EDAT MODERNA?

Pablo Molejón⁵⁵

Institució Milà i Fontanals – CSIC

pablo.molejon@rai.usc.es | ORCID: 0009-00067670-9288

Resum Un dels grups socials de l'Espanya Moderna que ha estat més identificat amb la categoria de “marginalitat” és el de les persones esclavitzades, sempre presentades com a individus les activitats dels quals recorrien als marges de la societat. Amb tot i amb això, la recerca està assenyalant cada cop més com l'esclavitud era un fenomen plenament integrat a la vida quotidiana de moltes ciutats de la Monarquia, amb molta presència en diversos àmbits de la economia, la cultura popular, la vida social, etcètera. En aquest breu article ens proposem explorar fins a quin punt podem utilitzar el paradigma de la marginalitat per parlar de la situació de les persones esclavitzades a la societat de l'Espanya del Antic Règim, i, inclús, fins a quin punt la categoria dels “marginats” és útil per a estudiar les minories ètniques, socials i/o religioses a l'Edat Moderna.

Paraules clau: Esclavitud, Edat Moderna, Marginalitat, Societat, Inquisició.

Abstract One of the social groups in Early Modern Spain that has been most categorised as “marginal” is that of enslaved people, always presented as individuals whose activities took place on the margins of society. Despite this, research is increasingly pointing out how slavery was a phenomenon fully integrated into the daily life of many cities of the

⁵⁵Pablo Molejón és investigador visitant al Departament de Ciències Històriques de la Institució Milà i Fontanals de Recerca en Humanitats (CSIC, Barcelona). Despatx 204, Carrer de les Egipcíaques, 15, Barcelona 08014, Catalunya. Aquest treball s'ha realitzat en el marc del projecte de recerca PID2022-138689NB-100 “La esclavitud en el Mediterráneo bajomedieval: de los mercados de aprovisionamiento a la ¿integración social?” (IPs: Dra. Roser Salicrú i Lluch, Dr. Ivan Armenteros Martínez).

Monarchy, with a strong presence in several areas of the economy, popular culture, social life, etc. In this brief paper, we aim to explore to what extent we can use the paradigm of marginality to talk about the situation of enslaved people in Early Modern Spanish Society, and even to what extent the category of “marginalised” is useful for studying ethnic, social and/or religious minorities in the Ancien Régime.

Keywords: Slavery, Early Modern Period, Marginality, Society, Inquisition.

Rebut: 02.02.2026	Acceptat: 04.03.2026	Publicat: 15.05.2026
-------------------	----------------------	----------------------

Introducció: fonts i prejudicis

El tema d'aquest primer monogràfic gira al voltant dels individus considerats històricament marginats, una categoria sovint utilitzada per a referir-se a les persones esclavitzades que van viure als territoris de la Monarquia Hispànica durant tota la seva existència, fins a l'abolició gradual de l'esclavitud entre 1817 i 1886. De fet, el marc mental que presenta als individus esclavitzats com a marginats encara té bastant pes a l'imaginari col·lectiu i inclús en bona part de la historiografia. Però, aquest és un paradigma sostingut entorn de dos eixos no només erronis, sinó també perillosos. Per una banda, a l'imaginari públic té molt de pes la imatge de les persones esclavitzades com a subjectes passius als processos històrics, com a objectes quasi materials sense cap mena de capacitat d'acció. A la vegada, aquesta idea té el seu suport en una altra proclama habitual, que es aquesta que afirma que els individus esclavitzats estan invisibilitzats a les fonts amb les quals hi treballem els historiadors.

Tots dos axiomes, com diem, estan equivocats i son el reflex de pràctiques i idees allunyades del que la historiografia de l'esclavitud ha vingut fent, com a mínim, en aquesta última dècada. Per una banda, la imatge de l'esclau com a objecte passiu és fruit de la reproducció literal de la perspectiva de les fonts més convencionalment utilitzades per a

l'estudi de l'esclavitud. És la idea que automàticament es forma hom quan llegeix acríticament cartes en les quals els individus esclavitzats són comprats i venuts, inventaris de béns en els quals apareixen com a un bé més, testaments en els quals són deixats en herència, etcètera. Però, la tasca dels historiadors no és la de reproduir el contingut de les fonts, sinó ser conscients de la seva finalitat i els seus biaixos i, en conseqüència, desentranyar les realitats socials que hi havia al darrere.

Per altra banda, el predomini que tenien fins fa relativament poc temps el tipus de fonts anteriorment esmentades en els estudis sobre esclavitud ha portat a que, en determinats sectors, es parli d'un silenciament de les veus esclavitzades als arxius històrics i que, per tant, la documentació que alberguen no arriba, o directament no serveix, per treure-les del silenci. Però, aquesta postura ignora que els arxius del món ibèric emmagatzemen kilòmetres de documentació en la qual podem observar la vida d'aquestes persones més enllà de la seva condició d'esclaves: processos judicials de tot tipus, testaments de persones alliberades, cartes de manumissió, llibres parroquials (baptismes, matrimonis, defuncions...), visites pastorals, entrevistes a esclaus nouvinguts a la Península⁵⁶ i fins i tot correspondència privada⁵⁷. En poques paraules, no és cert que la documentació d'arxiu reflecteixi a les persones esclavitzades únicament com a objectes. Només és necessari realitzar més treball d'arxiu, creuar més documentació i saber llegir-la críticament per a comprovar-ho.

És cert, per suposat, que les veus esclavitzades ens arriben, en la majoria de les ocasions, travessades pel biaix de la institució de poder que les recollia. Especialment quan es treballa amb documentació judicial o amb fonts com les presentacions de captius, les experiències que transcendeixen als documents són aquelles que són fruit d'un incident, d'una injustícia, d'un plan que surt malament... i això condicionarà no només el relat que ofereixi l'individu esclavitzat, sinó també la manera en que aquest quedarà enregistrat, travessat per la mirada del poder. Però això afecta a les persones esclavitzades i, en general, a tots els grups

⁵⁶ Ens estem referint al fons de Presentacions de Captius conservat a l'Arxiu del Regne de València. Des del segle XV, a València (1409) i a Barcelona (1434) va ser obligatori que els captius nouvinguts als dos ports fossin sotmesos a un interrogatori per part del batlle de la ciutat, a fi de determinar si havien estat capturats en guerra justa i, en conseqüència, si era legal la seva esclavització. Les transcripcions d'aquests interrogatoris, però, només es conserven pepr al cas de València, i han estat analitzades sobretot per a cronologies baixmedievales (Salicrú i Lluch, 2021; Blumenthal, 2009; Marzal Palacios, 2006; Hinojosa Montalvo, 1971).

⁵⁷Un gran exemple són les riquíssimes cartes entre Felipa de la Cruz, esclava resident a Sevilla, i el seu marit Antón Segarra, alliberat i emigrat a Amèrica, les quals han estat analitzades per Chloe Ireton (2025) i, més detingudament, en una biografia de la parella que està en vies de ser publicada.

socials que estiguin apartats de les esferes del poder, i això no ha impedit que se'ls estudiï. Els biaixos de la documentació d'arxiu no són motiu per a desautoritzar-la com a font d'informació valuosa. Són, en el pitjor dels casos, un obstacle que els historiadors hem de saber superar; i, en el millor, una font de coneixement en si mateixa que ens parla de com aquelles institucions i òrgans de poder es relacionaven amb les persones sobre les quals emmagatzemaven informació.

El paradigma de la marginalitat, per tant, se sustenta en el lloc comú que presenta als esclavitzats com a objectes passius i invisibilitzats en la documentació. Vist que aquest lloc comú és fals, hi cap preguntar-se fins a quin punt el paradigma de la marginalitat de les persones esclavitzades també ho és. En aquest breu article tractarem de reflexionar al respecte, recorrent a fonts, documents i exemples amb què hem treballant al llarg de les nostres diferents recerques. Les grans diferències entre tipologies documentals i l'enorme dispersió de fonts en què podem trobar aquest tipus de testimonis fan que sigui pràcticament impossible respondre de manera sistemàtica a la pregunta que ens fem al títol d'aquest article, menys encara en un text tan breu com aquest⁵⁸. En aquest marc, tan sols ens queda tractar d'elaborar un trecclosques ajuntant peces concretes i molt diferents entre sí però que, en el seu context, són suficientment representatives. Aquestes peces poden ser processos inquisitorials, judicis civils, testaments, cartes d'alliberament o inclús fonts en les quals les persones esclavitzades no apareixen per sí mateixes però que, en canvi, ens permeten dibuixar determinats aspectes de la seva vida quotidiana, com ara les ordenances municipals⁵⁹.

⁵⁸En aquest camp, la sistematicitat només és possible quan es treballa amb corpus documentals concrets i en marcs geogràfics delimitats. Al camp dels estudis sobre esclavitud a partir de fonts judicials, vegeu Fernández Martín (2024) per l'àmbit de la justícia civil al sud de la Corona de Castella, Armenteros Martínez (2008) per a la ciutat de Barcelona a la Baixa Edat Mitjana, o Molejón (2026, en premsa) per a la justícia inquisitorial a la Corona d'Aragó.

⁵⁹Les ordenances municipals són documents que, si bé no recullen les veus pròpies de les persones esclavitzades, permeten crear una imatge aproximada del grau de participació social i, sobretot, de com aquesta era percebuda per les autoritats segons el moment. Les ordenances ens mostren individus esclavitzats participant activament en la vida econòmica de les ciutats (comprant, venent, manufacturant...), a la vida social (transmetent informació, apostant) i a la vida cultural (participant en festes, processons...). Sobre les ordenances com a font per a l'estudi de l'esclavitud, vegeu González Arévalo (2022) per a la Corona de Castella. En l'àmbit de la Corona d'Aragó i, més concretament, de la Catalunya baixmedieval, les ordenances municipals també han estat força explotades per estudiar l'esclavitud. Vegeu Armenteros Martínez (2015:27-61), Armenteros Martínez (2025) o Mutgé i Vives (2000), entre d'altres.

1. Mil mons de relacions

El 1640, Cara, “mora natural de Berberia”, va ser alliberada per la seva propietària, Estefania de Bidobro i Miranda, de qui havia estat esclava durant 8 anys. Ja en llibertat, va voler tornar a la seva terra, i va sol·licitar a la Inquisició de Toledo que obrís diligències contra ella mateixa per demostrar que era mora i que, per tant, podia sol·licitar un passaport per viatjar a Berberia⁶⁰. A partir d’aquí, els interrogatoris que el Sant Ofici va realitzar als veïns i coneguts de Cara mostren un ventall extraordinàriament ric de relacions socials basades en la convivència, la conversa i el contacte quotidià entre individus de diferents ètnies, religions, estrats socials i condicions jurídiques.

Les persones esclavitzades estaven constantment en relació amb altres persones, fossin esclaves o lliures, tinguessin el color de pell que tinguessin i professessin la religió que professessin. Tot i així, aquestes relacions socials podien tenir propòsits, naturaleses i orígens molt diversos. Gran part de les relacions teixides per esclaus que transcendeixen als documents són aquelles que van tenir un caràcter instrumental: obtenir la manumissió pròpia o d’algun familiar, aconseguir diners, evitar un judici o una condemna, fugir-se, etcètera. Si ens centrem en relacions de solidaritat entre individus esclavitzats, els millors exemples els trobem en els casos de fuga. En efecte, en la majoria dels processos, fossin civils o criminals, s’esmentaven diversos participants, i hi havia casos en què s’organitzaven autèntiques expedicions de fugida que involucraven diverses famílies esclaves i una infinitat d’intermediaris⁶¹.

Així mateix, encara que el judici pogués ser contra un sol esclau, sovint s’insisteix que l’acusat intentava persuadir-ne altres perquè se n’anessin. Per exemple, en el cas contra Joan, esclau morisc del Duc d’Alba, processat per blasfèmies i intent de fuga, des del primer moment se’l va acusar d’“induir altres moros com ell que ho fessin” en contextos molt variats: tabernes i altres espais d’oci, al carrer, al mercat, a casa dels seus propietaris...⁶² És a dir, aquestes persones no estaven aïllades, sinó que tenien accés a espais on comunicar-se, intercanviar informació i contactes, establir aliances i teixir xarxes.

⁶⁰ Archivo Histórico Nacional [AHN], Inquisición, legajo 191, expediente 29, sin foliar, 1640

⁶¹ Vegeu exemples d’això a Benítez Sánchez-Blanco (2016,2018).

⁶² AHN, Inquisición, leg. 194, caja 2, exp. 15, s.f., 1569-1570.

Això tampoc no era cap secret: les mateixes autoritats eren conscients de l'existència d'aquests espais de comunicació i, sobretot en casos com el dels moriscs, que preocupaven políticament, van actuar tractant de disgregar-los (García-Arenal i Benítez Sánchez-Blanco, 2024: 144; Saadan Saadan, 201:9; 112). En el cas dels esclaus negres, un exemple d'espai propi de socialització van ser les confraries de negres i mulats que es van estendre per tot el món ibèric⁶³, i que van servir per a teixir xarxes de solidaritat⁶⁴, van articular en bona mesura la participació negra en la vida religiosa de les ciutats, i fins i tot van generar devocions pròpies, com Sant Benet de Palerm⁶⁵. I moltes d'aquestes confraries van tenir, en poques ocasions, conflictes amb altres germandats religioses i amb autoritats locals que van intentar limitar o eliminar les seves activitats i la seva participació a la vida pública⁶⁶.

Però no cal anar-se'n a espais constituïts formalment: la vida quotidiana en si mateixa era un espai de socialització en què les persones esclavitzades van ocupar una posició central, la qual no només els va permetre tenir accés a la informació i als béns que fluïen pels carrers i les places de les ciutats, sinó que els va permetre articular vincles socials amb persones de diferents estrats socials i adscripcions ètnic-religioses que van poder traduir-se en actes de solidaritat i suport mutu.

Per exemple, el 1572, la lliberta “morena” Juana de Leva va dictar testament a La Laguna (Tenerife), i va declarar deure a una tal Maria de Rodrigo nou reals que li va prestar per poder comprar la llibertat de la seva filla Luisa⁶⁷. A més, va declarar també deure deu reials a Inés Díaz, “de color prieta”, criada de Francisca Morena, i va demanar que un tal Julio González li tornés set reials que li havia pagat per un porc que mai no li va arribar a vendre⁶⁸. El cas de Juana, res excepcional en el món ibèric de l'Edat Moderna⁶⁹, és una mostra de l'elevat grau de participació en la vida econòmica i social de les ciutats que molts

⁶³Vegeu, entre d'altres: Castañeda García y Ruiz Guadalajara (2020), Armenteros Martínez (2011), Armenteros Martínez (2015: 383-404), De Santana (2016), Reginaldo (2016), Rodríguez Mateos (2024).

⁶⁴Vegeu, per exemple, Blumenthal (2005).

⁶⁵Vegeu Vincent (2016), Castañeda García, 2016, Castañeda García, 2015.

⁶⁶Els conflictes es van donar tant entre confraries negres i les autoritats, com entre confraries negres i blanques. Així mateix, part d'aquesta conflictivitat no va tenir a veure amb confraries negres concretes sinó amb la simple participació de persones negres a les festes religioses del món urbà. Vegeu, per exemple, Ireton (2025:165-183), Tinhorao (2019 [1988]: 144-160, 176-202), Armenteros Martínez (2015: 401-403).

⁶⁷Archivo Histórico Provincial de Santa Cruz de Tenerife [AHP SCT], Protocolos Notariales, leg. 52, fol. 270r., 1572.

⁶⁸AHP SCT, Protocolos Notariales, leg. 52, fol. 270r., 1572.

⁶⁹Aquest aspecte ha sigut extensament treballat per a el Brasil del segle XVIII. Vegeu, d'entre la abundant literatura al respecte: Pavia (2022), Peixoto (2022), Guedes (2008).

individus vinculats a l'esclavitud van arribar a desenvolupar, sovint en el marc de la consecució de la llibertat (Ireton, 2025: 129-150; Pérez García, 2023: 7-17), però no només.

La participació social de les persones esclavitzades, com veiem a l'exemple de Joana, va implicar l'establiment de relacions amb persones de diversos estrats socials i categories ètniques. La ja esmentada Cara, per exemple, va aconseguir llicència per tornar a Berberia gràcies al fet que diversos veïns seus, tots ells criats, van declarar que la coneixien i que, efectivament, era mora. Però el més interessant és que tots ells van assegurar saber d'on era, quants anys portava a la Península, els motius pels quals li havien concedit la llibertat, que el seu pla era anar-se'n a Berberia, i van declarar que tant ells com moltes altres persones l'havien intentat convèncer que es tornés cristiana, sense èxit⁷⁰.

És a dir, hi va haver un contacte constant i quotidià entre Cara i aquestes persones: van conversar, van interactuar, van discutir, van intercanviar informació... Així, Cara va construir un petit món de xarxes personals que va transcendir les barreres de l'ètnia i la religió que, teòricament, definien les relacions socials a l'Espanya de l'Antic Règim. Un cas més evident és el de Catalina, lliberta negra que va ser processada per la Inquisició valenciana el 1588 per tot un seguit d'activitats que es remuntaven a la seva època com a esclava.

Concretament, Catalina tractà de fer-se passar per santa davant de la comunitat en què vivia⁷¹: va assegurar haver vist el Diable i haver parlat amb la Verge, els sants i amb múltiples difunts valencians; va escenificar tota una sèrie de trucs públicament perquè la gent pensés que obrava miracles⁷², va assegurar haver predit el futur diverses vegades, va dir haver mantingut converses amb una monja portuguesa "temuda per santa"... Tot això li va permetre articular una fama a la seva comunitat que va fer que desenes de persones hi acudissin perquè els solucionés els seus problemes, que anaven des de precis per malalts fins inclús a qüestions d'índole sexual:

E que muchas personas desta çiudad le rogavan hiziese oraçion por ellas [...]. Y que una persona le dixo rogase por su marido que se apartase de la mançeba y çierto moço se le

⁷⁰ AHN, Inquisición, leg. 191, exp. 29, s. f., 1588.

⁷¹ AHN, Inquisición, leg. 533, caja 1, exp. 2, s. f., 1588.

⁷² Entre altres, es va pintar sang falsa als palmells de les mans i als peus (per on va ser cricificat Crist) i, al mig d'una missa, una persona li va passar un tros d'òstia sota del banc, se la va ficar a la boca i va fingir que li havia aparegut miraculosament abans de combregar.

havia aparecido amenazándola que le daría de palos si descubría en que casa tenía la amiga [...] ⁷³.

En una altra ocasió:

[...] rogando por cierto moço desta çiudad para que se casase y dexase la amiga se le havia aparecido un hombre crucificado y le havia dicho que aquello le plazia y hazia saber que el dicho moço saldría de pecado ⁷⁴.

Catalina, que fins i tot va arribar a fer-se anomenar Santa Catalina en alguna ocasió, va aconseguir articular una enorme xarxa de contactes i influència que va involucrar també persones d'estrats socials elevats i membres del clergat ⁷⁵, que li va permetre estar connectada als principals fluxos d'informació ⁷⁶, i a través de la qual va aconseguir guanyar-se el respecte fins i tot de persones pertanyents al braç militar, a qui es permetia allisonar ⁷⁷. No parlem, a més, de fets puntuals, sinó de relacions i activitats que es remunten a anys abans del seu judici, és a dir, a una convivència quotidiana i, fins a cert punt, es podria dir que tolerada.

En el marc d'un model polític que exclouïa les persones esclavitzades dels espais de poder, persones com Catalina, Juana de Leva o Cara van aconseguir articular estratègies pròpies per esquivar l'estat de marginalitat que les autoritats els intentaven imposar. Analitzar la vida quotidiana de les persones esclavitzades des de la cosmovisió de la marginalitat no és sinó reproduir l'estat i la visió que la Corona va intentar imposar, ignorant la capacitat que molts individus esclavitzats van tenir de construir espais propis de sociabilitat i fins i tot exercici del poder ⁷⁸. És cert, però, que estem limitats per les fonts a l'hora d'analitzar la magnitud d'aquest fenomen i la sistematicitat d'aquest tipus de casos, ja que són històries que ens arriben a través, normalment, de fonts judicials que recullen aquells casos que van acabar

⁷³AHN, Inquisición, leg. 533, caja 1, exp. 2, s. f., 1588

⁷⁴AHN, Inquisición, leg. 533, caja 1, exp. 2, s. f., 1588

⁷⁵ “[...] acudían a ella gentes de cualidad y de toda suerte religiosas y seglares [...]”. AHN, Inquisición, leg. 533, caja 1, exp. 2, s. f., 1588.

⁷⁶Catalina era conscient no només de les coses que passaven a València gràcies al rumoreig veïnal, sinó que estava al corrent de la situació política i bèl·lica de l'Europa del moment: “[...] havia dicho que presto venía una nueva de França de una vitoria contra luteranos [...]”. AHN, Inquisición, leg. 533, caja 1, exp. 2, s. f., 1588. És a dir, era conscient que hi havia una guerra a França i coneixia els motius del conflicte, una informació que reflecteix una posició dinàmica i activa a l'entramat de la societat en què vivia.

⁷⁷ “[...] e que riñendo una noche a dos soldados en la plaça de sant francisco [...]”. AHN, Inquisición, leg. 533, caja 1, exp. 2, s. f., 1588.

⁷⁸En aquest sentit, la proposta d'Ireton (2025), en un exercici del que ella anomena “història intel·lectual des de baix” és deixa de plantejar el coneixement polític com una cosa exclusiva de la política formal o dels sectors socials més elevats, i assumir que els sectors socials més desfavorits i políticament “marginats” també van ser capaços d'articular el seu propi pensament polític en el marc del món atlàntic de l'Edat Moderna.

malament, sense que tinguem documentació que ens permeti conèixer la realitat de la resta. Amb tot, tenim referències indirectes a la literatura⁷⁹, l'art o, sense anar més lluny, en les actituds i els discursos que aquestes persones mostren en els processos que sí que tenim, que ens permeten pensar en aquestes dinàmiques com una mica més que fets aïllats.

D'altra banda, entendre la posició quotidiana de les persones esclavitzades a l'entramat social de l'Antic Règim no només ens permet apropar-nos més a la realitat de les seves vides, sinó que també ens serveix per qüestionar o confrontar els discursos polítics "oficials" de la Monarquia: mentre la Corona va intentar impulsar un model polític i social basat en la idea del xoc de civilitzacions i la intolerància ètnica-religiosa, casos com el de Catalina o el de Cara ens parlen d'un contacte entre persones de diferents ètnies, religions i estrats socials basat en la interacció quotidiana, el suport mutu i fins i tot la interdependència, encara que, per descomptat, no lliure de tensions, frecs i conflictes. Analitzar la vida de les persones esclavitzades allunyant-nos de l'òptica del poder ens permet, en definitiva, comprendre la vida quotidiana de la societat de l'Antic Règim de manera més complexa i realista, explorant les tensions entre teoria i pràctica.

Algunes conclusions

La resposta a la pregunta plantejada al títol d'aquest article depèn del tot del que entenem per "individus marginats". Si amb això ens referim a persones a qui les autoritats van intentar excloure dels principals espais oficials d'exercici del poder, aleshores sí, les persones esclavitzades entrarien dins aquesta categoria, com tantes altres a l'Espanya Moderna. Tanmateix, si fem servir l'expressió "persones marginades" per referir-nos a individus sense vincles ni relacions socials, desconnectats dels principals espais de sociabilitat urbana i sense cap capacitat d'acció o mediació en el marc de la comunitat on vivien, no podem fer-la servir per parlar de les persones esclavitzades a l'Espanya de l'Antic Règim.

Els individus esclavitzats van viure subjectes a nivells brutals d'opressió en el marc d'un sistema jurídic i polític que els reduïa a mers objectes. No obstant això, aquesta premissa no és incompatible amb el fet que, en el marc de la seva vida quotidiana, moltes persones esclavitzades i llibertes aconseguissin crear mecanismes que els permetessin sortejar

⁷⁹Per el cas de les persones negres, vegeu, per exemple, Berruezo-Sánchez (2024).

la marginalitat a què estaven subjectes, ja fos participant en la vida econòmica, social i cultural de les ciutats amb la resta dels individus nascuts lliures, o bé a través dels seus propis espais de sociabilitat, arribant a construir xarxes de solidaritat, influència i inclús poder que, en ocasions, van transcendir les normes i les jerarquies socials i ètnic-religioses que la Monarquia va tractar d'imposar.

Així, aquest breu article és una invitació a no deixar-nos portar pels prejudicis i els paradigmes imposats pel poder, sinó a escoltar críticament les fonts. Fonts que, tot i que limitades pel seu nombre i les seves característiques, sí que existeixen i si ens ofereixen una finestra per poder veure, directa o indirectament, les vides de les persones esclavitzades més enllà de la seva condició jurídica. Fonts que no devem abraçar acríticament, com es fa des de les corrents neopositivistes encara molt populars avui-dia, ni tampoc rebutjar sense miraments, com es proposa des de determinats espais. Això ens permetrà comprendre les persones esclavitzades, senzillament, com a éssers humans les accions dels quals estaven també determinades per la realitat social en que hi vivien, ni com a objectes ni com a superherois. Aquest enfocament ens pot ajudar, en definitiva, a entendre l'esclavitud d'una manera més complexa, més realista i, de pas, més justa amb qui la va patir.

Bibliografia

Armenteros Martínez, I. (2008) “Si tu non delinquiris. Conflictividad en torno a la esclavitud en la Barcelona tardomedieval”, *Anuario de Estudios Medievales*, 38(2), pp. 969–1007.

— (2011) “Un precedente ibérico de las hermandades de negros: la cofradía de Sant Jaume de Barcelona (1455)”, en G. Dalla-Corte (ed.) *Sociedades diversas, sociedades en cambio*. América Latina en perspectiva histórica. Barcelona: Universitat de Barcelona, pp. 143–150.

— (2015) *L'esclavitud a la Barcelona del Renaixement. Un port mediterrani sota l'influència del primer tràfic negrer*. Barcelona: Fundació Noguera.

— (2025) “La costumbre hace ley. Ideología y ordenación normativa de la esclavitud en la Barcelona tardomedieval”, en J. A. Piqueras (ed.) *Una travesía sin fin. De las esclavitudes ibéricas a las prácticas esclavistas en el Nuevo Mundo*. Granada: Comares, pp. 25–48.

Benítez Sánchez-Blanco, R. (2016) “Notas sobre la vida familiar de esclavas y libertas alarbes marroquíes en Castilla (1520–1545)”, en A. Martín Casares y M. C. Delaigue (eds.) *Cautivas y esclavas. El tráfico humano en el Mediterráneo*. Granada: Universidad de Granada, pp. 81–103.

— (2019) “Se acordaban de su tierra. Esclavas alarbes marroquíes ante la Inquisición (Azamor 1521-Cuenca 1563)”, *Anuario de Estudios Atlánticos*, 65, pp. 1-14.

Berruezo-Sánchez, D. (2024) *Black Voices in Early Modern Spanish Literature, 1500–1750*. Oxford: Oxford University Press.

Blumenthal, D. (2005) “La Casa dels Negres: Black African Solidarity in Late Medieval Valencia”, en T. Earle y K. Lowe (eds.) *Black Africans in Renaissance Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 225–246.

—(2009) *Enemies and Familiars. Slavery and Mastery in Fifteenth-Century Valencia*. Ithaca: Cornell University Press.

Castañeda García, R. (2015) “La devoción a Santa Ifigenia entre los negros y mulatos de Nueva España, siglos XVII y XVIII”, en A. Martín Casares (ed.) *Esclavitud, mestizaje y abolicionismo en los mundos hispánicos*. Granada: Universidad de Granada, pp. 151–172.

— (2016) “Modelos de santidad: devocionarios y hagiografías a San Benito de Palermo en Nueva España”, *Studia Historica. Historia Moderna*, 38(1), pp. 39–64.

— y C. Ruiz Guadalajara (eds.) (2020) *Africanos y afrodescendientes en la América hispánica septentrional: espacios de convivencia, sociabilidad y conflicto* (Vols. I–II). San Luis de Potosí: El Colegio de San Luis.

Fernández Martín, J. (2024) *Esclavos y libertos ante los tribunales de justicia en el sur de la Corona de Castilla, siglos XVI–XVII*. Sevilla: Universidad de Sevilla.

Feros, A. (2019) *Antes de España. Nación y raza en el mundo hispánico, 1450–1820*. Madrid: Marcial Pons.

García-Arenal, M. y R. Benítez Sánchez-Blanco (2024) *El proceso inquisitorial de Jerónimo de Rojas, morisco de Toledo (1601–1603)*. Zaragoza: Prensas de la Universidad de Zaragoza / Granada: Editorial Universidad de Granada.

González Arévalo, R. (2022) *La vida cotidiana de los esclavos en la Castilla del Renacimiento*. Madrid: Marcial Pons.

Guedes, R. (2008) *Egressos do cativoiro. Trabalho, família, aliança e mobilidade social (Porto Feliz, São Paulo, c. 1798–c. 1850)*. Rio de Janeiro: Mauad X.

Hinojosa Montalvo, J. (1971) “Confesiones y ventas de cautivos en la Valencia de 1409”, *Ligarzas*, 3, pp. 113–127.

Ireton, C. L. (2025) *Slavery and Freedom in Black Thought in the Early Spanish Atlantic*. Cambridge: Cambridge University Press.

Marzal Palacios, F. J. (2006) *La esclavitud en Valencia durante la baja Edad Media (1375–1425)*. València: Universitat de València.

Molejón, P. (2026, en premsa) “Slaves Facing the Inquisition in the Crown of Aragón (1570-1660). Crimes, Repressive Dynamics and Defence Strategies”, *Culture & History Digital Journal*.

Mutgé i Vives, J. (2000) “Les ordinacions del municipi de Barcelona sobre els esclaus”, en M. T. Ferrer i Mallol y J. Mutgé i Vives (eds.) *De l’esclavitud a la llibertat. Esclaus i lliberts a l’Edat Mitjana*. Madrid: CSIC, pp. 245–264.

Oliveira, A. J. M. de (2016) “Santos mulatos y negros en la América portuguesa: Catolicismo, esclavitud, mestizaje y el color de las jerarquías”, *Studia Historica. Historia Moderna*, 38(1), pp. 65–93.

Paiva, E. F. (2022) *Por meu trabalho, serviço e indústria. Histórias de africanos, crioulos e mestiçados nas Minas Gerais, 1716–1789*. Belo Horizonte: Caravana.

Pérez García, R. M. (2023) “Matrimonio, vida familiar y trabajo de esclavas y libertas en la Sevilla de los siglos XVI y XVII”, *Obradoiro de Historia Moderna*, 32.

Reginaldo, L. (2016) “Rosários dos Pretos, «San Benito de Quissama»: hermandades y devociones negras en el mundo Atlántico (Portugal y Angola, siglo XVIII)”, *Studia Historica. Historia Moderna*, 38(1), pp. 123–151.

Rodríguez Mateos, J. (2024) “Prietos y esclavos en comunidad: cofradías étnicas en los tiempos modernos”, *Andalucía en la Historia*, 84, pp. 40–45.

Saadán Saadán, M. (2016) *Entre la opinión pública y el cetro. La imagen del morisco antes de la expulsión*. Granada: Universidad de Granada.

Santana, T. M. P. de (2016) “Nuestra Señora del Rosario en el Santuario Mariano: hermandades y devociones negras en Salvador y el Recôncavo Baiano (siglo XVIII)”, *Studia Historica. Historia Moderna*, 38(1), pp. 95–122.

Soares, M. P. (2022) *Mulheres escravas: trabalho, alforria e mobilidade social (Piedade de Iguaçu e Santo Antônio de Jacutinga, Rio de Janeiro, (1780–1870))*. Curitiba: Appris.

Tinhorão, J. R. (2019) *Os negros em Portugal. Uma presença silenciosa*. Lisboa: Caminho.

Vincent, B. (2016) “San Benito de Palermo en España”, *Studia Historica. Historia Moderna*, 38(1), pp. 23–38.

“LES ALTRES MANS”: RECONSIDERAR LA PRODUCCIÓ CERÀMICA IBÈRICA DES DE L'ÒPTICA SOCIAL

Dario Pérez Vidal⁸⁰,

Departament d'Història de l'Art (Universitat de València)

dario.perez@uv.es

Resum El present text proposa una relectura de la producció ceràmica ibèrica des d'una òptica social, amb l'objectiu de desplaçar la imatge de l'artesà únic i masculí cap a una xarxa d'agents diversos —dones, infants, adolescents i aprenents— i cap a unes pràctiques productives integrades en l'espai domèstic. Per fer-ho, combina l'anàlisi de la *chaîne opératoire*, dades arqueològiques —empremtes dactilars, miniatures, defectes tècnics i distribució espacial— i aportacions de l'etnoarqueologia. A partir d'aquests elements, l'article mostra com els rastres materials permeten identificar processos d'aprenentatge intergeneracional, formes flexibles d'organització del treball i una distribució plural de l'agència tècnica dins la comunitat. Alhora, defensa que la tecnologia ceràmica no pot entendre's només com una activitat productiva, sinó com una pràctica social vinculada a la construcció d'identitats, rols de gènere i relacions de poder durant l'edat del ferro.

Paraules clau: ceràmica ibèrica; *chaîne opératoire*; etnoarqueologia; gènere; edat del ferro.

Abstract This article proposes a social reinterpretation of Iberian pottery production, seeking to move beyond the image of the single male craftsman and towards a more complex network of agents, including women, children, adolescents and apprentices, as well as productive practices embedded in domestic space. To this end, it combines the analysis of

⁸⁰ Dario Pérez Vidal, egresat del grau en Història i Història de l'Art (UV). Master Universitari en Arqueologia (UV) i Expert Universitari en Arqueologia de l'Arquitectura Clàssica (UPO). En l'actualitat és PIF en el Departament d'Història de l'Art de la Universitat de València i la seua tesi doctoral versa sobre la tecnologia ceràmica edetana durant l'època ibèrica.

the *chaîne opératoire*, archaeological evidence —fingerprints, miniatures, technical flaws and spatial distribution— and insights from ethnoarchaeology. Through these elements, the article shows how material traces can reveal processes of intergenerational learning, flexible forms of labour organisation and a plural distribution of technical agency within the community. It also argues that ceramic technology should not be understood merely as a productive activity, but as a social practice involved in the construction of identities, gender roles and power relations during the Iron Age.

Keywords: Iberian pottery; *chaîne opératoire*; ethnoarchaeology; gender; Iron Age.

Rebut: 16.02.2026	Acceptat: 30.03.2026	Publicat: 15.05.2026
-------------------	----------------------	----------------------

Quan pensem en el procés de producció de la ceràmica durant l'Edat del Ferro (i també aplica per a la resta d'èpoques històriques), sovint imaginem un artesà adult, expert i, sobretot, masculí treballant al torn i organitzant tots els quefers del taller. Aquesta imatge, tan arrelada en la tradició historiogràfica (i també l'ideari col·lectiu), simplifica en excés un procés productiu que, en realitat, devia ser molt més divers, col·lectiu i socialment situat.

Els estudis més recents sobre tecnologia ceràmica a l'Antiguitat, els paral·lels etnogràfics, l'arqueologia experimental i en definitiva, l'actual estat de la qüestió de la pràctica i teoria arqueològica apunta precisament a la participació de múltiples mans en aquests processos productius: joves de diferents rangs d'edat en aprenentatge, dones amb rols especialitzats en certes fases del procés, o individus que combinaven la ceràmica amb altres tasques domèstiques i artesanals.

I com s'arriba doncs a aquesta visió renovada i més matisada? En bona part, a través dels mateixos suports arqueològics convencionals (les ceràmiques, les estructures productives, els contextos domèstics i/o productius), però interpretats des d'hipòtesis de

partida diferents i amb preguntes que desplacen el focus cap a les pràctiques socials que sostenen la tecnologia. L'atenció ja no deu centrar-se únicament en les formes, tipologies o les diverses decoracions, sinó en els gestos tècnics, les seqüències d'aprenentatge, les traces d'ús i els ritmes de treball que deixen empremta en els materials.

En aquest sentit, les ceràmiques recuperades en contextos arqueològics no són només restes materials d'un procés tècnic sinó que funcionen com a veritables contenidors de significat. En qualsevol dels casos, allò "material" que es recupera (siguen fragments, elements arquitectònics o simples indicis tècnics) constitueix l'expressió mínima indispensable sobre la qual treballem: una matriu de significats condensats que, malgrat la seua aparent senzillesa, ens permet accedir a les pràctiques, les relacions i les intencionalitats que estructuraven la vida social de l'Edat del Ferro.

Cada fragment incorpora decisions socials, econòmiques i simbòliques (la selecció de l'argila, la inclusió de desgreixants, la forma i la decoració, l'ús i el dipòsit final) i encapsula tota una sèrie de relacions (entre persones, amb el territori i el paisatge, amb la memòria i allò ritual, etc.) que actuen com a mediadors entre pràctiques quotidianes i identitats comunitàries. Llegir-los implica per tant entendre'ls com a textos materials, plens de codis i intencionalitats certament complexos, però que a la fi ens permetran aproximar-nos no només com es feien les coses, sinó també com pensaven, s'organitzaven i vivien aquelles gents del passat.

Aquesta reflexió ens porta a plantejar preguntes que travessen la tecnologia, la identitat i la vida quotidiana: l'especialització artesanal generava identitats socials diferenciades? Dones, infants i adolescents tenien rols propis dins del procés productiu? La producció ceràmica articulava formes de poder, aprenentatge i jerarquia?

Tot i que moltes d'aquestes qüestions excedeixen l'abast d'un article divulgatiu, sí que ens permeten situar el focus en un aspecte fonamental: la tecnologia és sempre una pràctica social. No existeix separada de les relacions de poder, de la transmissió del coneixement o de la construcció d'identitats. Cada peça modelada, cada empremta dactilar i cada irregularitat tècnica són rastres de persones concretes, amb edats, gèneres i experiències diverses.

Figura 1- Mans, fang i torn; gest, materia i tècnica. *Titol original: Artesano alfarero elaborando una pieza de cerámica, en la Feira franca de Pontevedra. Crèdits: Juan Mejuto Pérez.* <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>

L'assumpció de les premisses anteriors implica recentrar l'interès investigador en l'artesanat terrissaire i les seues dinàmiques productives i socials i, de manera succinta, és això el que ens disposem a fer a les línies següents. L'objectiu és, per tant, proposar una lectura alternativa i integradora que recupere “els altres” agents que la tradició ha invisibilitzat i mostrar com la ceràmica pot revelar formes de convivència, aprenentatge i organització social que sovint passen desapercibudes.

El següent apartat ens ajudarà a establir les bases conceptuals per avançar en aquesta direcció.

2. Definint alguns conceptes clau

Per comprendre la ceràmica com un fenomen social, cal aclarir alguns termes que s'integren al llarg del text. El primer és tecnologia ceràmica, que no fa només referència a

tècniques de modelatge o coccíó, sinó també al conjunt de decisions, gestos i coneixements tècnics que una comunitat activa quan transforma l'argila en objectes útils. Aquesta visió, pròxima a la idea de tecnologia com a pràctica social, subratlla que les accions tècniques estan sempre condicionades per normes, valors i formes de vida compartides (Roux i Corbetta 1989).

El procés productiu inclou totes aquestes fases que condueixen a una peça acabada (preparació de les argiles, modelatge, assecat, decoració, coccíó) però, en un sentit més ampli, també les relacions socials que les fan possibles. La manera com s'organitzen les tasques, qui participa en cada etapa i com es distribueixen les responsabilitats reflecteix estructures de poder, rols de gènere i formes de cooperació pròpies de cada comunitat (López 2014). En aquest punt, resulta especialment útil recórrer al concepte de cadena tècnic-operativa (*chaîne opératoire*), una eina analítica que permet desglossar el procés productiu en seqüències d'accions interrelacionades.

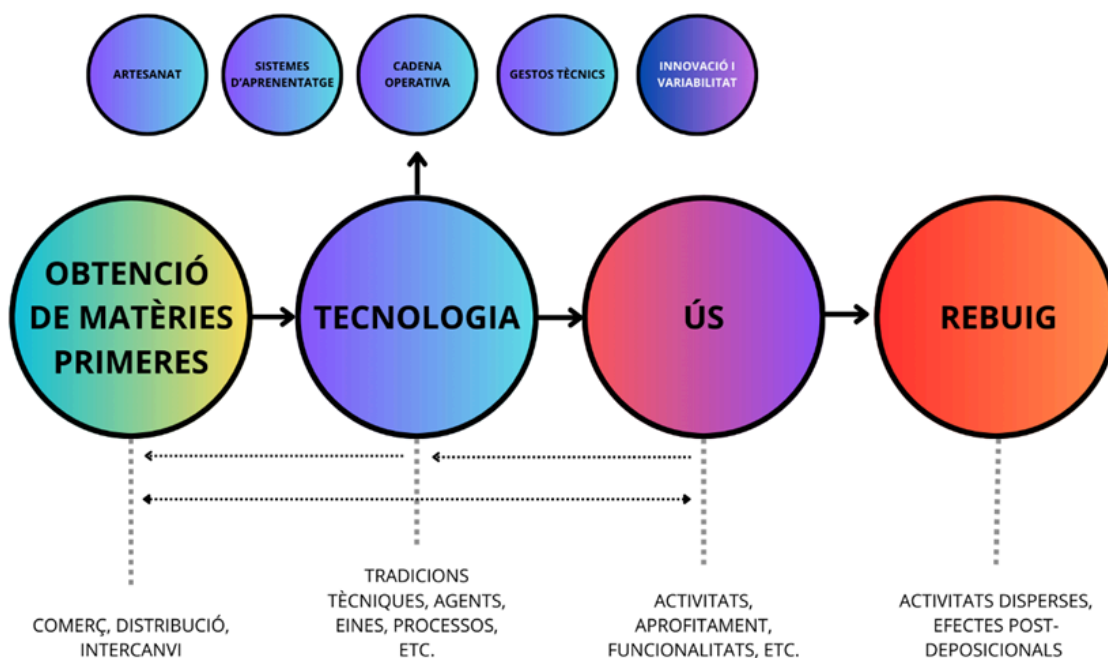

Figura 2- Del procés productiu a la cadena tècnic-operativa: representació esquemàtica bàsica. Crèdits: Elaboració pròpia.

Parlem més avall de transmissió de l'aprenentatge ho farem per a referir-nos a la incorporació progressiva d'habilitats a través de la pràctica quotidiana.

En temps històrics, cal imaginar diverses formes d'assolir aquest aprenentatge. En contextos d'incipient especialització, és probable que existira un ensenyament més formal i lineal; tanmateix, en paral·lel, persistia un altre procés no reglat, fortament vinculat a l'espai domèstic, on predominaven l'observació, la repetició i la imitació. En aquest entorn, els gestos tècnics es transmetien de manera intergeneracional dins del grup familiar, juntament amb els valors i les normes que articulaven la vida col·lectiva (Calvo i García 2014; Vidal i García 2009). D'aquesta manera, l'aprenentatge tecnològic es configura com un procés continu i flexible, obert a reconfiguracions al llarg del cicle vital segons els canvis de posició social i les trajectòries individuals (Calvo et al. 2015).

Finalment, la referència a "agents invisibilitzats" s'utilitza per a designar aquells col·lectius (sobretot dones, infants i adolescents) que han quedat fora de les interpretacions tradicionals, malgrat que nombroses dades arqueològiques, etnogràfiques i etnoarqueològiques evidencien la seua participació activa en tasques essencials de la producció ceràmica (González Urquijo et al. 2001; Padilla 2018). Recuperar-los no és només una qüestió de justícia interpretativa, sinó una necessitat teòrica si assumim, com planteja Dobres (2000), que la tecnologia és una pràctica socialment situada, resultat de la interacció entre agents, tradicions i contextos materials (Dobres 2000; Dobres i Robb 2000). Des d'aquesta perspectiva, l'agència tecnològica es distribueix entre actors diversos (amb edats, gèneres i rols socials diferenciats) que intervenen de manera efectiva en la configuració dels processos productius.

En aquest exercici, com després veurem, l'etnografia ha estat fonamental per mostrar com la terrisseria tradicional (amb la qual la ceràmica antiga manté encara hui nombroses similituds) es desenvolupa en contextos on la participació d'aquests agents és constant i significativa, tal com han evidenciat diversos estudis de cas (Castellano et al. 2001). Aquestes aportacions reforcen la idea, coherent amb el marc teòric de Dobres (2000), que la tecnologia

no pot entendre's com un conjunt neutre de procediments, sinó com un espai social dens on les pràctiques materials reflecteixen relacions, jerarquies, aprenentatges i formes de cooperació que estructurin la vida quotidiana. Integrar aquesta perspectiva permet reconèixer la tecnologia com una expressió de l'agència distribuïda dins la comunitat i, per tant, recuperar la presència d'aquells actors tradicionalment invisibilitzats.

3. Què sabem de la indústria terrissaire peninsular durant l'Edat del Ferro?

La producció ceràmica de l'Edat del Ferro a la península Ibèrica reflecteix un procés d'especialització progressiva que s'allunya d'un model estrictament domèstic. Encara que en primerenques pogueren coexistir pràctiques de manufactura a petita escala en entorns domèstics, el panorama que es configura al llarg del període és el d'una creixent professionalització de l'activitat terrissaire, evidenciada per l'aparició de tallers estables, estructures de combustió més complexes i produccions de factura altament diferenciada. Tal com ja apuntava Coll (2000), és més que probable que coexistiren, sobretot en els estadis inicials, ceràmiques fetes a mà en l'àmbit domèstic amb altres formes de producció més organitzades, capaces de generar excedents o de satisfer demandes comunitàries específiques.

Un dels indicadors més clars d'aquest procés és la introducció i consolidació del torn ràpid, que implica no sols un canvi tècnic, sinó també una transformació profunda en l'*habitus*⁸¹ i l'organització del treball. L'ús del torn ràpid requereix habilitats específiques, un entrenament prolongat i un domini gestual que difícilment poden desenvolupar-se en contextos purament domèstics. La seua adopció comporta, a més, una major estandardització de formes, un increment de la velocitat de producció i una diferenciació més marcada entre ceràmiques d'ús quotidià i produccions de major qualitat o destinades a circuits d'intercanvi.

Paral·lelament, es documenta una millora notable dels coneixements tècnics, tant en la preparació de pastes com en el control de les atmosferes de cocció, la gestió de temperatures i l'ús de forns més eficients. Aquest perfeccionament tècnic, juntament amb la diversificació formal i funcional de les produccions, apunta a una organització productiva més articulada, en

⁸¹Aquest terme s'entén com el conjunt de disposicions internes de l'individu, sovint inconscients, que modelen la seua manera de percebre el món i d'actuar-hi, alhora que estan conformades per i conformen el sistema social extern (Bourdieu, 1977: 20).

què la ceràmica deixa de ser una activitat subsidiària per integrar-se en sistemes econòmics i socials més complexos (Coll, 2000).

En aquest marc tan polièdric, comprendre fins a quin punt aquestes pràctiques terrissaires exigien habilitats específiques o decisions tècniques complexes és fonamental per interpretar la variabilitat observada als jaciments. La complexitat tècnica dels contextos terrissaires de l'Edat del Ferro ha pogut testar-se de manera pràctica a través de diversos estudis d'arqueologia experimental, especialment rellevants per a l'estudi de les etapes prehistòrica i protohistòrica (Padilla, 2023-2024). Aquestes aproximacions han permès reproduir processos de preparació de pastes, modelatge, assecat i coccio en condicions controlades, posant a prova hipòtesis sobre la gestió dels recursos, les temperatures assolibles, els temps de treball o les limitacions materials. Gràcies a això, és possible valorar amb més precisió quins aspectes del procés productiu requerien un coneixement especialitzat i quins podien integrar-se en dinàmiques domèstiques o comunitàries, reforçant així la idea d'un sistema productiu plural, flexible i adaptat a les realitats socials de cada comunitat.

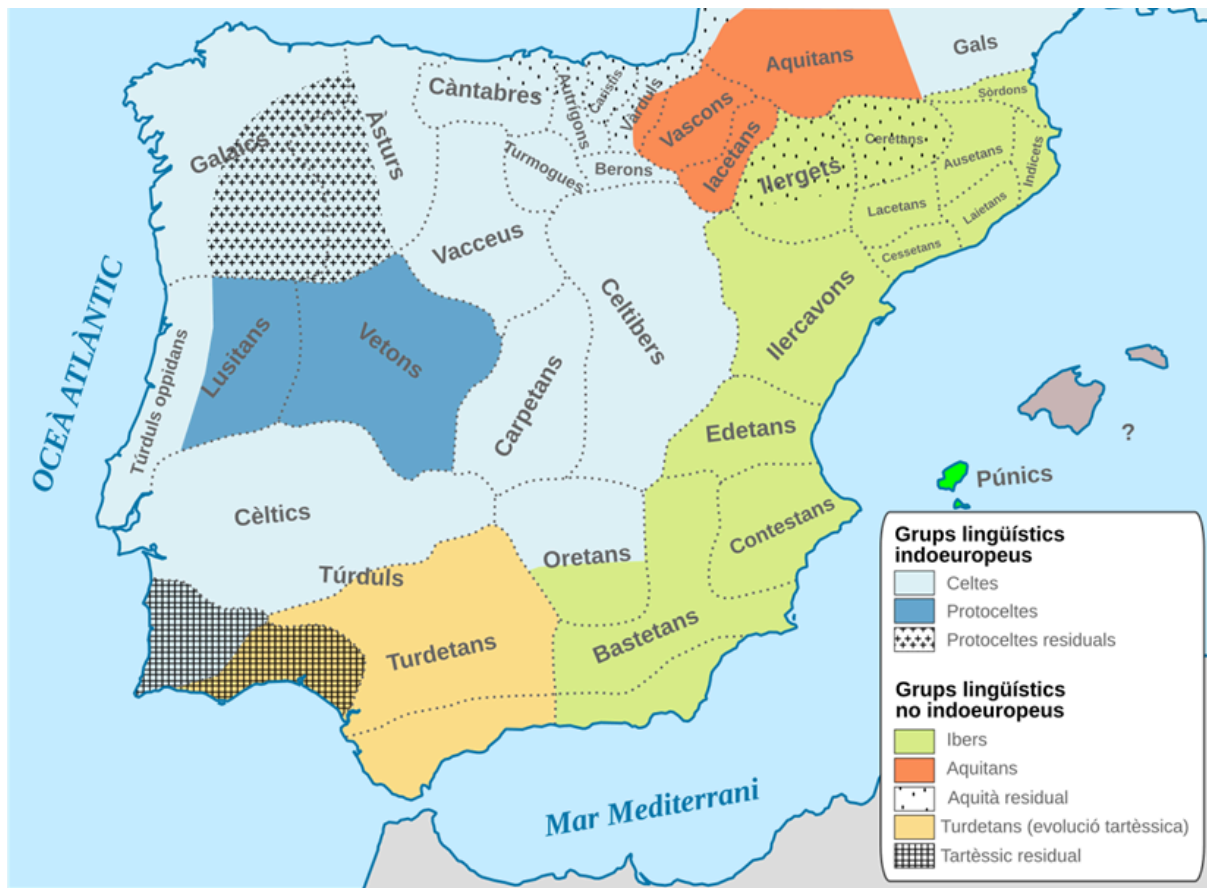

Figura 3- Mapa Etnogràfic i Lingüístic de la Península Ibèrica cap a l'any 200 a. C. (al final de la Segona Guerra Púnica). *Títol original: Map of the peoples and languages of the Iberian Peninsula (200 BC) according to the Portuguese archaeologist Luís Fraga.*

<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>

La variabilitat regional és un altre tret fonamental. Les comunitats ibèriques, celtibèriques, vettones o lusitanes presenten diferències notables en quant a formes, decoracions, funcionalitats, etc., fet que reflecteix tradicions locals i maneres d'entendre la producció. Aquesta diversitat també es manifesta en la qualitat tècnica i en la distribució de les peces. Algunes comunitats desenvolupen repertoris ceràmics molt estandarditzats (per exemple l'àrea edetana i contestana), mentre que en altres predomina una producció més heterogènia, adaptada a necessitats domèstiques i rituals (per exemple l'àrea celtibèrica). En tots els casos, però, la ceràmica actua com un marc d'expressió comunitària, un espai on es projecten identitats, preferències estètiques i formes de relació amb el territori.

Com ja hem apuntat, les investigacions recents han subratllat que la indústria terrissaire peninsular no pot entendre's sense considerar la seua dimensió social. La manera com s'organitzen les tasques, qui participa en cada fase i com es transmet el coneixement tècnic són aspectes que reflecteixen estructures de poder, rols de gènere i formes de cooperació pròpies de cada comunitat (Padilla 2018). Aquest enfocament ens permet veure la producció ceràmica no com un procés neutre, sinó com un espai on es construeixen i es reproduïxen relacions socials.

En síntesi, el panorama peninsular de l'Edat del Ferro mostra una producció ceràmica plural, descentralitzada i profundament social, on la tecnologia i la vida quotidiana es troben indissolublement entrelaçades. Aquest marc general ens prepara per analitzar, al següent apartat, un cas paradigmàtic que ha permès aprofundir en la dimensió social de la terrisseria antiga.

4. Las Cogotas: un cas paradigmàtic per entendre la dimensió social de la terrisseria ibèrica

El jaciment de Las Cogotas (Cardeñosa, Àvila) s'ha consolidat com un cas especialment útil per aproximar-se a la producció ceràmica des d'una perspectiva social. Sense ser l'únic centre terrissaire documentat per a l'Edat del Ferro, destaca perquè la combinació d'evidències materials, anàlisis tecnològiques i aproximacions etnoarqueològiques i experimentals ha permès avançar en la identificació d'aquells actors que sovint queden fora de les interpretacions tradicionals, així com explorar de manera més matisada les formes d'organització del treball. En aquest sentit, Las Cogotas constitueix un exemple paradigmàtic de com la incorporació d'una mirada simètrica⁸² i centrada en l'agència pot enriquir l'estudi de la ceràmica protohistòrica i obrir vies per reconèixer la participació d'aquests agents habitualment invisibilitzats (Padilla 2011; Padilla 2017; Padilla 2018; Padilla i Chapón 2015, Padilla, 2023-204).

⁸²“Simètrica” implica abordar humans i materials en un mateix pla analític, sense jerarquies prèvies, i prové de la corrent (l'Arqueologia Simètrica) que, en l'arqueologia contemporània, reivindica una aproximació relacional inspirada en la Teoria de l'Actor-Xarxa i en els treballs d'Olsen, Shanks, Witmore i Latour, assumint que ambdós participen activament en la co-constitució i configuració de les pràctiques i dels contextos socials.

Figura 4- Panoràmica general del jaciment de Las Cogotas (Àvila). *Crèdits: Benjamín Núñez González.* <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>

Una de les aportacions més destacades prové de l'estudi d'empremtes dactilars (arqueodactiloscopia) conservades en peces i fragments ceràmics, un dels rastres que permeten identificar qui participava en la producció. L'anàlisi comparativa de les seues dimensions ha revelat que moltes corresponen a infants i adolescents, fet que confirma la seua participació directa en fases de modelatge i manipulació de les peces (Padilla i Chapón 2015). Aquestes dades venen a qüestionar la imatge tradicional del productor adult i masculí i sintonitzen amb els ja presentats plantejaments teòrics que entenen la tecnologia com una pràctica social distribuïda entre diversos agents (Dobres 2000; Dobres i Robb 2000). A més de les empremtes, el conjunt ceràmic presenta peces defectuoses, formes irregulars i miniatures, interpretades com a resultats d'exercicis d'aprenentatge (Padilla i Chapón 2015). Els gruixos desiguals, simetries fallides o decoracions inacabades detectades a les peces reflecteixen mans inexpertes i processos d'assaig i error, coherents amb un aprenentatge basat en la pràctica quotidiana (Padilla, 2023-2024). Aquestes evidències indiquen que el taller funcionava com un espai on els més joves practicaven, imitaven i experimentaven sota la supervisió d'individus més experts, en un procés d'aprenentatge basat en la repetició i la transmissió corporal del saber fer (Calvo i García 2014; Gosselain 1998).

Els joguets i objectes miniaturitzats reforcen aquesta lectura: no són només elements lúdics, sinó espais on els infants experimenten amb la matèria i reproduïxen gestos tècnics que més tard aplicaran en tasques productives. Aquest patró coincideix amb observacions etnogràfiques que mostren com la ceràmica és sovint una activitat intergeneracional, amb una participació destacada de dones, joves i infants en tasques complementàries (González Urquijo et al. 2001; González Ruibal 2005).

Les dades tecnològiques (contretament l'anàlisi macroscòpica de pastes ceràmiques) mostren també una clara coexistència entre gestos experts (com la preparació acurada de les pastes o el control de la cocció) i accions pròpies de principiants, fet que reforça la idea d'un sistema productiu compartit per persones amb nivells d'habilitat molt diversos.

Un altre element clau ací és la interpretació de l'espai productiu. L'anomenada "casa del terrissaire" no s'entén com un taller especialitzat en sentit actual del terme, sinó com un espai domèstic ampliat, on conviuen activitats quotidianes i tasques artesanals. Aquesta

proximitat entre producció i vida familiar reforça la idea que la ceràmica era una activitat comunitària, no un ofici exclusiu d'un mestre artesà, i sintonitza amb models que situen la producció artesanal dins de l'esfera domèstica i de la reproducció social (Padilla i Chapon, 2015).

5. Reinterpretant els esquemes: què canvia quan mirem la ceràmica amb ulls socials

Els paral·lels etnoarqueològics confirmen que la producció ceràmica tendeix a organitzar-se en unitats domèstiques, amb una distribució flexible de tasques i una transmissió del coneixement basada en la convivència i la repetició (Calvo et al. 2015), freqüentment associada a dinàmiques d'aprenentatge que s'inicien en edats molt primerenques i que es vehiculen a través de les relacions de parentiu, especialment femenines, on les habilitats tècniques es consoliden mitjançant la imitació quotidiana i la continuïtat generacional (Vidal i García 2009).

Quan integrem totes les dades referides (empremtes, defectes, miniatures, espais domèstics, paral·lels etnogràfics) el panorama productiu de l'Edat del Ferro s'intueix d'altra forma. La ceràmica deixa de ser el resultat inert d'un ofici individualitzat i passa a entendre's com una activitat compartida, més complexa, i sostinguda per una pluralitat de cossos i experiències.

L'assumpció d'un productor adult i masculí, arrelada en tradicions androcèntriques de la disciplina, es mostra insuficient quan el registre material evidencia la intervenció d'infants, adolescents i dones en fases clau del procés. Les empremtes dactilars, els errors tècnics propis de mans inexpertes o la presència de miniatures no són anomalies: són indicadors d'un sistema productiu intergeneracional, on l'aprenentatge i la transmissió del coneixement es desenvolupen dins de l'esfera domèstica (Padilla i Chapón 2015; Calvo i García 2014).

De nou, els paral·lels etnoarqueològics reforcen aquesta lectura. En nombroses comunitats actuals o recents, la ceràmica és una activitat distribuïda entre diversos membres del grup, amb tasques diferenciades però complementàries, i amb un pes destacat de dones i joves en la preparació de materials, el manteniment dels espais i la manipulació de peces (González Urquijo et al. 2001; González Ruibal 2005).

Figura 5- Els xiquets juguen al taller? Treballen? Juguen treballant? Treballen jugant? *Títol original: The different steps of pottery making.* <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>

Figura 6- Participació de les dones en la indústria ceràmica. *Títol original: Workers busy in preparing clay to make different traditional clay pots. Crèdits: Tapas Kumar Halder.*

<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>

Aquesta mirada també qüestiona la idea d'un taller com a espai especialitzat i separat de la vida comunitària. Les anteriors evidències apunten a espais híbrids, on conviuen activitats domèstiques i productives, i on el treball ceràmic s'integra en els ritmes de la casa i del grup. Això implica que la producció no es pot desvincular de les estructures de parentiu, de les jerarquies internes o dels processos d'enculturació que modelen els gestos tècnics i els rols socials. Ara bé, les implicacions d'aquesta imatge d'espais híbrids van més enllà de l'organització del treball. Ens obliguen a replantejar com llegim el registre ceràmic i què podem preguntar-li, i aquesta tasca enca hui està començant a desenvolupar-se.

A mode de conclusió direm que reinterpretar la ceràmica des d'aquesta òptica no ha de radicar en aquesta mena d'exercici teòric que hem vingut a presentar, sinó que ha de traduir-se en la capacitat d'obrir el registre material a altres preguntes que transformen la nostra lectura del passat. Quan (re)situem la tecnologia en el terreny de les relacions socials, es fa possible reconèixer la pluralitat d'agents que sostenien la producció, recuperar

presències sovint invisibilitzades i/o silenciades i entendre que cada gest tècnic participa en la construcció d'identitats, en la negociació de rols i en la transmissió de valors socialment compartits. A la fi “les altres mans” deixen de ser un recurs al·legòric per a convertir-se en una invitació a repensar la producció ceràmica ibèrica, una manera d'obrir el registre material a la complexitat de les relacions que el fan possible, esdevinguent, així, una via privilegiada per aproximar-nos a les maneres de viure que definien les comunitats de l'Edat del Ferro.

Les figures 1, 3, 4, 5 i 6 han estat obtingudes de Wikimedia Commons i s'utilitzen conforme a les condicions de les seues llicències lliures (CC BY / CC BY-SA / Domini Públic).

Bibliografia

Bourdieu, P., 1977. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

Calvo Trias, M.A. & García Rosselló, J., 2014. Acción técnica, interacción social y práctica cotidiana: Propuesta interpretativa de la tecnología. *Trabajos de Prehistoria*, 71(1), pp.7–22.

Calvo Trias, M., García Rosselló, J., Javaloyas, D. & Alberó Santacreu, D., 2015. Playing with the mud? An ethnoarchaeological approach to children's learning in Kusasi ceramic production. In: M.S. Romero, E. Alarcón García & G. Aranda Jiménez, eds. *Children, spaces and identity. Childhood in the past*. Monograph Series 4. Oxford: Oxbow Books, pp.88–104.

Castellano Castillo, J.J., Saez, A., Martínez Valle, A., Cuartero Monteagudo, F. & Hortelano Piqueras, L., 2001. Los hornos ibéricos de las Casillas del Cura (Venta del Moro, Valencia). In: A.J. Lorrio Alvarado, coord. *Los iberos en la comarca de Requena-Utiel (Valencia)*. Valencia: Universitat de València, pp.135–150.

Coll Conesa, J., 2000. Aspectos de tecnología de producción de la cerámica ibérica. *Saguntum. Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia-Extra*, Extra 3, pp.191–207.

Dobres, M.A., 2000. *Technology and social agency*. Londres: Blackwell.

Dobres, M.A. & Robb, J.E., 2000. *Agency in Archaeology*. Londres: Routledge.

González Ruibal, A., 2005. Etnoarqueología de la cerámica en el oeste de Etiopía. *Trabajos de Prehistoria*, 62(2), pp.41–66.

González Urquijo, J.E., Zapata Peña, L., Ibáñez Estévez, J.J. & Peña Chocarro, L., 2001. Estudio etnoarqueológico sobre la cerámica Gzaua (Marruecos): Técnica y contexto social de un artesanado arcaico. *Trabajos de Prehistoria*, 58(1), pp.5–27.

Hernando, A., 2016. Sobre Identidad/Alteridad y el estudio del pasado. Una introducción. *ArkeoGazte Aldizkaria*, 6, pp.29–36.

Padilla Fernández, J.J., 2011. El alfar de Las Cogotas (Cardeñosa, Ávila): una mirada etnoarqueológica y experimental. *Arqueología y Territorio*, 8, pp.115–128.

Padilla Fernández, J.J., 2017. El artesanado alfarero en Iberia a finales de la Edad del Hierro y el inicio de la conquista romana: calidad vs. cantidad. *Zephyrus*, 80, pp.93–112.

Padilla Fernández, J.J., 2018. *Identidades, cultura y materialidad cerámica: Las Cogotas y la Edad del Hierro en el Occidente de Iberia*. Tesis doctoral, Universidad Complutense de Madrid.

Padilla Fernández, J.J., 2023–2024. Tecnologías cerámicas de la Edad del Hierro en Iberia: Reflexiones en torno a una serie de programas experimentales. *ArkeoGazte: Revista de arqueología – Arkelogia aldizkaria*, 13, pp.97–121.

Padilla Fernández, J.J. & Chapon, L., 2015. Gender and childhood in the II Iron Age: The pottery centre of Las Cogotas (Ávila, Spain). In: M. Sánchez Romero, E. Alarcón & G. Aranda, eds. *Children, spaces and identity*. Oxford & Philadelphia: Oxbow Books, pp.75–87.

Roux, V. & Corbetta, D., 1989. *The potter's wheel: Craft specialization and technical competence*. New Delhi: Oxford & IBH Publishing.

Vidal, A., 2014. *Cerámica y Sociedad. La producción alfarera neolítica en el sur de la Península Ibérica*. Tesis doctoral inédita, Universidad Complutense de Madrid.

Vidal Piñeyro, A.S. & García Rosselló, J., 2010. “Dime cómo lo haces”: una visión etnoarqueológica de las estrategias de aprendizaje de alfarería tradicional. *Arqueoweb: Revista sobre Arqueología en-Internet*, 12(1).

ENTREVISTES

ENTREVISTA A MARCUS REDIKER: EL SENTIT DE LA HISTÒRIA DES DE BAIX

Per Joan Cebrian i Calvo

Clara Chivite Domènech

Com definiries el teu projecte intel·lectual? Quines preguntes han guiat la teva trajectòria?

Marcus Rediker: Durant els primers vint-i-cinc anys de la meua vida, no sabia que arribar a ser historiador fos una possibilitat. Vaig créixer en una família de classe treballadora i era jugador de bàsquet. La història no formava part del meu horitzó, excepte en la mesura que el moviment estudiantil, el 1969 i el 1970, parlava de la guerra del Vietnam. Aquella història em va atreure.

Vaig acabar deixant la universitat dos anys més tard i vaig anar a treballar a una fàbrica. Allà és on va començar la meua autèntica educació, el 1971. En aquell moment em vaig interessar molt per la raça i la classe, i per la relació entre totes dues, perquè dos dels meus millors amics eren afroamericans i a la nostra secció de la fàbrica hi havia un home que era Gran Visir del Ku Klux Klan. Nosaltres tres ens enfrontàvem a molta hostilitat.

Em van acomiadar d'aquella fàbrica i vaig trobar feina en una altra. La segona feina era el que anomenàvem una feina "diürna", no pas per torns, i això em va permetre tornar a la universitat a la nit, a la Virginia Commonwealth University. Allà vaig conèixer un professor anomenat Alan V. Briceland, que impartia un curs sobre la Revolució Americana. Jo estava molt interessat en la revolució. Briceland em va mostrar que es podia arribar a ser historiador. Em va ensenyar com fer recerca, com entendre els debats entre historiadors. Em va apartar les cortines, per dir-ho així, i a partir d'aquí vaig emprendre els estudis de postgrau.

El meu projecte intel·lectual es pot descriure senzillament. Des del començament, sempre vaig voler fer “història des de baix”: la història de la gent treballadora corrent, no només com a subjectes de la història, sinó com a creadors de la història. Amb això em refereixo als mariners, a les persones esclavitzades, a les treballadores, als obrers de fàbrica, als pobres: precisament aquelles persones que durant molt de temps van quedar fora de les narratives sobre el passat escrites des de dalt.

Mentre treballava a la fàbrica, cap al 1972, vaig trobar un llibre nou de Christopher Hill, *The World Turned Upside Down: Radical Ideas During the English Revolution*, que vaig alliberar d’una llibreria local. Abbie Hoffman acabava d’escriure *Steal This Book*.

El vaig llegir i va tenir un impacte profund en mi. Era un estudi dels radicals plebeus de la Revolució anglesa —gent anomenada *Levellers, Diggers, Seekers, Ranters*, quàquers— que, enmig de la revolució, oferien solucions pròpies als problemes polítics del moment. Era una història intel·lectual des de baix.

Recordo haver pensat: quina alegria deu ser poder escriure un llibre així, recuperar tot un món —un món social, polític i intel·lectual. Aquell llibre va ser una gran inspiració per a mi.

Setze anys més tard, després d’una sèrie de desenvolupaments molt improbables, em vaig trobar presentant Christopher Hill davant d’un públic a la Georgetown University, on feia classes en aquell moment. Vaig explicar la història d’haver-li robat el llibre. Quan va pujar al faristol per parlar, em va mirar i em va dir: “On són els meus drets d’autor?”. Vaig treure un bitllet d’un dòlar de la cartera i l’hi vaig donar. Ell el va doblegar, se’l va posar a la butxaca i va començar la conferència. El públic va esclatar a riure.

En la història de l’estudi dels marginats, hi ha precedents importants. Podríem pensar, per exemple, en Primitive Rebels, d’Eric Hobsbawm, o en la tradició britànica d’història social associada a E. P. Thompson o Christopher Hill. Quins han estat els teus referents historiogràfics fonamentals? Quines obres, escoles o tradicions han configurat la teva manera d’entendre la història?

Marcus Rediker: Quan vaig començar els estudis de postgrau, el camp en què treballava havia estat dominat durant molt de temps per historiadors conservadors, en llocs com Harvard i Yale, universitats d'elit nord-americanes. Com que jo volia fer història des de baix, em vaig orientar cap a la tradició radical britànica d'escriptura històrica.

El 1979, quan vaig anar a Londres per fer recerca per a la meva tesi doctoral sobre mariners i pirates al segle XVIII, vaig treballar al Public Record Office, com s'anomenava aleshores —ara és The National Archives—, i vaig poder conèixer E. P. Thompson i Eric Hobsbawm. Van ser els meus mestres en un sentit molt real. El 1981 vaig conèixer Christopher Hill. Dels tres, va ser amb qui vaig tenir una relació més estreta. El seu estímul va ser molt important per a l'escriptura d'un llibre amb Peter Linebaugh titulat *The Many-Headed Hydra*.

Aquesta tradició va ser crucial, però Peter i jo pensàvem que tenia una feblesa important: estava massa centrada en Anglaterra. En altres paraules, era història escrita en una mena de registre nacionalista. A *The Many-Headed Hydra* volíem veure què passava si miràvem la classe treballadora des d'una perspectiva transnacional: no només a Anglaterra, sinó a través de l'Atlàntic, a les colònies americanes i al Carib. Com canviaria aquesta conceptualització la nostra comprensió del que és la classe treballadora i del que ha aconseguit?

D'una manera molt important, doncs, el nostre treball a *The Many-Headed Hydra* va ser una crítica d'aquella tradició britànica d'història radical, perquè la vèiem massa estreta. M'alegra poder dir que a Christopher Hill li va encantar. Ens va animar a cada pas perquè pensava que estàvem obrint una via nova.

Aquesta va ser una tradició d'escriptura històrica crucial per a mi. L'altra és el que avui tendim a anomenar la Tradició Radical Negra. Els dos fundadors d'aquesta tradició van ser W. E. B. Du Bois, un afroamericà que va estudiar la raça als Estats Units, i C. L. R. James, de Trinitat, que va escriure un dels grans llibres d'història des de baix, *The Black Jacobins*, sobre la Revolució Haitiana. Aquestes dues figures van ser importants, com també ho va ser, una mica més tard, Walter Rodney, perquè ja tenien una perspectiva atlàntica. No estudiaven l'esclavitud o la història dins de fronteres nacionals. L'experiència negra exigia una mirada més àmplia.

El que vam fer a *The Many-Headed Hydra* va ser intentar combinar les fortaleses de la història anglesa des de baix amb aquesta tradició afrocaribenya i afroamericana d'escriure històries atlàntiques des de baix.

La teva obra sovint ha estat associada amb la història des de baix i amb una lectura marxista del desenvolupament del capitalisme atlàntic. Com entens avui la història des de baix? És una metodologia, una sensibilitat política, una tradició historiogràfica o potser tot això alhora?

Marcus Rediker: Tot això alhora. De fet, el meu proper llibre es titularà *History from Below: The Making of a Radical Tradition* i serà publicat per Beacon Press. Hi examinaré els orígens i els assoliments d'aquesta tendència en l'escriptura històrica.

La història des de baix té moltes arrels diferents. Argumentaré que està estretament relacionada amb moviments des de baix, especialment el moviment obrer, el moviment pels drets civils, el moviment Black Power i el moviment de dones. Tots aquests moviments van exigir nous tipus d'història. Moltes persones de la meva generació vam entrar a l'acadèmia als anys setanta per escriure aquest tipus d'història.

La història des de baix és una manera d'aproximar-se al passat. Però voldria remarcar que, com que la història des de baix sempre tracta del poder, sempre està connectada amb la història des de dalt. De vegades es diu que la història des de baix deixa fora les classes dominants o les classes mitjanes. Això no pot ser cert. Si t'interessa el poder, has d'estudiar tot el sistema de classes.

La tradició es remunta als anys trenta. Els primers usos de l'expressió "història des de baix" van aparèixer a França, a través de figures com Georges Lefebvre, el gran historiador de la Revolució Francesa. Bertolt Brecht va escriure el seu famós poema "Un obrer llegeix història" més o menys en la mateixa època. Aquest poema és, en cert sentit, l'himne de la història des de baix: "Qui va construir les set portes de Tebes?", preguntava Brecht. "Els llibres són plens dels noms dels reis. Però van ser els reis els qui van arrossegar els blocs de pedra escarpada?"

Als anys seixanta i setanta, amb l'explosió de nous moviments, la història des de baix va adquirir una nova importància. Va afectar tota la professió històrica arreu del món. I, per descomptat, la història des de baix continua fins avui, dins de moltes tradicions diferents.

Com a experiment, fa alguns anys, a Twitter, vaig preguntar a gent d'arreu del món: què és la història des de baix al vostre país, en la vostra llengua, i com s'anomena? Vaig rebre respostes d'Indonèsia, el Brasil, l'Índia, el Japó, Corea, l'Àfrica occidental i molts altres llocs. És realment una tradició mundial. Això és important d'entendre. És una tradició múltiple i plural; no hi ha una única manera de fer-la.

El meu llibre no serà una història definitiva, perquè no tinc les competències lingüístiques necessàries per parlar de les desenes de varietats d'història des de baix. Em concentraré en la tradició tal com jo la vaig viure, arrelada en els moviments dels anys seixanta i setanta, que van ser una autèntica font de força. La història des de baix és una història insurgent, una història activista.

Al llarg de la teva obra has dedicat una atenció important als mariners, els esclaus, els pirates, els comuns, els radicals religiosos i altres figures sovint situades als marges. Per què vas decidir centrar la teva recerca en aquests subjectes? Què ens permeten veure que no podríem entendre si només estudiéssim els grans actors del poder?

Marcus Rediker: Permet-me començar formulant una petita objecció a la pregunta. Quan la gent diu: "Tu estudies persones marginades", jo pregunto: marginals en relació amb què?

Quan vaig començar a estudiar els mariners, sentia aquest comentari tota l'estona: "Ah, tu estudies aquesta gent pintoresca i marginal". I jo em posava en guàrdia. Deia: "Marginals en relació amb què? No són marginals en l'ascens del capitalisme global. Hi són absolutament centrals. Per què els anomeneu marginals?". El meu objectiu ha estat entendre els mariners com a creadors de la història. Sense ells, no hi podria haver mercat mundial ni capitalisme global. El seu treball va connectar els continents de la Terra.

Però accepto la implicació de la pregunta en el sentit que aquestes persones han estat convertides en marginals per les històries nacionals tradicionals. En aquest sentit, sí, han estat marginades. Per què?

Durant tres-cents anys, la història s'havia escrit sobre les elits: sobre reis i reines, filòsofs i homes d'Estat, presidents i primers ministres. Aquesta era la forma dominant d'història que vam heretar al segle XX. I encara avui es continua escrivint molta història d'aquesta manera.

Però els moviments des de baix exigien una cosa diferent. El moviment Black Power —i, en particular, el Black Panther Party als Estats Units, tot i que hi havia variants d'aquest moviment arreu del món, perquè va ser realment un moviment global— va exigir que la història de la raça i de l'esclavitud es prengué més seriosament.

La història nord-americana, que és la que conec millor, havia estat essencialment emblanquinada. Si les persones negres hi apareixien, eren representades com a felices, cantant i ballant a les plantacions. No hi havia cap història de l'opressió, ni cap història de la violència extrema sobre la qual es fonamentava l'esclavitud.

Així doncs, aquests activistes deien: necessitem una nova història pràctica de la lluita popular contra l'esclavitud que ens ajudi en els nostres moviments d'avui. Aquesta demanda política va activar la història des de baix. Els nous tipus d'història no emergeixen per casualitat. Sovint sorgeixen perquè hi ha gent als carrers que exigeix alguna cosa nova.

La història des de baix és el tipus d'història més democràtic, perquè tothom compta. En la història des de baix, l'experiència de tothom és valuosa. Això està relacionat amb un segon punt: la història des de baix és radicalment inclusiva. En els darrers deu anys s'ha formulat una nova demanda política d'inclusivitat. Volem que la història, i també la política, incloguin les persones que n'han estat excloses. La història des de baix ja practicava aquest principi d'inclusivitat cinquanta anys abans d'aquesta demanda més recent.

La gent corrent es pot reconèixer en aquest tipus d'història, no pas en les vides de reis i reines. Aquestes coses, més aviat, ens mistifiquen. No ens ajuden a veure com passa realment la història. La història des de baix insisteix que la gent treballadora pot torçar l'arc de la història. I ja ho ha fet.

En la teva obra sobre l'Atlàntic revolucionari, apareix sovint la idea de cooperació entre subjectes molt diversos —mariners, africans esclavitzats, camperols desposseïts. Com s'articulaven aquestes aliances? Eren conscients d'estar construint alguna forma de solidaritat transnacional o multiracial?

Marcus Rediker: Peter Linebaugh i jo pensàvem que alguns dels nostres conceptes moderns, com la raça i fins i tot la classe, fins a cert punt, havien esdevingut tirànics. Els historiadors havien projectat cap enrere en la història els conceptes moderns de raça i classe, i això havia esborrat la cooperació interracial entre treballadors en el passat. Vam tornar a un temps anterior al moment en què aquests conceptes s'havien endurit en la nostra consciència moderna.

Vam trobar treballadors de totes les nacions i colors cooperant en una gran quantitat de projectes radicals.

La raça no significava el mateix als segles XVII i XVIII. Deixa'm posar-ne un exemple. Un dels capítols de *The Many-Headed Hydra* tracta sobre una conspiració interracial que va tenir lloc a la ciutat de Nova York el 1741 entre treballadors portuaris africans, hispanos i irlandesos. En una reunió, un home blanc anomenat David Johnson es va aixecar i va prometre al grup cremar la ciutat i matar tots els "blancs". Parlava d'ell mateix? No. En aquell moment, "blancs" volia dir persones que tenien literalment la pell blanca perquè no treballaven sota el sol. "Blanc" no sempre remetia a una categoria racial.

Volíem anar més enllà, o per sota, d'aquestes categories racials per veure quines formes de cooperació havien existit realment. Aquest ha estat un dels èxits del llibre. Va demostrar que el concepte de raça, evidentment, ha creat grans divisions, però també que hi va haver moments decisius en què aquestes divisions van ser superades i es va practicar una solidaritat real.

Un altre exemple és el de l'africà Olaudah Equiano, que va ser esclavitzat a l'edat de deu o onze anys. Va créixer i es va convertir en mariner, treballant entre la *motley crew*. Alguns d'aquests mariners el volien tornar a esclavitzar, però, quan va ser atacat, altres mariners —mariners blancs— van sortir en defensa seva. Hi veus totes dues tendències dins del mateix grup.

En la teva recerca sobre el comerç atlàntic d'esclaus, el vaixell apareix com una màquina de guerra, una presó i un espai de producció alhora. Per què consideres que aquest espai és tan central per entendre la formació del capitalisme modern?

Marcus Rediker: Deixa'm introduir una idea nova en la nostra conversa. Fa dècades que intento esbrinar per què els historiadors no podien veure que la història passa als oceans del món. Hi ha un parell de camps que sí que ho veuen: la història de l'exploració i la història naval mostren que la història passa al mar. Però la immensa majoria de camps no ho fan.

Finalment vaig inventar una paraula per descriure la ceguesa davant del mar. En vaig dir **terracentrisme**. Vol dir "història basada en la terra". Hi ha un reflex, o un instint, en el pensament modern, segons el qual la història passa a terra i en els estats nació. El corol·lari del domini de la història basada en la terra és que els oceans del món són buits ahistòrics. La història no hi passa a causa d'un biaix de l'anomenat sentit comú. Fins fa poc, la immensa majoria d'historiadors compartien aquesta premissa.

A mesura que estudiava la història marítima amb més profunditat, vaig veure que la resistència al capitalisme passa al mar; que la formació racial passa al mar; que la formació de classe passa al mar; que la lluita contra l'esclavitud passa al mar. Tots aquests són processos historico-mundials molt importants i, tanmateix, no els hem pogut veure en tota la seva amplitud a causa del nostre biaix terracèntric.

Per això el vaixell és tan important. És aquest fragment d'espai flotant on es van desplegar conflictes historico-mundials: entre classes, races i nacions.

El meu llibre *The Slave Ship: A Human History* va ser, en molts sentits, el repte definitiu per a la història des de baix, perquè tenim molt poques proves procedents de les mateixes persones esclavitzades. Vaig haver de llegir les fonts entre línies, a contrapèl, per intentar comprendre les vides negres sota coberta, en aquestes màquines horribles.

Entre els africans multiètnics i els mariners multiètnics s'estaven produint canvis importants —i no tots aquests mariners eren "blancs": eren anglesos, irlandesos, grecs,

neerlandesos i africans. El vaixell esclavista, vaig argumentar, no només va crear força de treball per al sistema global de plantacions, sinó també categories racials.

Deixa'm il·lustrar aquest punt. Quan un gran vaixell esclavista arribava a la costa occidental d'Àfrica, el capità feia pujar a bord entre deu i quinze grups ètnics africans diferents. Barrejava deliberadament les llengües perquè els captius no es poguessin entendre entre ells, cosa que feia més difícil la revolta. Barrejava cultures com una manera d'impedir la comunicació.

Les persones esclavitzades de moltes identitats ètniques i nacionals diferents pujaven al vaixell: procedien de cultures ioruba, igbo, mende i de moltes altres cultures de l'Àfrica occidental. Però, a l'altra banda de l'Atlàntic, eren desembarcades com a membres d'una "raça negra". Havien adquirit una identitat unitària que submergia totes les seves identitats nacionals i culturals dins d'una sola raça.

Una cosa semblant passava entre els mariners, que eren una *motley crew* multiètnica. Quan arribaven a la costa occidental d'Àfrica per carregar el vaixell, esdevenien els "blancs", no perquè el fenotip de la seva pell fos blanc —no ho era—, sinó perquè controlaven la tecnologia del vaixell. Ells també eren racialitzats a bord del vaixell, però començaven a perdre una part de la seva blanquitud a mesura que travessaven l'Atlàntic. Molts emmalaltien i morien, normalment de malària, que havien contret a la costa occidental d'Àfrica. Esdevenien menys útils per al capità del vaixell, que de sobte volia desfer-se'n —i evitar pagar-los el salari. Quan el vaixell atracava a l'Atlàntic occidental, el capità sovint expulsava del vaixell els mariners malalts. Per tant, el vaixell era un lloc de producció de raça.

En la teva obra, hi ha també una crítica molt clara del que podríem anomenar la violència de l'abstracció: la manera com els números, els balanços i les estadístiques poden ocultar la brutalitat concreta de l'explotació. Com poden evitar els historiadors reproduir aquestes abstraccions? Com podem restituir la dimensió humana del sofriment sense caure en el moralisme o en la simple denúncia?

Marcus Rediker: La violència de l'abstracció, una noció que vaig introduir a la introducció de *The Slave Ship*, va sorgir de l'economia política del comerç d'esclaus al segle

XVIII. Era una manera a través de la qual els comerciants podien ocultar-se a si mateixos les atrocitats que tenien lloc a bord dels seus vaixells.

Vaig prendre la idea d'un escriptor anomenat Barry Unsworth, que va escriure una novel·la èpica sobre el comerç d'esclaus titulada *Sacred Hunger*. Hi descriu dos comerciants d'esclaus de Liverpool parlant dels seus números, les seves taules, els seus gràfics i els seus beneficis. Assenyala que probablement no haurien pogut imaginar què passava realment al seu vaixell esclavista a la costa occidental d'Àfrica, fins i tot si ho haguessin volgut. Però, evidentment, no ho volien, perquè l'horror, deia Unsworth, "ofega la ment" i interfereix en la tasca de fer diners.

La violència de l'abstracció s'utilitzava per ocultar una realitat humana espantosa. Bona part de la història fa això.

En aquest sentit, suposo que soc el que en diríem un humanista radical. Crec que la història ha d'estar centrada en l'ésser humà. Necessitem persones reals prenent decisions reals en circumstàncies materials reals, en temps real.

El gran historiador i company de C. L. R. James, George Rawick —ja mort, em sap greu dir-ho—, em va dir una vegada: qualsevol història en què la gent de classe treballadora no s'hi pugui reconèixer és una mala història. És important fer reals els actors històrics, amb simpatia.

Crec que, quan s'escriu història des de baix, és crucial desenvolupar relacions ètiques amb les persones que estudies. Cal tractar-les amb respecte. Cal entendre-les en els seus propis termes. Aquest és l'antídot contra la violència de l'abstracció.

Com entens la relació entre classe i raça en la formació del món modern?

Marcus Rediker: És una pregunta complexa. A *The Many-Headed Hydra*, fem servir la metàfora literària de la hidra de molts caps per parlar de la formació de classe a l'Atlàntic.

En el nostre treball va començar només com una metàfora, però amb el temps va esdevenir un concepte que ens permetia pensar la diversitat dins de la unitat. La majoria

d'historiadors han mirat els africans occidentals esclavitzats, els mariners atlàntics i les dones de les ciutats portuàries i han dit: no formen part de la mateixa història. Nosaltres, en canvi, sosteníem que sí que formaven part de la mateixa història: eren tres caps d'un proletariat atlàntic de molts caps.

Els caps de la hidra et permeten especificar qui eren els subjectes rebels i veure'ls en la seva unitat, que provenia del treball. Van produir el món atlàntic. El van construir. Van construir-ne la infraestructura, van construir els vaixells, van produir les mercaderies. Però el fetixisme de la mercaderia amaga tot això. Els historiadors econòmics fan veure que les mercaderies es mouen per l'Atlàntic totes soles. Però no és així. Són una unitat d'energia per al sistema capitalista, però han estat creades per persones, i el seu valor es crea tant en la producció original com a través de la circulació.

Per tant, raça i classe són categories absolutes en aquest context. Podria afegir que el radicalisme és menys una estructura que una experiència, i que és altament situacional.

Un amic meu, l'eminent historiador Peter Wood, va dir una vegada que els historiadors han de tenir el do de la sorpresa. En altres paraules, quan mires una font, no l'has de forçar immediatament dins de les teves pròpies categories modernes de comprensió. Pensa què volia dir realment en aquell moment i obre't a significats que mai no havies considerat.

Aquesta és una manera d'abordar la raça i la classe. Encara que siguin conceptualment valuoses, no són universals transhistòrics. Volen dir coses diferents en moments diferents.

En un context marcat per l'auge dels discursos reaccionaris, la precarització de les universitats públiques i els atacs contra el pensament crític arreu del món, fer història social —especialment història des de baix— és una forma de militància? O els historiadors haurien de mantenir una distància estrictament acadèmica?

Marcus Rediker: Els millors historiadors, al meu entendre, sempre mantenen una relació amb la gent de fora, per dir-ho així. Jo sempre he tingut un peu a l'acadèmia i un peu a l'asfalt, a fora, parlant amb gent dels moviments.

Els historiadors prenen decisions. Alguns decideixen treballar només dins l'acadèmia i escriure les seves històries per a deu especialistes més d'arreu del món. Alguns tenen trajectòries reeixides i satisfactòries d'aquesta manera. La gran pregunta és: a qui vols parlar? Quin tipus de públic lector vols tenir?

Per a mi, la força de la història des de baix prové del fet de mirar sempre cap enfora, de buscar sempre un públic més ampli, de comunicar-se amb la gent corrent. Això pot passar de moltes maneres diferents. En els darrers anys he escrit una obra de teatre, un llibre infantil i quatre novel·les gràfiques, i també he produït dos documentals. Intento arribar a la gent amb la història des de baix a través de tots els gèneres que puc imaginar.

Faria una distinció entre la història social, que és el desenvolupament més ampli que va prendre força als anys seixanta i setanta, i la història des de baix, que és la variant més polititzada de la història social.

La història social no és necessàriament radical, encara que pot ser-ho. La història des de baix gairebé sempre és radical per la simpatia política que dedica al seu subjecte.

Crec que som en un moment en què la història des de baix és més important que mai. Estic llegint els diaris per veure quines noves formes de resistència estan emergint en llocs com Minneapolis. Allà hi ha una lluita titànica i important. És la segona a Minneapolis, perquè és on George Floyd va ser assassinat. I ara Minneapolis torna a ser un punt calent en la lluita contra la repressió de l'ICE.

Els manifestants estan fent coses noves. Estan desenvolupant esquadrons mòbils que segueixen els agents de l'ICE i alerten les persones vulnerables del perill de detenció i deportació. Estan desenvolupant formes secretes de distribuir menjar, xarxes ocultes per proporcionar aliments a famílies migrants que, literalment, tenen por de sortir al carrer.

C. L. R. James en deia "autoactivitat de la classe treballadora". Quines coses creatives fa la gent en els moviments des de baix per fer avançar el projecte d'alliberament? Això passa a tot arreu. Però hi hem d'estar atents. Hem d'adonar-nos que, en la lluita, la gent fa coses noves i creatives.

Si fem servir la teva metàfora de la hidra, quins caps tindria avui? Podriem pensar en moviments socials contemporanis com els sindicats d'habitatge, els moviments d'okupació o noves formes de cooperació popular. Hi veus continuïtats amb les formes atlàntiques de resistència que has estudiat?

Marcus Rediker: Absolutament. De fet, he format part d'un nou projecte anomenat **Hydra Rising**, que sosté que el migrant en moviment és avui el cap central de la hidra.

Les persones en moviment, de Mèxic a la Mediterrània, fan caure el poder estatal sobre els seus caps, però, en el procés de moure's, també estan obrint camí a noves formes de resistència. Això serà crucial per al futur.

Crec que el moviment okupa ha estat un cap dinàmic de la hidra durant els darrers cinquanta anys. Vaig ser a Berlín al juny i un amic em va fer una ruta per tots els espais d'okupació de Kreuzberg dels anys setanta i vuitanta. És una forma de resistència molt creativa, en què la gent s'apropia d'espais i crea els seus propis espais.

Crear zones autònomes és una pràctica oposicional crítica. Quan visito ciutats que en tenen —fa poc vaig ser a Buenos Aires i vaig anar a un espai autònom organitzat per l'editorial radical Tinta Limón— penso: aquesta és una casa pròpia. És fora de l'hegemonia de l'Estat, i fins i tot de la cultura cívica, un lloc on poden tenir lloc converses diferents.

Hi ha un lloc semblant a Berlín anomenat Mehringhof. He visitat espais a Roma, Estocolm i Copenhagen. És molt important construir aquests espais autònoms. Sempre que els visito, em sento inspirat.

En els darrers anys s'han publicat traduccions al català de la teva obra, inclosa *q*, entre d'altres. Què significa per a tu publicar en una llengua minoritzada com el català? I, des de la teva perspectiva, quina importància té fer recerca i divulgació històrica en llengües que no són hegemòniques?

Marcus Rediker: No et puc expressar quin honor és. Per a mi, el millor que li pot passar a un llibre és arribar al màxim nombre possible de pobles d'arreu del món.

M'encanta especialment veure els meus llibres publicats en llengües que no entenc. Això és una emoció especial. Les persones d'altres llocs i d'altres comunitats lingüístiques tenen la possibilitat de fer alguna cosa creativa pròpia amb aquell llibre. Les idees de *The Many-Headed Hydra* seran modificades, i potser renovades, per nous actors en relació amb les tradicions locals i les necessitats polítiques.

Crec que *The Many-Headed Hydra* ha estat traduït dotze o tretze vegades. Recentment al català, com dius, però també al polonès i al grec. El llibre torna a casa, al lloc del mite original de la Hidra.

Com encaixa el llibre en aquests llocs i llengües, Peter Linebaugh i jo normalment no ho sabem. El maig de 2025 vam celebrar a Pittsburgh un congrés amb motiu del vint-i-cinquè aniversari de la publicació del llibre. Quaranta-dos ponents de vint països diferents van parlar del que *The Many-Headed Hydra* havia significat a l'Índia, al Brasil, a Trinitat, a Sud-àfrica, a Austràlia i en molts altres contextos. La major part del que s'hi va dir, Peter i jo no ho sabíem. Potser en coneixíem un vint per cent. Havíem llegit ressenyes del llibre en altres països, però no sabíem realment com la gent l'havia fet servir.

Els llibres tenen vida pròpia. Escapen molt ràpidament al control de l'autor. I això és bo. Forma part de la circulació radical de les idees.

Em va emocionar molt quan *The Many-Headed Hydra* va aparèixer per primera vegada i vam saber que circulaven còpies pirates per tota l'Índia. La gent fotocopiava el llibre i se'l passava de mà en mà. Va entrar en xarxes i debats radicals. Com que el llibre tracta fonamentalment de la circulació de les idees radicals, és magnífic saber que ell mateix pot encarnar aquest procés.

Molts dels nostres lectors, incloses nosaltres mateixes, som joves investigadores que volem treballar dins la tradició de la història social i de la història des de baix. Quin consell ens donaries? Quines preguntes encara cal formular? I cap a quina direcció hauria d'avançar la història crítica en els propers anys?

Marcus Rediker: Vosaltres, que teniu aquest tipus de compromisos, sou els lectors ideals dels meus llibres. Escric per a vosaltres.

A mesura que feu servir històries des de baix, les fareu noves. Els donareu un nou significat. Les fareu servir per construir nous arguments, perquè sabeu molt més sobre el futur que no pas jo. Hi sou més a prop. Amb la vostra energia juvenil, sou més a prop d'aquest futur.

Així doncs, què cal fer? És una pregunta clàssica. Pel que fa a la història des de baix, pregunteu quines qüestions queden obertes. Des del meu punt de vista, tot just hem començat. Tot just comencem a investigar aquestes històries des de baix. Les oportunitats són gairebé il·limitades.

Una cosa que vull fer en aquest nou llibre sobre la formació de la tradició radical és oferir reflexions sobre com la gent dels moviments pot escriure històries d'aquests mateixos moviments. Com es fa, això? Una de les coses que fas és entrevistar els membres més veterans del moviment per descobrir què saben sobre la història d'aquella lluita concreta. Fas recerca local. Investigues el poder del lloc. És clar que plantejareu preguntes que jo no puc imaginar, perquè viviu en una matriu política diferent.

Cal estar atentes a les diverses tradicions de les quals formeu part. En posaré un exemple. De vegades aquestes coses ens són ocultes. Ni tan sols entenem quines tradicions ens animen.

Fa anys, l'American Historical Association em va convidar a escriure un assaig sobre l'art i l'ofici de la història. Vaig acceptar, però no tenia ni idea de què escriuria. Com més hi pensava, més m'adonava que una de les persones més importants en la meva decisió d'escriure història des de baix havia estat el meu avi, que era miner del carbó a Kentucky i un gran narrador d'històries. Explicava històries precioses i poderoses sobre gent treballadora. De petit, sempre tenia fam d'escoltar aquelles històries.

A través d'aquesta investigació, vaig aprendre que formava part d'una tradició narrativa dels Apalatxes. La gent que vivia en aquella part del món, a l'Upper South —Kentucky, Tennessee—, tenia una tradició d'explicació d'històries vívida i poderosa. I això era dins meu, encara que jo no ho entengués realment.

Una part de la història des de baix consisteix a interrogar els teus propis pressupòsits, els teus propis conceptes. Intentes esbrinar d'on provenen aquestes coses. En el procés de fer-ho, també descobreixes cap a on poden anar, a qui poden arribar i què pots construir amb elles.

La introspecció individual és important, però també ho és la consciència de grup: parlar amb els teus camarades, escoltar amb atenció què volen fer i per què. De vegades fem coses que encara no tenim llenguatge per anomenar. En el curs de la lluita, descobreixes com anomenar-les.

A *The Many-Headed Hydra*, vam intentar desenvolupar conceptes perquè pensem que els conceptes nous són crucials per fer aquest tipus de treball. La Hidra mateixa és un concepte. La hidràquia n'és un concepte relacionat. La *motley crew* és un concepte. Els talladors de llenya i portadors d'aigua són un concepte. Vam intentar trobar conceptes que fossin en el llenguatge de la gent que estudiem, per indicar com haurien entès ells les coses.

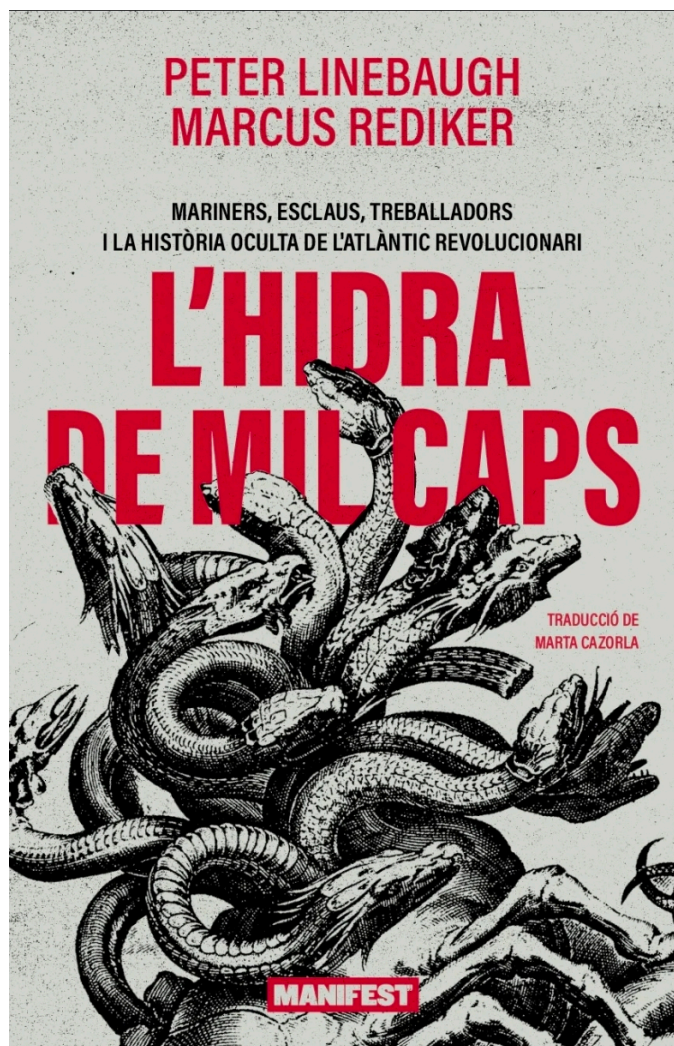
No és fàcil fer història des de baix. Has de saber molt sobre moltes coses diferents per assolir la profunditat necessària. Però el resultat, després de fer-ho, és transformador, sens dubte per a tu mateix i sovint també per als altres.

RESSENYES

L'HIDRA DE MIL CAPS: MARINERS, ESCLAUS, TREBALLADORS I LA HISTÒRIA OCULTA DE L'ATLÀNTIC REVOLUCIONARI

Publicat originàriament l'any 2000 amb el títol *The Many-Headed Hydra: Sailors, Slaves, Commoners, and the Hidden History of the Revolutionary Atlantic*, L'hidra de mil caps arriba ara en català de la mà de Manifest Llibres, amb pròleg d'Edgar Straehle i traducció de Marta Cazorla. L'aparició d'aquesta obra en català és una notícia rellevant no només per la importància del llibre dins la historiografia social anglosaxona, sinó també perquè posa a l'abast del públic lector català un dels intents més ambiciosos de repensar els orígens del capitalisme atlàntic des de la perspectiva dels seus subjectes subalterns: mariners, esclaus, servents contractats, pirates, radicals religiosos, treballadors

portuaris, dones pobres, comuners i tota mena de figures habitualment expulsades dels grans relats sobre la formació del món modern.

Peter Linebaugh i Marcus Rediker parteixen d'una imatge especialment significativa: la de la hidra de múltiples caps que les classes governants atlàntiques van utilitzar per representar el desordre, la rebel·lió i la resistència popular. Davant l'Hèrcules civilitzador de l'Estat, l'Imperi i el capital, la hidra designava la multitud indisciplinada que calia sotmetre,

deportar, empresonar, penjar, esclavitzar o exterminar. Els autors capgiren aquesta metàfora i la converteixen en concepte historiogràfic central dins del llibre. La hidra ja no hi apareix com el monstre que amenaça l'ordre, sinó la figura que permet reconstruir una història fragmentada de cooperacions, motins, conspiracions, fugides, resistències i formes de vida alternatives sorgides a l'interior mateix de l'expansió capitalista atlàntica.

El llibre s'inscriu de manera explícita en la tradició de la història des de baix. Hi ressonen Bertolt Brecht i les seves preguntes sobre qui va construir realment les grans obres de la història; W. E. B. Du Bois i C. L. R. James, amb la seva centralitat de l'experiència negra i esclava en la formació del món modern; Christopher Hill i l'estudi dels radicals plebeus de la Revolució anglesa; E. P. Thompson i la seva concepció històrica de la classe com a experiència, conflicte i formació; o Eric Hobsbawm i l'atenció als rebels primitius, als marges i a les formes no institucionalitzades de protesta. Ara bé, L'hidra de mil caps no es limita a continuar aquesta herència. També la desplaça. El seu gest principal consisteix a treure la història social anglesa del marc nacional i projectar-la sobre un espai atlàntic travessat per circulacions de mercaderies, persones, idees, experiències de violència i pràctiques de resistència.

Aquesta és, amb tota seguretat, la principal força del llibre. Linebaugh i Rediker mostren que el capitalisme atlàntic no es va construir només en les plantacions, els ports, els parlaments, les companyies comercials o els tractats imperials, sinó també en els vaixells, les tavernes, els molls, les colònies penitenciàries, les comunitats cimarrones i els espais de trobada entre treballadors europeus desposseïts, africans esclavitzats i pobles indígenes. El vaixell hi apareix com una institució central de la modernitat, lloc de treball, presó flotant, màquina de guerra, espai de circulació i, alhora, territori de conflicte. Contra una història massa centrada en la terra ferma i en l'Estat nació, els autors proposen una història marítima, transnacional i plebea de la formació del capitalisme.

L'obra avança a través d'episodis molt diversos des del naufragi del Sea-Venture, les lluites contra els tancaments dels comuns, els debats radicals de la Revolució anglesa, la hidrarquia marinera i pirata, les conspiracions urbanes multirracials, la Revolució americana o la figura de Robert Wedderburn. Aquesta estructura permet veure com, entre els segles XVII i XVIII, diferents caps de la hidra van aparèixer i reaparèixer en contextos separats però connectats per l'oceà Atlàntic. Allò que en altres relats podria semblar anecdòtic (un motí,

una fugida, una conspiració local, una pràctica religiosa heterodoxa) es converteix aquí en part d'una mateixa història de llarga durada, de la resistència dels desposseïts a la disciplina del treball, a l'expropiació dels comuns, a l'esclavitud i a la violència colonial.

Un dels encerts més importants del llibre és que evita presentar aquests subjectes com a víctimes passives. Els mariners, esclaus, comuners i servents contractats no són només objectes de la violència capitalista, sinó actors que interpreten el món, cooperen, recorden, transmeten sabers, inventen llenguatges polítics i construeixen formes pròpies de llibertat.

També és especialment suggeridora la manera com el llibre pensa la relació entre classe, raça i espai atlàntic. Linebaugh i Rediker no neguen la centralitat de la racialització en la formació del capitalisme modern; al contrari, mostren fins a quin punt l'esclavitud, la violència colonial i la construcció de categories racials són inseparables de l'expansió atlàntica. Però alhora intenten reconstruir moments de cooperació plebea abans que les categories modernes de raça i classe quedessin plenament estabilitzades. Aquesta aposta és arriscada, perquè pot ser llegida com una tendència a subratllar més les solidaritats que les fractures. Tanmateix, el llibre no planteja una imatge idíl·lica de la multitud atlàntica, la hidra és múltiple, contradictòria, conflictiva i sovint incapaç de reconèixer-se com un subjecte unitari. Per això resulta una metàfora tan fecunda.

La principal limitació de l'obra deriva, en part, de la seva pròpia ambició. Alguns capítols poden produir la sensació d'una certa discontinuïtat: els episodis són d'una gran intensitat narrativa i interpretativa, però de vegades queden relativament aïllats entre si. La voluntat de reconstruir un arc atlàntic tan ampli fa que algunes qüestions (la pirateria, el vaixell esclavista, les conspiracions urbanes, les formes de comunalisme o la circulació de radicalismes plebeus) apareguin amb una intensitat que no sempre pot desenvolupar-se fins al fons. Això no invalida l'argument general, però sí que pot dificultar una immersió sostinguda en cadascun dels problemes tractats. En aquest sentit, altres obres dels autors permeten completar i aprofundir alguns d'aquests fils: *El barco de esclavos*, de Rediker, per a l'estudi del vaixell negrer com a institució fonamental de la modernitat capitalista i racial; o *Villanos de todas las naciones. Los piratas del Atlántico en su edad de oro*, també de Rediker, per a la dimensió política, laboral i comunitària de la pirateria atlàntica.

Amb tot, aquesta possible dispersió és també el revers d'una de les grans virtuts del llibre: la seva capacitat per connectar mons que la historiografia havia mantingut separats. L'hidra de mil caps no és una història lineal del capitalisme atlàntic, sinó una cartografia de les seves resistències. El que ofereix no és només una acumulació d'episodis oblidats, sinó una manera diferent d'entendre la modernitat, no com el desplegament inevitable del progrés, l'Estat i el mercat mundial, sinó com un procés violent, disputat i ple d'alternatives derrotades. Aquesta és la raó per la qual el llibre continua sent una obra de referència més de dues dècades després de la seva publicació original.

